

پنجابی اختیاری

ادب ختنے

بازسویں تینا عت اٹی

پنجاب شکست بک بورڈ، لاہور

ادب خزینه

— حصہ دوم —

(پنجابی اختیاری)

بارھویں جماعت لئی

پنجاب ملکیست بک بورڈ، لاہور

ج

ترتیب

حصہ نوش

1	ڈاکٹر فراز حسین قاضی (مرحوم)	تصوف تے پنجابی زبان
8	ڈاکٹر محمد شیر گورایا	زراعت کہانی
16	سبجاد حیدر (مرحوم)	پنگے
35	فرخنده لودھی	چکھلی ٹڑھائی
43	ڈاکٹر انعام الحنفی جاوید	پنجابی نظر دیاں وندیاں
55	ڈاکٹر یوسف بخاری	حسبہ خاتون
62	الیاس گھمن	ریڈار کہانی
69	حسین شاد	گھسیڈا چان
76	ڈاکٹر سید اختر حسین اختر	پنجاب دیاں لوک رسماں

حصہ نظم

82	مولوی اطفع علی بہاول پوری	حمدباری تعالیٰ
84	راقب قصوری	نعت
86	بابا فرید الدین گنج شکر <small>صلوات اللہ علیہ</small>	بول فرید <small>صلوات اللہ علیہ</small>
87	شاہ حسین <small>صلوات اللہ علیہ</small>	کافیاں
88	سلطان باہر <small>صلوات اللہ علیہ</small>	ابیات

89	سید مجتبی شاہ	6 - کافی
91	سیدوارث شاہ	7 - مقول شاعر
92	میاں محمد نجیب	8 - کلام
93	خواجہ غلام فرید	9 - کافی
94	استاد کرم امیرسی	10 - چوبرگے
96	علام عقوب انور	11 - غزل
98	بیشیر منذر	12 - کلاروکھ
100	اقبال صلاح الدین	13 - سکے پاتر
102	روفیشخ	14 - غزل
104	سیم کاشر	15 - غزل
106	ڈاکٹر رشید انور	16 - غزل
108	منظور وزیر آبادی	17 - غزل
110	الطا ف قریشی	18 - ڈونگھے پانی
112	علی محمد ملوک	19 - غزل
114	اکرام مجید	20 - غزل
116	فیروز دین شرف	21 - متان
118	مشریف کنجابی	22 - تاریاں دا گیت
(جاوید نامہ چول اقتباس ڈا پنجابی ترجمہ)		
119	ایسر عابد	23 - غالب دی غزل ڈا پنجابی ترجمہ
121		24 - فہنگ

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

اپنی گل

یار حمویں جماعت لئی ادب خریئنے دے پہلے جھتے توں بعد بارھویں جماعت لئی ایسے کتاب دادو جا حصہ حاضراے۔ ایس جھتے وچ شامل کھٹاں دی چون یلے ایس گل دادھیان رکھیا گیا اے کہ طالب علمان چیڑا ذہنی سفر یار حمویں جماعت وچ مژروع کیتا سی اوں توں درجہ وار اگے ودھایا جائے۔

ادب خریئنے (ووجا حصہ) دی ترتیب دیلے جتھے پنجابی دے کلاسیکی شعری تے نثری سرملائے توں نظر وچ رکھیا گیا اے ادھتے توں عمد وچ تخلیق کیتے جان والے جدید ادب دے وکھو وکھ پہلوان توں دی ایس کتاب وچ شامل کیتا گیا اے تاں بھے طالب علمان دی فکری، علمی تے سانی جا لکاری دے ہوالے نال ارتقائی درجہ بندی تے دلپسی قاتم رہوے۔

ادب خریئنے دا ایہد حصہ طالب علمان وچ کسے ادب پارے توں پر کھن تے جا پنچن لئی جتھے تنقیدی شعور تے تخلیقی صلاحیتاں بیدار کرن دا سبب بننے گا۔ ادھتے اوہنیاں دے دل ودماغ وچ اپنے دین، قوم، وطن، تمذیب تے ثقاافت دی محبت دے چراغ دی روشن کرے گا تے ایس طرحان طالب علم اگے جا کے پاکستان دی تعمیر تے ترقی وچ قوم دے معمار دی یثیت نال اپنا فرض او کر سکن گے۔

مُؤْلِفین

حصہ شریفے مأخذ

- 1 - تصوف تے پنجابی زبان : ڈاکٹر سرفراز حسین قاضی
- 2 - زراعت کہانی : ڈاکٹر محمد بشیر گورایا
- 3 - پنگے (ڈرامہ) (کالاپن) : سجاد حسید
- 4 - چنے دے اوپلے : فرخنده لودھی
- 5 - پنجابی نزدیک و نڈیک : ڈاکٹر الفاقم الحق جاوید
- 6 - کشمیری ادب کی مختصر تاریخ : ڈاکٹر یوسف بخاری
- 7 - ریڈار : الیاس گھمن
- 8 - گھسمیں لاچانن : حسین شاد
- 9 - پنجاب دیاں لوگ رسمائیں : ڈاکٹر سید اندر حسین اختر (لہاں)

ڈاکٹر سرفراز حسین مقاضی

ڈاکٹر سرفراز حسین مقاضی اج وے عمد وچ وی اک جانیا پچھانیا تاں اے۔ پنجابی وچ کئی تحقیقی تے تنقیدی کتابیں لکھیاں۔ آپ 1938ء نوں سوبہ رہ ضلع گوجرانوالہ وچ پیدا ہوئے۔ ایم اے اردو تے ایم اے پنجابی دے امتحان پاس کرن مگر وہ درس تے مدرس توں اپنایا۔ پنجابی مرثیے بارے تحقیقی مقالہ لکھ کے پنجاب یونیورسٹی توں پی ایچ ڈی دی ڈگری لئی حقائی تیکرا پڑنا تے فیروہستان توں آسان تے عام فہم زبان وچ سدھ پڑھ رے تے من کچھوں طریقے نال بیان کرنا ایہناں دے اسلوب دی خاص پچھان اے۔ سحرِ مختصر پر جامع ہوندی اے۔ ایہناں دی تنقید وچ کوئی بھول نہیں ہوندی تے تحقیق دلیلاں اُتے مبنی ہوندی اے۔ ایسے کر کے پنجابی زبان تے ادب دے محققان تے نقاداں وچ ایہناں دانان معتبر متعھیا جاندے اے۔ کچھ عرصے تیک پنجاب یونیورسٹی دے شعبہ پنجابی وچ تے گورنمنٹ کالج لاہور وچ پڑھانے رہے۔ آپ نے پنجابی زبان لئی اپنے آپ توں وقف کیتا ہویا سی۔ 4 مئی 1995ء نوں کالج توں گھر جاندے ہوئے رستے وچ ای دل داسخت دوڑھ پے جادوں نال وفات پا گئے۔ آپ دیاں پنجابی زبان تے ادب بارے چھپن والیاں تحقیقی تے تنقیدی کتابیں وچوں نویں نظم، وارث رزاوارث، تصوف تے پنجابی دے صوفی شاعر، پنجابی لوک گیتاں دافنی، سحر زیر تے تنقیدی اصول تے نظریے زیادہ مشہور ہیں۔

تصوّف تے پنجابی زبان

ایہ سہ گل بختی ہوئی اے کہ جدوں دی کسے معاشرے وچ اخلاقی قدر ادا دا زوال ہوندا اے تے بزرگاں دادھیاں دین دیاں قدر ادا قائم کروان دل ہو جاندا اے۔ ایہ لوک دین نوں عملی صورت وچ لوگائی اگے رکھدے نیں۔ سوکھیاں تے سدھیاں لفظاں وچ ایسے عملی صورت نوں تصفوف کہیا جاندا اے۔ تصفوف باسے کبھی لوک ایہ دی آنکھ دے نیں کہ ایہ جیاتی دے دکھاں کولوں نس دی اک راہ اے ایہ درست نہیں اے۔ تصفوف وچ اک صوفی دین دی روح نوں عملی طور تے اپنا ندا اے تاں جے لوگی اوس دے عملان نوں ویکھ کے دین دیاں سدھیاں را ہواں اُتے ٹرپین۔ حضور نبی کریم صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم دے مبارک ذور وچ اصحاب مُصطفیٰ موجود سن جیہڑے کِ عملی تعلیم دین لئی اک نمونہ بن گئے سن۔

صوفیاں نے وہی تصفوف دے معنے کھوں کے دتن دی کوشش لکھی اے تے اپنے اپنے خیال مطابق ایہ مدی تعریف کیتی اے۔ جویں حضرت زکریا انصاریؒ آنکھ دے نیں کہ تصرف اوہ علم اے جیہدے نال نفس دی صفائی، اخلاق دی صفائی اندر لی تے باہری دنیا دی تعمیر تے تشكیل تے اندر لی باہری دنیا دا علم ہو جاندا اے۔ امام قشیریؒ دی ایہ مطلب "باطن دی تعمیر تے اصلاح تے نا لے ای اخلاق دی پاکیزگی" قرار دیندے نیں۔ امام غزالیؒ آنکھ دے نیں کہ تصفوف نفس دیاں خواہشان نوں ممکا دیندے اے۔ دل نوں "غیر اللہ" توں پاک کر دیندے اے۔ حضرت ابو الحسن نوری ایہ دے وچ ایناں کو وادھا کر دے نیں کہ تصفوف "غیر شرعی" نفسانی خواہشان نوں ترک کر دین داناں اے۔ کبھی بزرگ تصفوف نوں اعلیٰ اخلاق داناں دی دیندے نیں۔

سید عبدالقدار جیلانی نے واضح لفظاً و حجّ گل مکانی اے کہ تصوف آنکھاں شیواں
دانان اے :

- (1) سخاوت ابراہیمی علیہ السلام (2) رضاۓ احمد علیہ السلام (3) صبر اوروب علیہ السلام (4) مناجات کبریا
 (5) غربت بحیی علیہ السلام (6) خرقہ پوشی موسیٰ علیہ السلام (7) سیاحت عیسیٰ علیہ السلام (8) فقر سرور کائنات
 صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم

دُوجیاں زیانان دے ادب و انگوں پنجابی ادب و حج وی تصوف نوں بیان
 کیتا گیا اے۔ پنجابی شاعری دی تاریخ اُتے جھات پائیئے تے شاعری دی اپندا
 ای صوفیانہ فکر توں ہوندی اے۔ پنجابی زیان دے پھٹے شاعر شاہ نہیں سبز واری
 سامنے آؤندے نہیں۔ ایہہ وکھری گل اے کہ اوہناں کوں تصوف دے مثیاں
 اُتے گھٹ شعر بحمدے نہیں پر اخلاقی شعران دا گھٹا نہیں اے۔ ایہناں نے ای
 اک سماں حضرت فرید الدین مسعود گنج شکر نہیں جیہناں توں پنجابی دا پھلا تے باقاعدہ
 شاعر دیا جاندا اے۔ اوہناں دی شاعری و حج آخرت دا خوف تے نیک عملان دی
 تلقین تے بومتاز و رفتگیا اے۔ عبادت دے نال نال بندیاں دے حقوق دے
 معاملات وی ایہناں دے بولالاں و حج موجود نہیں۔

۔۔۔ اُنھوں فرید اوساج صحیح نماز گزار جو سر سائیں نہ نویں سورکپ اُتار
 عبادت دے نال عبرتے شکر دی تلقین وی آپ کوں بحمدی اے۔ کیوں
 جے ایہہ کیفیت انسان دے دل دیاں بے چینیاں نوں وی دُور کر دی اے تے
 نلے ای دنیا دی حقیقت وی کھل کے سامنے آ جاندی اے۔ بابا فرید ہو ریں
 آگھدے نہیں :

۔۔۔ مُکھی نیکی کھائے کے مُھنڈا پانی پی فرید اویکھہ پرانی چوڑپی خیر سائیں جی
 مُغلان دے دُور و حج شاہ حسین لاہوری دانان سامنے آؤندے اے۔ ایہہ

مست است بزرگ سن تے حضرت بايزيد سطامی دے ملامیتہ فرقے نال تعلق
رکھدے سن۔ شاہ حسین ہوراں پنجابی ادب توں اک نویں صنف ”کافی“ نال آشنا
کیتا تے اپنیاں کافیاں توں وکھریاں وکھریاں را گاں دے مطابق لکھیا۔ شاہ حسین
وحدت الوجود دے قائل سن۔ اوہناں اُتے جذب دی کیفیت رہندی سی تے
ایم موجودہ اوہناں دیاں کافیاں وج وچ دی موجوداے۔ طاپ تے جملائی دیاں کیفیتیاں
آپ دیاں کافیاں وج بڑے در دنال بھریاں لجھدیاں نہیں۔ اوہناں دی نیکیاں پچھان
اوہناں دیاں رمزیاں نہیں جیڑیاں اودہ اپنیاں کافیاں وج وچ ورتدے نہیں۔ آپ دے
والد جولا ہے سن، ایں لئی اوہناں دے کلام وج ساریاں رمزیاں ایسے پیشے دے
حوالے نال لجھدیاں نہیں :

گھم چڑھڈیا ——— تیری کتن والی بھیوے
تلیاں دلن والی بھیوے
چڑھا بولے سائیں سائیں پائڑ بولے توں
کھے حسین فقیر سائیں دا میں ناہیں سب توں

چرخے توں جسم مراد لیندے نہیں تے چرخے نال تعلق رکھن والیاں چیزیاں
جوں تکلا، ماہل، تند، پونی، مُمتنا انسان دے عمل توں ظاہر کر دیاں نہیں اودہ اپنے
ربی عشق توں ایہناں علامتاں را ہیں اپنی شاعری وج نیاوندے نہیں۔

مُغل ڈور دے دو جے ووچے صوفی شاعر حضرت سلطان باہونیں۔ بابا فرید
وانگوں ایمہ وی عرفی تے فارسی دے عالم سن تے اوہناں نے ایہناں زباناں وج
ڈھیر ساریاں کتا باں لکھیاں نہیں۔ سلطان باہنچو پنجابی شاعری وج سی حرفاں دے موڑھی
نہیں۔ چومصر عیاں توں اردو دے حروف ہجادی ترتیب توں شروع کر دے نہیں۔
اپنا مطلب ایہناں چونہماں مصر عیاں وج انج پورا کر دے جیں جوں فارسی وج رہائی

کر دی اے سلطان باہونے اپنیاں سی ہرفیاں وچ دنیا توں نفرت مرشد نال عقیدت
تے نفس نوں مارن تے زور دتا اے۔ اوہناں نے اپنی شاعری رائیں بندے نوں
اللہ سک اپن دمی تلقین کیتی اے :

الف ایہہ تن میرا چشم ان ہوئے میں مرشد ویکھ در جاں ہو
لوں لوں دے مذہ لکھ کھ چشم ان اک کھولالاں اک کجاں ہو
اتنیاں ڈھیاں صبر نہ آؤئے ہو رکتے دل بھجاں ہو
مرشد دا دیدار ہے باہم مینوں لکھ کر رواں ججاں ہو

مغل دور دے زوال دے شروع وچ اک ہور وڑے صوفی شاعر سامنے
آؤندے نیں۔ ایہہ بابا بلھے شاہ ہوری نیں۔ اوہناں اُتے اکثر مستی تے مدھوٹی
طاری رہندی سی۔ اوہ وحدت الوجود تے وحدت الشہود دونوں دے قائل نیں۔
ذکرتے علم دی تلقین سب توں بوہتی کر دے نیں۔ بلھے شاہ نے اپنیاں کافیاں وچ
بے باک لجھے دا استعمال کیتا اے۔ ایس گل توں وی اوہناں دے تلقین دی چنگی دا
علم ہو جاندا اے کہ اوہ جس اعتماد تے بھروسے نال گل کردے نیں اوہ دے چکھے
اللہ تال جان پچھاں تے قرب دی انتہا ہو سکدی اے :

سے مینوں چھڈ گئے آپ لد گئے میں وچ کیہ تقصیر
راتیں نیند نہ دن سکھ شستی اکھیں پلٹیا نیر

ایس ساری کافی وچ اک مان تے بھروسے دی فضال بھدی اے۔ مغلان
دے آخری دور وچ تے انگریزاں دی حکومت دے پہلے درہیاں وچ پہنچاں
دے دو ووچے صوفی شاعر سامنے آؤندے نیں میاں محمد بنجش تے خواجہ غلام فرید۔
میاں محمد بنجش سوراں مجازی عشق توں حقیقت تک اپن دا وسیلہ بنایا تے ”سیف الملوك“
راہیں تصوف دیاں منزلاں پوریاں کیتیاں۔ اوہناں کوں تصوف دی بنیاد عشق اے :

قِصَّةٌ ہو رکے دے اندر درد اپنے کجھ مپوں

ہن پڑیاں تاثیراں نہیں بے پڑے کد روون

عشق دے نکلے اُتے سیف الملوك وج 114 شعر بحدے نیں۔ ایس

توں اوہ اہناءں کوں استغنا دا مشکل وی اہمیت رکھدا اے۔ ایس توں بطور مسئلے دے
اوہناءں توں پہلیاں صوفیاں نے بیان نہیں کیتا۔ استغنا ہر پاسیوں بے نیاز ہو جانا،
زچھی تے اتراناتے ز مندی تے گھبرا نا۔ ایمہدی وہ چھوں اوہ صبر، شکر، تقویٰ تے
توکھی دیاں منزلاں توں پاندے نیں۔ میاں صاحب دی اک ہور متزل وی انوکھی اے
تے اوہ وے ہی رحیت دی۔ ایمہدی حیرت اک صرفی اُتے اوس ویلے طاری ہوندی اے
جد اوہ سلوک دیاں ساریاں منزلاں پوریاں کر لیندا اے تے ہن اوہ اللہ دی ذات توں
اپنے سامنے ویکھدا اے۔

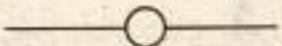
خواجہ غلام فرید وی مجازی حوالے نال عشق حقیقی تک اپن دادرس دیندے
نیں۔ سچل سرست وانگوں خواجہ صاحب وی ہفت زبان شاعر سن۔ مارواڑی تے
ہندی زبان وی جاندے سن۔ فقہ، تفسیر حدیث، منطق، علم الانساب تے رمل بخوم
دے نال نال ہو سیقی وج وی دچھپی رکھدے سن۔ ایسے مشاہدے پاروں اوہ روزہ
توں وصال دی علامت بناندے نیں کہ فظرت سب توں وڈی استاد ہوندی اے۔
کافی دی صنف وج خواجہ صاحب اُپا درجہ رکھدے نیں۔ وحدت الوجود دے
قابل سن تے ایمہدے ای مبلغ وی سن۔ اوہناءں دی سب توں وڈی خوبی اوہناءں
دے لمحے دی مٹھاں اے جیمہدے وج اوہ اللہ دیاں وکھو وکھریاں صفتاں
تے شناس بیان کردے نیں :

ہن دلبِ شکل جہان آیا ہر صورت عین عیان آیا

عشقِ رسول صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم وی اوہناءں دی شاعری وج چوکھا بحدا اے۔

پنجابی شاعری دی جھوٹی صوفی شاعران نے تصوف نال بھرمی ہوئی اے۔
 علی حیدر ملتانی، سید ہاشم شاہ تے ہدایت اللہ دے تاں دی تصوف وچ جانے
 پکھانے نیں۔ روایتی تصوف تے ہر شاعر کوں لبھ جاندا اے۔ اوہ بھانویں ارث شاہ
 دی ہسیر ہووے تے بھانویں مولوی غلام رسول دی احسن القصص، اقبال دائم دا
 جنگنا مرہ ہووے تے بھانویں پرفضل گجراتی دی غزل۔

(غیر مطبوعہ)

ڈاکٹر محمد بشیر گورایا

ڈاکٹر محمد بشیر گورایا پہلی جنوری 1940ء نوں چک 44 ضلع گجرات وچ پیدا ہوئے۔ ڈل سکت تعلیم ایتھے ای حاصل کیتی۔ 1955ء وچ اپنے آبائی پہنڈ منڈیکے گورایا ضلع سالکوٹ آئے۔ میریک تے ایف اے ڈسکرتوں کیتے۔ اپریل 1961ء وچ لاہور آگئے۔ پنجاب یونیورسٹی توں ایم اے لفیات 'ایم اے پنجابی' ایں ایں بنی، پنی ایج ڈی تے ایم فل اقبالیات دیاں ڈگریاں حاصل کیتیاں۔ 1973ء توں 1980ء تک اقدس ہلی کیشندے میخیر ہے۔ 1987ء تک جناح اسلامیہ کالج آف کامرس دے پرنسپل، 1990ء تک مسلم لاء کالج راولپنڈی دے پرنسپل تے 1993ء تک نیشنل کالج برائے ابلاغیات دے وی پرنسپل ہے۔ مقتدرہ قومی زبان لاہور دے نگران اعلیٰ رہے۔ اوہناں دیاں علمی تے ادبی کاوشان مندرجہ ذیل نیں:

مولوی غلام رسول عالم پوری، حامد شاہ عباسی، پنجابی قاعدہ، سورۃ یسین دا
پنجابی ترجیح تے تفسیر، ابیات باہودا پنجابی ترجیح تے تشریح، پرنسپلز آف کرشل لاء
(انگلش) جدید اصول تجارت (اردو) نظر ثانی غربیات خوشحال خاں خٹک نشری پنجابی
ترجمہ بیرون لاء (انگلش)

اوہناں دے علمی تے ادبی مضمون تے تقریباً ریڈیو تے ٹی وی توں شرموندے
رہنڈے نیں۔ تعلیم تے ادب بارے اوہناں دے مضمون تے کام اکٹرا خباراں تے
رسایاں وچ شائع ہوندے رہنڈے نیں۔

زراعت کہانی

زمین دے علماء دے ماہر اس مطابق دنیا دا گل رقبہ ترمیہ ارب ایکڑاے۔ جیہما تب بیاد س حصہ خشکی تے باقی سب پانی اے۔ ایہ شاہ دے آک ہو راندے اے موجب دنیا دا صرف دسوائی حصہ زراعت نئی استعمال ہو رہیا اے۔ تاریخی طور تے ایہ سوہی ثابت اے کہ زمین اُتے زندگی دا آغاز پانی دے ذریعے ہو یا۔ قرآن پاک وچ سورۃ ہود دی آیت ۷ وچ آؤندے اے۔

"تے اوہ اے جیہنے بنائے اسمان تے زمین چھ دن وچ تے اوہدا تخت سی پانی اُتے"۔ یعنی اسمان تے زمین دی مخلوق توں پہلاں پانی دی تخلیق ہوئی۔ جیہڑا مادہ حیات بنن والا سی۔

پانی تے زمین دونوں مل کے فذا پیدا کر دے نیں۔ ایہ عمل پرانے زمانے توں جاری اے۔ زمین توں آنکج تے خوارک حاصل کرن لئی پانی بنیادی کردار ادا کردا اے۔ سورۃ کهف دی آیت 45 وچ کہیا گیا اے "پانی اُتاریا اس اسماں توں فیر ایمدی و جتناں زمین و چوں ریا ملیا تکلیا سبزہ"۔

پانی تو سب چیزاں بنیاں زمین اسمان تے سب کجھ ہو در دنیا چھ دن وچ بتائی سبزہ میوه رکھ جنور پہلاں پہل لوک دریاوان، بر ساتی نایاں تے نیویاں ٹوئیاں دے کول آباد ہوئے تے ایتھے نیڑے نیڑے ای زراعت دا کم شروع ہو یا۔ قیروکیں نیویاں مخانواں چھپڑاں تے ڈومنگیاں ٹوئیاں وچ بارشاں دا پانی اکٹھا کرن لگ پئے۔ خشک ہو سماں وچ اوہ ایس پانی نال فصلان پیان لگ پئے۔ اک یاں دو بندے

کنارے دے قریب پانی وچ کھلوکے کے دا بڑے، کڑا ہی، تابنیے، پرات یاں سینی نال پانی باہر اوس نالی وچ ٹڈے سن جہڑی ایس مقصودی فصل تیک بنائی ہوندی ہی۔ ایس نوں جھٹالانا آکھیا جاندا سی۔

پرانے زمانے وچ لوک بیر پیلوں تے جنگل بیلے دے دو جے پھل کھا کے گزر گرا کر دے سن۔ فیز میناں وچ بی کھلاراں لگ پئے۔ فیروزی بھولی کے شکل وچ بل پنجاںی بنائی گئی تے بل پنجاںی نال جانوراں دا استعمال شروع ہو گیا۔ اوس زمانے دی ریاست وچ ایہ بڑا وڈا انقلاب ہی۔

ایسے زمانے وچ واہی وان نوں جبٹ، کسان، زمیندار، مزارع، راہک تے ہاری آکھیا جان لگا۔ قصہ بیر راجحا وچ سیدوارث شاہ نے بل پنجاںی، جوگ، کمی، رنبنا تے داتیاں دا ذکر پئے شعار وچ کیتا اے۔ سیدوارث شاہ نکھدے نیں:

— راجحا جوتراواہ کے تحکم ربیا لاد اریاں چھاؤں نوں آوندا اے
بخت آن کے بجا بھی نے کوں دھریا حال اپناروکھاوند لے

فیروکیں چھوٹیاں چھوٹیاں کھوہیاں بنان لگ پئے۔ پر ایہ پانی دی واہن پیاں لئی استعمال نہیں کیتا جاندا سی صرف بزریاں تے چھوٹی چھوٹی کیا ریاں واپسیاں فصلان توں ای لایا جا سکدا سی۔

فیکھوہاں تے جھلاراں دا زمانہ آگیا۔ کھوہ بنانا کوئی سوکھا کم نہیں سی۔ ایس اُتے بڑا خرچ تے وقت لگدا سی۔ نا لے کھوہاں دے ٹھنڈے تے سختے پانی لئی بڑے جتن کرنے پیندے سن۔

سیف المدک وچ میاں محمد نخش ہوراں کھوہ تے جھلاراں دا ذکر بچ کیتا اے:

عجب سماں لگا وچ باغ چکین کھوہ جھلاراں
بڑیئے کبے گل لگ ملدے جوں بھرا بھرا نواں

جھلار دی کھوہ و انگوں ای ہوندی ہی۔ فرق صرف ایہ اے کہ کھوہ دی کھدائی کرنی پیندی اے، جھلار کے برساتی نالے یا چھپڑکنڈھے مخوا جیسا تو یا کڈھکے بنائی جاندی اے۔ پانی رٹھ رٹھ کے ایس ٹوئے دل آجاندا اے۔
سائنس دان شروع توں ای کوشش کر دے رہے کہ زراعت جانوراں تے انساناں لئی زیادہ پانی دابند و بست کیتا جاوے۔ دریاواں توں، ہزار، بیراج، ہیڈ تے ڈیم ایسے لئی بنائے گئے نیں تے اچ کل کئی مکان وچ مصنوعی بارشاں دسان لئی تحقیق کیتی گئی اے۔

زراحت داؤ جا جز نیں۔ پرانے زمانے دے بنی زیادہ پیداوار نہیں یعنی سن۔ جویں جویں جی دھدھے سے گئے نویاں نویاں قسم دے اجیسے بنی نیجے جان لگے جیڑے زیادہ جھاڑ دیندے سن۔ پڑھول دے ذریعے ہن اجیسے بنی دی تیار کرنے گئے نیں جیڑے کجھ بے نو سیاں بزرگیں بھل تے فصلان پیدا کرن لگ گئے نیں۔ پنجاب وچ کنگ سب توں وڈی فصل اے تے ساڑی خوراک تے معیشت دا زیادہ تردار و مدار دی ایں فصل اتے ای ہوندا اے۔ ایس کر کے ایں فصل دی یجاں کٹائی، تے گھائی دل بڑا دھیان دتا جاندا اے۔ ایس تے ہر کے دیاں آسائ ہوندیاں نہیں۔ عام طور تے کسان فصل چک کے منڈیاں گڑیاں دے دیاں رچا دیندے نیں۔ تے مٹیاں گاؤں لگ پیندیاں نیں:

ہن فصلان چکیاں گئیاں داج دھیاں بنائے نیں

دنیا چار دن دی بحثنا نہیں مژ سہرا گانا

کنک دی یجاں دیلے سر کرن داجتن کیتا جاندا اے۔ پرمیادی کٹائی تے گھائی دیلے نال کرن لئی ونگاراں دی پائیاں جاندیاں سن۔ ڈھول، الاسارا دن ڈگا لائی رکھداتے واٹھے جوش خروش نال واٹھی کر دے رہیں دے سن۔ سوانیاں واٹھیاں

لئی حلوم سے پڑھے تے چہنگیاں والیاں تندوری روٹیاں خاص طور تے تیار کر کے لیا اوندیاں سن۔

کنکت پھوٹوں مُنجی پنجاب دی اک وڈی فصل اے۔ مُنجی عام طور تے لاب (پنیری) دی لگدی اے۔ مُنجی دابی پھلاں اک تھاں پھٹے نال بھیجا جائے۔ بعد پڑھے فٹ سوادھ دے ہو جاندے نہیں تے فیر جڑاں توں اکھیر کے گد دیتیاں کھیتاں وچ اوہ پودے اک اک کر کے پانی والی نرم زمین وچ لائے جاندے نہیں۔ ایہناں بڑیاں توں لاب آکھیا جاندا اے۔ مُنجی دے پکن تیک ایس وچ پانی کھلوتا رہنا چاہیدا اے۔ مُنجی دی پرلی دی ماں ڈنگر دے پھیاں لئی کم آوندی اے۔ پرلی دا گتا وادی بنایا جاندا اے تے پرانی پینگ دے ودی کھم آوندی اے۔

کپاہ ریشے دار فصل اے تے ایہدا شمار وی پنجاب دیاں وڈیاں فصلیاں وچ ہوندا اے۔ کپاہ دی وی ہر شے انساناں تے جانوراں دے کم آوندی اے۔ روں دے کپڑے تے رستے بن دے نہیں۔ بنی داتیل کھانیاں وچ استعمال ہوندا اے۔ بنی دے خول توں کھل آکھیا جاندا اے۔ اوہ جانوراں توں چارے لئی توڑی وچ ملکے کھوائی جاندی اے۔ تے ایہدے مٹکے بوٹے (منشی) بالاں دے کم آوندے نہیں۔ کپاہ پھٹے نال وی بھی جاندی اے تے نالی نال دی۔ مٹان، بہما پور، مظفر گڑھ، ساہیوال، وہاڑی، رحیم یار خاں، بہاول نگر، خانیوال داعلائقہ کپاہ داعلائقہ اے۔ کپاہ دابی رات توں پانی وچ بھیوں دتا جاندا اے تاں جسے بنی داخول تھج بن توں پھلاں ڈرازیم ہو جاوے۔ ماں ڈنگر لئی مکھی وی کپاہ وچ نیچ دتی جاندی اے۔ ایس توں تریڑ آکھیا جاندا اے۔ گھردے کپڑے کھیس چادران تے کتن مٹبun تے بتریاں لئی دیسی کپاہ بڑی پسند کیتی جاندی اے۔ خاکی کپاہ صرف کھیسان تے چادران لئی بھی جاندی اے۔

گڑشکر دیاں هنرو تاں لئی پرتے زمانے توں ای کماد بھیجا جا رہیا اے۔ کماد دے ستے لائے جاندے نہیں۔ دوجیاں فصلان وانگوں بوہتی پیداوار لئی کماد دے دی کئی بی مشہور ہوئے نہیں۔ کماد دے ستے دودو تین قن فٹ دے فاصلے تے لائے جاندے نہیں۔ کماد بارے سیانیاں دا کھان اے :

کماد لاءِ پچھن ویکھ کماد دا پھبن

کماد لاءِ چیتر ویکھ کھیتران دے کھیتر

کماد لاءِ وساکھ رکھ اللہ دی آس

کماد لاءِ جیٹھ اڑاڑ پیا ویکھ

کماد دی دی کوئی شے ضائع نہیں جاندی۔ گئے دی رواہ، فیر وہ توں گڑ، شکر تے کھنڈ بن جاندے نہیں۔ اگ مال ڈنگر دے پھیلائی تے چھوئی تے چورا بالاں دے کم آ جاندے نہیں۔

مکٹی، باجرہ، توریا، گوارا، دالاں تے اوہ فصلان جیٹھ یاں ہقوریاں ہقوریاں بھیجاں جاندیاں نہیں اوہناں دا تفصیل ذکرا یتھے ممکن نہیں۔ سرکاری طور تے پنجاب دیاں فصلان نوں دو موسمان وچ ونڈایا گیا اے۔ اک بریع (ہاڑی) تے دوجیاں خریف (ساوئی) دیاں فصلان نہیں۔ اچ کل باطنی، پوٹری فارم، گوٹ فارم، ڈیری فارم، شند فارم، ڈک فارم، قش فارم، شہد دیاں مکھیاں تے رشیم دے کیڑے پالن دی زراعت وچ شامل اے۔ پنجاب دیاں فصلان دی اک ہور طریقے نال دی ونڈکیتی جاندی اے۔ ایس ونڈ موجب اک انماج یعنی بٹیاں والیاں فصلان نہیں۔ کنک، مکٹی، باجرہ، ٹنخی، سوانک تے کنگنی وغیرہ، دوجیاں بچلی دار یعنی روغنی ایاں فصلان نہیں۔ توریا، موگ بچلی، سرہیوں، رائی، تارا میرا، گوارا، ہل تے اسی نہیں پر سورج مکھی، سویا بین، بنوے، مکٹی، توریا تے سرہیوں دے تیل اچ کل عام طور تے

کھانیاں وچ استعمال ہو رہے ہیں۔ توبیجاں ریشے دار یعنی دھاگے والیاں فصلان نیں ایمان وچ کپاہ، سن، سکڑاتے پڑے سن واذکر کیتا جاندا ہے۔ دالاں دی پھلی دار فصلان وچ شامل نیں پر ایسہ روغن دار نہیں ہوندیاں۔

زراعت دارتی بھاتے وڈا جگہ افرادی قوت اے۔ وابہی بھی دے ام لئی بننے جی ہو دن مخورے نیں۔ ایس پیشے وچ افرادی قوت توں بڑی اہمیت حاصل اے۔ ہل پنجاہی دے ذریعے جانوراں دا زراعت لئی استعمال دی افرادی قوت وچ وادھے داموجب بُنیا۔

ساڑے تین طبقے زراعت دے پیشے نال تعلق رکھدے نیں۔ اک وڈے جاگیر دارتے زمیندار، درجے درمیانے تے چھوٹے درجے دے زمیندار تے تربیخے مزارعے، راہک تے ہاری۔ پر درمیانے درجے دے زمیندار تے مزارعے زراعت وچ مرکزی کردار ادا کر رہے نیں۔

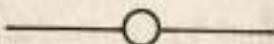
اک رمانے وچ زراعت لئی بہت بندیاں دی ضرورت ہوندی ہی۔ گھر وچ چنے جی بہتے ہوندے اوپنی خوشحالی زیادہ ہوندی۔ پر جس گھر وچ مردگھٹ ہونمے اوس گھر دیاں عورتاں نوں دی کھیتاں وچ کم کرنے پہنیدے سن۔ پتھے وڈھنے گترنے عام طور تے عورتاں دے ذائقے ہوندی ہی۔ اودھ مروان پچھے سویں لئی پرانے فیر شکر در پھرے بھتائے کے اپڑ جاندیاں، مرد بھانوں ہلاں پچھے ہوں یا جنگل بیسے مال ڈنگراں پچھے اوہناں نوں روٹی، پانی سوانیاں ای پہنچاؤندیاں سن۔

ہن زراعت نے اک جدید سائنس دی جیشت افتخار کر لئی اے۔ پچھلے کئی درہیاں توں فصلان دی بھائی لئی رقبہ متواتر ددھ رہیا اے۔ کچیاں روہیاں تے سیم مخور دایاں بے شمار زمیناں آباد ہو گئیاں تھیں تے فی ایکڑ پیداوار وچ وادھا ہو رہیا اے۔

پنجاب وچ پہلی واری 1950ء دے دہا کے ٹریکھڑ آؤ نے شروع ہوئے۔ زمیناں واہن بھجن لئی ٹریکھڑاں نے بڑیاں سہولتاں پیدا کر دیاں نیں۔ ٹریکھڑ سخت تون سخت زمیناں واہن دے کر اسے سہاگ وی مار دے نیں۔ ٹریکھڑ نال کئی قسم دیاں بیان چلاشیاں جاندیاں نیں۔ ایہ سہلاں زمین نوں فضل دی بھائی لئی تیار کر دیاں نیں تے فصلان بھجن لئی استعمال کیتیاں جاندیاں نیں۔

زراعت وچ مشیناں دا استعمال اک بہت وڈا انقلاب اے۔

(غیر مطبوعہ)

سجاد حیدر

سجاد حیدر گجرات دے اک پنڈ موجہ دوچ آک علمی، ادبی شخصیت پیرزادہ نورحسین آذری دے گھر 1919ء نوں پیدا ہوئے۔ میرک دامتحان گجرات توں بی اے تے ایم اے قارسی دے امتحان گورنمنٹ کالج لاہور توں پاس کیتے۔ 1944ء دوچ اطلاعات دے محکمے دوچ ملازم ہو گئے تے آں انڈیا ریڈ یو لاہور دے دیماقی پروگرام دے نگران مقرر ہوئے۔ قیام پاکستان توں بعد تعلقاتِ عامہ دے محکمے دوچ انفارمیشن آفیسر بنائے گئے پر دوبارہ ریڈ یو پاکستان آگے جھوٹوں یعنی ڈاٹریکٹر دے عہدے توں ریٹائر ہوئے۔ ایسے دوران پنجاب آرٹس کونسل دے ڈاٹریکٹر وی رہے۔ بعد وچ پنجابی ادبی بورڈ لاہور دے صدر وی رہے۔

سجاد حیدر نے بوہت سارے نشریاتی (ریڈیائی) ڈرامے لکھے۔ جنمائی چوں چار مجموعے ہوادے ہوکے، "سورج مکھی" بول مکی دیا باویا، تے "کالا پتن" شائع ہو چکے نیں۔ 1992ء دوچ "چیتر باغ" ناول لکھیا۔ سجاد حیدر دے فن پاریاں دوچ پنجاب دے دیماقی وسیب دیاں ون سوتیاں مuthor تے منظر نظر آئندے نیں۔ اوہناں دے کردار حیوندے جا گدے تے اس مٹی دے نجھے جائے محسوس ہوندے نیں۔ دوچ 1980ء دوچ اوہناں نے پنجابی واراں دا اردو دوچ بڑا خوبصورت ترجمہ تے 1986ء دوچ پنجابی دیاں نمائندہ کمائیاں دا اک انتخاب وی شائع کیتا۔ اوہناں دافتی، نکری، علمی، ادبی تے تخلیقی سفر ساری عمر چاری رہیا۔ دسمبر 1996ء دوچ اللہ نوں پیارے ہو گئے۔

پنگ

کروار

1 - ماسٹر مجید اللہ	_____
2 - ماں گرمائی والی	_____
3 - شریا	_____
4 - اسپکٹر	_____
5 - ظہر	_____
6 - محمد سعید	_____
7 - صقدر	_____
8 - رحمت خاں	_____
9 - ناجی	_____
-

اسپکٹر: ہاں رحمت خاں کیہے گل اسے؟

رحمت: جناب اک کیس چڑیا اسے بچیاں دے اخواادا۔ جناب اج کل شہر وچ بچیاں دے اخوا دیاں بڑیاں وار داتاں ہو رہیاں نہیں۔ چھوٹے تھانیدار علک زمان صاحب نے گشت واسٹے تین پارڑیاں بنایاں میری پارٹی دی ڈیوٹی شردار دے پا غاں تے پارکاں تے لگی۔ اسیں چھ دنناں توں روزانہ شامیں گول ہاغ جاندے ساں۔ اوئتھے ایم جنا، ہنیرے دیے اک گٹھنے بخ تے آکے بہہ جانداتے کھیسے وچوں ان بچو کے غبارے کڑھ کے کوں رکھ لیندا۔ فیزیٹرے کھیڈ دیاں بچیاں نال کے نہ کے

بہاتے رہ جاندا۔ انج چدروں کو جھوپچے ایمڈے والے کٹھے ہو جانے تے ایمڈا اور ہنار نوں پھوک بھر بھر کے خبارے ونڈدا۔ انج ایمڈ روز دے دس باراں غبارے مُفت ونڈ دیندا اے۔ اچ چدروں ایمڈ باغوں بھلیاتے اسیں ایمڈے مگر دمگری ٹھرپتے۔ ایمڈ پرانی انارکلی دی اک گلی وچ جا کے اک پرانے جیسے مکان دے بوہے اگے کھلورہیا۔ چرکھا پر مگروں اک مائی باہر بھلی۔ اوہدی گودی وچ چھوٹا جیہا پچھے سی۔ ایمہنے اوس مائی کو لوں پچھلین دی کوشش کیتی پر اوہنے شوتا۔ فیر ایمڈ بہنوں بجھ آہندا رہیا۔ چھڑا اسیں منیں من کے۔ اخیر ایمہنے پچھا دس مائی کو لوں کھوہ بیاتے اک پاسے ٹرپیا۔ اوس مائی تے رو لا پادتا تے ایمہنے پچھے اوہنوں پھڑا کے اوتحوں محل آیا۔ اسیں ایمنوں شبھے وچ پھر بیائے آئ۔ ایمڈ آہندا اے میں تے پچے نوں دکانوں ٹافیاں لے کے دین داسٹے چکیا سی۔ دسوچی ایمڈ کوئی منن والی گل اے؟

ایمڈی تلاشی لئی آ؟
انپکڑ:

جمی جناب! ایمڈے کو لوں اک سگر ٹال دی ڈیتی تے کچھ کاغذ نکلے نیں۔ جناب انج تے ایمڈ سگرٹ عام جیسے دس دے نیں پر ایمڈ وچ لازمی چرس رکھی ہوئی اے۔ ایمڈ چنگا بھلا جرأتم پیشہ لگدا اے جناب۔
اسیں کیمیائی معائش کراں گے تے آپے دس نپے گا توں اوس گھر دا پتہ نشان تے نوٹ کر لیا اے نا؟
انپکڑ:

جناب میں پورا نقشہ بنالیا اے۔ باقی اسیں آپ ایمڈے کو لوں کچھ لواں گے۔
انپکڑ:

اچھا اچھا گیوں وئی وار داتیا! توں اپنی کہانی پا۔

مجید: کہانی اے پئی پرانے زمانے وچ جدوں بندے جانوراں دی
بولی بحمدہ سے سن، اک شہر وچ کے ڈھوانی دے کم واسطے لندو
جانوراں دی لوڑ پے گئی۔ ہر پاسے پیادے لمبجن لگ پئے تے جانوراں
توں دی سُوہ لگ گئی۔ دگار توں بچن واسطے اٹھ، گھوڑے تے چھر
کھوتے نہ لگ پئے۔ اک بندے جدوں دیکھیا پئی لوہبری دی نسی
جارہی اے تے اوہنے آواز دتی توں کیہڑی اٹھ، گھوڑے دی نسل
وچس ایں۔ مینوں کیہنے پھڑنا اے؟ اوہنے نسی نسی نے جواب
دتا دگار پھڑن والیاں میرا مہاندرا نہیں رلانا۔ کیہ پتہ مینوں اٹھای سمجھ
لین۔ ایہہ بھائی ہوریں دی مینوں اٹھ سمجھ کے پھڑ لیائے نیں۔

انپکڑ: مشکریاں کرنا ایں؟ ہمید کا نشیل رحمت خان سچا اے۔ توں چنگا بھلا
جرائم پیشہ لگنا ایں۔ ناں کیہا اے تیرا؟
مجید: مجید اللہ۔

انپکڑ: کچھے رہنا ایں؟

مجید: اسلام پورے، الگی نمبر 7 وچ، اخیرے ٹاپ دے سامنے۔

انپکڑ: شکلوں تے ٹرھیا لکھیا لگنا ایں۔ کیہ تعلیم اے تیری؟

مجید: بن اے۔ بنی ٹی۔

انپکڑ: بنی ٹی تے ما سڑ ہوندے نیں توں دی ما سڑ ایں؟

مجید: ہوندا ساں۔

انپکڑ: ہاں ما سڑ توں کیہ جدا اے، ہُن توں جیہڑا کم پھڑیا اے ایہدے وچ
بڑی پیدا اے۔

انپکڑ صاحب اجھے میرا جرم ثابت نہیں ہویا، تسان مینوں پئے ای

مجرم سمجھ لیا اے ؟

انپکڑ: توں ابھے تیکرا پنی صفائی وچ کوئی بیان نہیں دتا۔ فیر میں تینوں مجرم کیوں نہ سمجھا؟

مجید: بے شک سمجھو، پر یاد رکھو! ایسہ تھا ان اے عدالت نہیں۔

انپکڑ: اچھا اچھا ساڑے نال بوہتیاں قنون دنیاں نہ مچھول، رحمت خان ایہنوں لے جا کے محترکوں بخوا۔ میں دیہلا ہو کے ایہدے نال فیر گل کردا گا۔

رحمت: چل وئی جوان۔

مجید: انپکڑ صاحب تیں میرے گھر اک پیغام بھجو سکدے او؟

انپکڑ: گھر ان وچ اطلاعوں کرنیاں ساڑا کم نہیں، کیہنوں پیغام بھجوانا ای؟

مجید: اک بڑھی مائی اے، معدود روچاری۔

انپکڑ: تیری ماں اے؟

مجید: ماں ای سمجھو۔ (اک بندے دے اندر آؤں داتاڑ)

آواز: السلام علیکم میاں صاحب، کوئی نواں کیس اے؟

انپکڑ: آدم آؤ اٹھے صاحب بیٹھو (مجید اللہ توں) توں جا بھئی۔

اظہر: میاں صاحب ایہنوں کڈھن دی ایڈھی کاہل نہ کرو۔ اسیں دی ایہدے نال دو گلائ کر لئئے۔

انپکڑ: کوئی نہیں جی پچیاں دے اغوا دا شہمہ اے ایہدے تے، کوئی نامی گرامی ڈاکو نہیں۔

اظہر: گل تے اسماں آپ بنافی ہوندی اے میاں صاحب جسے چاہیے تے تے ڈاکے دی خبر اندر لے صفحے تے اک کالم دی گئیے لادیئے تے

پھیاں دے اخواں دے شُبھے وچ پھڑے ہوئے ملزم دی خبر پہلے صفحے
تے شہرخی بن جائے۔

انسکھڑا: اجے ایمدے نال گلاں تے نہیں ہویاں پر اپنا ناں پتہ دسدے
ہوئے اینہے آکھیا اسے جے ایمدی تعلیم بی اسے بیٹھی اسے تے ایہ
سکول ماشرہ پُچکیا اے۔

اظہر: لئو فیر خبرتے بن گئی، باقی گلاں میں آپ پچھلائیں گا۔ تُسیں ذرا ایمنوں
میرے کوں تھوڑا چرمیں دیو۔

انسکھڑا: جویں تھاڈی مرضی، پر خبر وچ پھیاں دے اخواں دیاں واردا تاں نوں
روکن واسطے ساڑھی ہم دا ذکر کرنا پوئے گا۔

اظہر: کیوں نہیں میاں صاحب تھاڈی ہم داوی ذکر ہو دے گا۔ تُسیں
غفرانہ کرو۔

انسکھڑا: رحمت خاں، اظہر صاحب تے ایں آدمی نوں میرے نال دے کرے
وچ بُھاتے اندر چاء وہی گھدیں۔

رحمت: ٹھیک اے جناب۔

پُرچھی عورت: (دُوروں نیڑے آؤندے ہوئے) وے پُرتا میں وڈے مخانیدار
نال گھن کرنی اے میںوں لگھ جان دے میں اپنے پُرتدا پستہ کرن آئی
آں جنہوں بے دوساروں لیا نیں۔

انسکھڑا: کیہ گل اے مائی؟

رحمت: جناب ایمہ مائی آکھدی اسے میں مجید دی ماں وال، دھکے نال
اندر آؤڑی اے۔

مائی: میں نہانی کرماں والی آں جویں، میرا ناں تے کرماں ماری ہونا چاہی دا سی۔

پہلوں لوک صدر دی ماں بلاندے سن، جدوں اودہ نہ رہیا تے میرے
اُتے ترس کھا کے مجید مینوں اپنی ماں بنایا۔ ہن مجید دی تشاں کھوہ
لیا سے (روں لگ پیندی اسے)

انپکڑ: مائی میری کوئی اوہدے نال دشمنی اے؟ اپنی صفائی پیش چاکرے تے
گھر ٹڑ جائے۔

مائی : نصیحتاں نہ کر تھانیدارا، فُذ توں ڈرتے غریب دی ہاہ توں نجع (روں
لگدی اسے)۔

انپکڑ: ایتھے بہر جامان کرماں والیئے تے مینوں پہلوں مجید دا لگبھاٹے دس۔
مائی : میں مجید اللہ دا لگبھلا گھر نہیں ویکھیا۔ میں تے اوہنوں پہلی واری لاہور
دے ٹیشن اُتے مل آں۔ پرمینوں انج لگدا اے جویں میں ماشر مجید
توں ملن ای پاکستان آئی آں۔ اودہ میری لکھ و چوں تے نہیں جھیا پر
مینوں سگوان صدر لگدا اے۔

انپکڑ: صدر تماڈا اُپترے؟

مائی : ہاں سوہنیا! ماںواں پُت جمدیاں نہیں۔ فیرادہ پُت جہانوں ٹردی جان
تے ہرویے ماںواں دیاں نظران دے سامنے رہندے نہیں۔ ہسدے
بولدے نہیں اُتھر جواب دیندے نہیں تے کدی چولا بمل کے کول رہن
لگ پیندے نہیں۔ جویں میرا مجید۔

انپکڑ: پرمائی صدر توں کیہ ہویا؟

مائی : صدر کلسا سی پُت، اوہنوں جیوندیاں ای کوئی ہوش سُرت نہیں سی میقہوں
تے اودہ ایتھے آون توں چار مہینے پہلوں ای وچھڑ گیا سی۔

انپکڑ: اودہ کوئی؟

مئی : میں تے وچھڑیاں دی کہانی لتی ہوندی اے۔ اسیں امبرسر ہندے سان جدوں میرا صدرست جماعت پڑھ بیٹھاتے اوہدا پیو فوت ہو گیا۔ میں اپنے پتھر فوں اک بجا جی دی بیتی تے توکر کراتا تے ساڑا اگراہ ہوں لگ پیا۔ کجھ ورہیاں نوں صدر جوان ہو گیا تے ساڑے گھردے اگوں اک بلانے راہ پالیا۔

انپکڑہ : نبلا کیسی وجہی؟

ماں : اک سکول جاندی کڑی سی پتھر، اوہدا ولائیہ دوس، صدر نوں اسی کجھ ہو گیا۔ جدوں اوہ سویلے ساڑے بوبے اگوں لٹکھدی ایہہ باہر تھڑے اتے بھر کے اوہنوں دیندار ہند۔ جدوں اوہ سکولوں پچھا نہہ مژدی ایہہ دکانوں سارے کم چھڈ کے فیر تھڑے تے جا ہند۔

انپکڑہ : تے فیر ایں گدراہ دا انت کیسی ہو یا؟

ماں : ہونا کیسی اوس کڑی داویاہ ہو گیا تے اوہ اپنے سوہرے گھر جاندھر ٹرکھی۔ اوہدے جان مگروں میرا پتھر فیر ہو گیا اوہنوں کوئی سر توہ دی ہوش نہ رہی تے ایسے حال وچ چار سال گزر گئے۔ فیر اک دن صبح سویلے اٹھ کے اربع تیار ہو گیا جویں کدھرے جانا ہو سے تے میرے کوں آکھن لگا۔ ”اماں مینوں بیلاوا آگیا تے تیں وی اجازت دیو میں جان“ میں اکھیا۔ پتھر توں مینوں چھڈ کے ٹرکھیا تے میرے اتے مقی دے دو ہجک کون پائے گا؟ آکھن لگا۔ ”اوہ وی آرہیا اسے پڑاوہ تھاں توں گھر آکے ٹلے گا۔“ اوہو گل ہوئی۔ میں پاکستان آئی تے اللہ مینوں مجید چادتا۔

انپکڑہ : ایہہ مجید تھاںوں کمیوں ملیا؟

ماں : امبرسوں اسیں سارے لئے پتھے پاکستان توں صدقے ہو کے ایتھے

اپنے تے میں اپنے گلی محلے والیاں نال مہاجریں دے کیمپ نہ گئی۔
میں افسار دی منت کیتی پچیسینوں لاہور نے ٹیشن آتے رہن دین -
مجید اللہ دی وی ایتھے ٹیشن تے ای ڈیلوٹی لگی ہوئی کی۔

مجید: اماں جی میں دیکھ رہیاں تھیں کدوں دے اپنا سمیان لے کے ایتھے
پلیٹ فارم دی اک گنگے بیٹھے او، تھیں کتھے جاناے ؟
مائی: ہن اگے کتھے جاناے پتھر، ہن تے جدوں وعدہ پورا ہو گیا لگے جہاں
ای جاں گے۔ ایس سو ہنے پاکستان آؤ ناسی، ایتھے اپڑ گئے آن اسافر
ہو رکھرے منیں جانا۔

مجید: ماں جی تھیں اپنے گھر آگئے او ایمدوں دُڑا تے ایمدوں سوہنا ہو رکھڑا
گھر ہو سکدا ہے؟ ایہ سادا ساریاں دا گھر لے آجی سادا سوہنا پاکستان -
مائی: شالا سدا و سدار ہوے ساڑا ایہ س پاکستان -

مجید: فیر ایتھے اپڑ کے کے، ہرگز دی گل نہ کرو، اونچ رہن واسطے کو مٹھا میر عاضر
اے۔ میزوں وی اپنا پتھر ای سمجھو۔

مائی: دے جیوں میزوں توں سگوان صدر لگنا ایں۔ ایتھے بہر جا میرے کوں
تیرناں کیے اے پتھر؟

مجید: میر انas مجید اللہ لے اماں جی، میں جاندھروں آیاں -

مائی: جاندھروں؟ جتھے میرا پتھر صدر رہندی ایں۔ پتہ منیں ایں دیلے کس
حال ویچ ہونا اے میرا پتھر؟

مجید: تھیں چلو میرے نال میں آپ روزاں آکے ساریاں گذیاں دیکھیا کرائیں گا
تے صدر لوں بھاں گا میری ایتھے ای ڈیلوٹی لگی ہوئی اے۔

مائی: توں ریلوے ویچ توکرایں پتھر؟

مجید: نہیں اماں جی میں مہاجرل دی دیکھ بھال دے سرکاری مکھے دفع عارضی
ملازم آں، میں کیمپاں وچ وی تھاڑے پُتُر نوں تلاش کرائے گا۔
ماں: رب تیرا بھلا کرے، پُتُر تیرے گھر ہو رکھے جی نیں؟
مجید: میں گھر وچ کلا داں اماں جی۔ میرا کھیاں ٹرادل گھبرانداے، ایس کر کے
آکھیاںے میرے نال چلو، کجھو میرے گھر وچ وی رونق ہو وے۔
ماں: تے تُوں کلا ای پاکستان ٹر آیا ایس مجید پُتُر؟ گھردے کیتھے چھڈا آیا ایں؟
ایس وی تھاڑے پُتُر دے تر جان والنگر کاء والی گل اے۔ اماں جی تے
ایتھے بندیاں دے کن سن دئے نیں۔ چلو گھر چلیے۔

ماں: رنج میں مجید اللہ دے نال اوہدے گھر آگئی اوہ کرباں والا مینوں اپنی ماں
سمجھدا اے تے میری ٹری خدمت کردا اے۔ اوہ روزانہ ٹیشن تے
جا کے صدر نوں لمحدار بیا تے کیمپاں وچوں جا کے اوہدا پستہ کردار بیسا۔
ایس حال دفع چار در بے ہو گئے نیں جیتناں آٹنا سی اوہ سارے آگئے
نہیں۔ پرمیرا صدر نہیں مُطْریا، پتہ نہیں جیزندادی اے کہ نہیں۔
(رون لگ پیندی اے)

انپکڑ: حوصلہ کر ماں، اسیں ضابطے دی کارروائی مکمل کر کے مجید اللہ نوں گھر
گھل دیاں گے۔

ماں: پُتُر تھانیدارا! مجید اللہ نوں میرے نال ای گھل دے، رب تینوں ٹرا
اجر دے گا۔ ایں مدد ہی نمانی دی باہ نہ لے، یاد رکھ جیہدا کوئی نہیں
ہوندا خدا ہوندا اے۔

انپکڑ: ماں آکھیا اے مجید اللہ کوں چھپھپھ کر کے اوہنوں گھر گھل دیاں گے۔

توں۔ تھے تھیں اسی سمجھدی (کے دے اچانک کرے وچ داخل ہوں دی آواز) -

محمد سعید: کیہن توں سمجھاں دی کوشش کر رہے ادیمان صاحب ؟

انپکڑ: آج جی آؤ دیکیل صاحب تشریف رکھو کنج آئے او سعید صاحب ؟

سعید: میں تے اخبار پڑھ کے سویر و سویر تھاٹے دل آگیاں۔ اخبار والے دی بڑیاں دلچسپ سُر خیاں لاندے نیں۔ تھیں دی اچ دے پرچے وچ خبر پڑھی ہوئی اے۔ ”حریک آزادی کا کارکن پھوں کے اخوا کے الزام میں گرفتار کر لیا گیا۔ ملزم جاندھر میں ایک ہائی سکول کا ہیئتہ ماشر تھا“

انپکڑ: میں خبر تے نہیں پڑھی پر کل اک اخبار دار پور پڑھا یتھے آیا سی تے ادینے ملزم نال گلاں کیتیاں تھیں۔ اودہ کہانی بنائے گیا ہوتا ہے۔

سعید: میں دی مجید اللہ توں ملن آیاں۔

انپکڑ: تھاںوں اوہنے دیکیل کیتا اے ؟ پر اجھے تے چلان دی تیار نہیں ہویا۔ اوہدے سے بیان دی نہیں ہو گئے۔

سعید: میں مجید اللہ دا دیکیل نہیں اوہدا دوست آک۔

انپکڑ: سعید صاحب تھیں مجید اللہ فے دوست او ؟

سعید: کیوں ایمڈے وچ حیرانی دی کیہی گل اے ؟

انپکڑ: تھاڈا ایہ، جیسے جرام پیشہ بندیاں نال کیم ؟

سعید: میان صا۔ سب ہن سالوں اپنی سوچ بدل لینی چاہی دی اے۔ پرانا انگریزی

قانون سی پئی ہر بندہ مجرم اے جد تکرار وہ اپنے آپ توں الزام رد نہ کر

سکے۔ ساڑا اسلامی اصول ایمڈے سے پئی ہر بندہ بے گناہ اے جد تکرار

اوہدے تے جرم ثابت نہ ہو گئے۔

انپکٹر: دیکھ صاحب تھیں مجید اللہ توں کوئی بجان دے اور۔

سعید: میں ماشر مجید اللہ دا سنگی دی آں تے شاگرد دی مجید اللہ قرآن دا حافظ لے۔

انپکٹر: مینوں مجید اللہ دی ساری حقیقت کھول کے دسو سعید صاحب۔

سعید: میں جالندھر شہردار ہیں والا دا، جددن قائدِ عظم دے حکم نال پاکستان دی

عام تحریک شروع ہوئی تے ہندوستان دے ہر شہروں جلوس نکلے اور میں

میں لاہور لاء کالج دے آخری سال وچ پڑھدا ساں، طالب علمان وچ

بوش خروش توں ڈر کے یونیورسٹی نے کالج بند کر دیتا تے میں اپنے شرمنٹر آیا۔

اوٹھتے دی روزا نہ جلوس نکلے سے سن۔ میں دی جلوس وچ شامل ہوں

لگ پیا تے فیر ہبھی ہوئی تقریباں دی کرنیاں مشرع کر دیاں۔ پرساؤ سے

شہر دے جواناں دا سب توں جوشیلا رہتے ماشر مجید اللہ سی۔

انپکٹر: ایمہ ماشر تے بڑی بلا اے۔

سعید: ماشر مجید اللہ مردِ مومن اے، ایمہ دی ایمان دی طاقت پہاڑ نال دی

مکرا جاندی اے۔ انج ایڈا ساؤ اے جوں گوئہ وچ زبان اسی نہ ہوئے

ایمہ درویشاں دی نشانی اے۔

انپکٹر: تمہاڑیاں ایمہ ساریاں گلائیں کے میں تیران پیا ہوں ا جے ایمہ جیسا بندہ

روز شاہیں آوارہ بوکاں واٹگر پار کاں وچ جا کے بالاں توں غباریاں نال

کیوں پر چاندا اے؟ تے فیر کل راتیں ایمہ آک گھروں جا کے بیکا جیما

بال چک لیا تمہاڑیاں گلائیں توں ماشر بردہ فروش تے نہیں لگدا۔

سعید: اوہ تے آپ بردہ اے میاں صاحب اپنا آپ وسیع کے اوہنے پاکستان

لیا اے۔ یا قیصر اتمہاڑے دل وچ ٹک اے اوہ تھیں ماشر ہواں

کوں لیں۔ پچھو کے دو کر لو۔

انپکڑ: اوہ اللہ دا بندہ فیر کرنی اٹھ لوبڑی دی کہانی سُنادے گا۔ سانوں تے
اوہ سچھ دسدا ای نہیں۔

سعید: میاں صاحب دس نہیریئے نوں بکوان تے دُکھیے دادل چھولن دی ترکیب
اکو نہیں ہوندی۔ تیس اونہنوں بنا کے میرے کوں بٹھ۔ ادا پے گل
حقیقت بیان کر دے گا۔

انپکڑ: بخلی گل اے۔
سعید: (جذباتی ہو کے) میرا امیر، میرا اُستاد، میرا بھائی (بلگلگیر ہون داتاش کس
حال وچ اوہ مولا؟

مجید: جس حال وچ رب رکھے شکراے، سعید صاحب فویں جہان وچ رب
فیر ملایا اے۔

سعید: مل تے پھلوں ای پیندے پر تیس تے آپ گنامی دی زندگی احتیار کر لئی۔
مجید: اپنے جیسے نکیاں نکیاں لوکاں وچ رہنا سعید صاحب ایہ زندگی معمولی
تے ہے پر گنامی دی نہیں۔

سعید: تے کر دے کیہ او؟
مجید: اک خدمت خلق دے ادارے وچ کم کرنا، اوہ میری ضرورت پوری
کر چھٹدے نہیں، تے میں اپنے کم وچ رُجھا رہتا جیہدے وچ
آخرت دے اجر دا وعدہ دی اے۔

سعید: اللہ جزا دے ہن ذرا انپکڑ صاحب دی الجھن دی دُور کرو، فیر یقون مل
کے باہر چلیئے۔

مجید: ایہ دس نگیاں میں اپنی زندگی دے پرت کھولنے پہن گے۔ میں نوں
وی دُکھی کرو گے تے آپ دی تیس سُن کے خوش نہیں ہو گے، میں

جاندھر تعلیم الاسلام ہائی سکول وچ پڑھاندا ساں۔ میرے ماپے شہروں
تیار میلاد تے اک پنڈ وچ رہندے سن تے میں بستی داشتمان دے
چھوٹے جیسے گھروچ اپنی بیوی ٹریا تے اپنے بچے بخیب اللہ نال رہندا
ساں، پاکستان بنن توں چھ میئنے پہلے اوس شہر وچ بڑے جلسے جلوس
ہون لگ پئے تے میں تحریک پاکستان وچ حصہ لین لگ پیا۔ اک
دن فجر دی اذان توں پچھے ساڑے گھروبا کھڑکیا۔ میں پچھیا «کون
ایں بھائی توں ہے؟»

صفدر: ماسٹر صاحب مینوں تماؤں گھرد اپھرو دین گھلیا نیں۔

مجید: کیونے گھلیا اے؟

صفدر: جی اوہ سامنے آکے تے نہیں ناگھدے مینوں کیہ پتا۔

مجید: ایں عمرے فقیر ہو گیا ایں کوئی گھر بار نہیں تیرا؟ تیراناں کیہ اے تے
کھوں آیا ایں؟

صفدر: میں صفواؤ جی، ام بر سروں آیاواں۔

مجید: توں میرے گھرد اپھرا دین دی اجرت کیہ لیں گا؟

صفدر: مینوں اوہرو دین گے جیساں مینوں گھلیا اے میں تماؤں کوں بکھر
نہیں لینا۔

مجید: تے رہیں گا کھتے؟ میرے گھروچ تے تھاں نہیں۔

صفدر: سامنی دیوار نال بچکی بنالاں گا تیں اجازت دے دیو۔

مجید: اچھا مٹھر (دروازہ ڈھون دی آواز) ٹریا، گل سن۔

ٹریا: میں گل لئی اے گل۔

مجید: بڑا بھولا جیما مٹدا ائے پتا نہیں کیہرے دکھوں فقیر ہو گیا اے سامنے

جھگی پا کے رہ لوئے گا، ساڑا کیہ لینا مسو۔

ٹریا : کیہ پتہ کون اے؟

مجید : ایمڈا موہنہ تیک مرداں والا اے، ایمہ کھوٹا نہیں ہو سکدا۔

ٹریا : تے ایمنوں کھوائے پیاٹے گا کون؟

مجید : میں روٹی دے آیا کرداں گا۔

ٹریا : میں ایمڈی روٹی نہیں پکا داں گی۔

اللہ توں ڈر ٹریا، پتہ نہیں کیہڑے حال توں اپڑ کے اینہے اپنا گھر چھڈیاے۔

میرا ایمڈے نال کوئی واسطہ نہیں۔

تیراوس وچارے نال کیہ واسطہ ہونا اے، اوہنے کوئی گھروچ پر پہنچاۓ؟

ٹریا : جاؤ مینوں تنگ نکرو (رون لگ پیندی اے)۔

وکھاں جھلیاں والی گل، روندی کیوں لیں، میں اوہنوں ٹور دیناں۔ (روہا کھلدا بند ہوندا اے)۔

صفدر : بی بی نے غصتے چاکیتا جے، میں ٹر جاناں۔

مجید : کچھ دناب بعد میں پاکستان دے حق وچ اک جلوس Lead کیتا تے

مینوں گرفتار کر لیا گیا۔ جیل وچ پہلی ملاقات والے دن میسری ہیوی نے مینوں دیا۔

ٹریا : جس دن تیس گرفتار ہوئے او، اوس توں اگلی صبح میں بھیوں باہر جھاتی

ماری تے تماداً اصفدر سامنی دیوار نال جھگی پا کے ایمڈر کنڈ کیتی بیٹھا سئی

پتہ نہیں راتیں کس دیلے آکے اوہنے جھکی وی پائی، ناجی تے اوہنوں

مل وی آیا اے۔

مجید : کیوں ناجی، فقیر بابا کیہ کہتا اے؟

ناجی : فقیر بابا نہیں اتو، اوہ تے صدر اے، اوہ کہندا لے میں تمادا پاہرو
آئُ پاہرو کیہ ہوندا اے اتو؟

مجید : پاہرو پھرے دارنوں کہندے نہیں بیٹھے، توں اوہنوں کو جو کھان پین توں
کھلنی اے ٹریا؟

ثریا : لگدا اے اوہنے میریاں اوس دن گلار سن لشیاں نہیں۔ ناجی توں آکھیا سو
میں تمادا سے گھردا آن پانی نہیں کھاپی سکدا، دنے ساڑھے بوہے ول
کنہ کیتی رکھدا اے تے راتیں ساڑھی دیوار نال لگ کے بیٹھا رہندا اے۔
مجید : ایہ اللہ دا بندہ ساڑھی مددوں آیا اے، ہن تے سُنیا اے شہر وچ فساد
وی شروع ہو گئے نہیں۔

ثریا : ہاں کدھرے کدھرے آگاں وی لگیاں نہیں تے کجھ لوک دوچھے محظے
پچھڈکے ساڑھی بستی آگئے نہیں۔

مجید : ناجی، صدر پاہرو کیہ گلار کردا اے؟
ناجی : اتو اوہ اتی کو لوں بڑا دردا اے۔ پچھدا سی میں آیا وال تے بنی غصتے تے
نہیں ہوئی؟

مجید : فیر توں اپنی اتی توں پچھیا؟
ناجی : میں پچھیا تے اتی رون لگ پئی۔

مجید : رویا نہ کر ثریا، توں ٹری صبر والی بنی بی ایں۔ جے کلیاں جی گھبرا ندا اے
تے کے نوں گھل کے بھائی ہوراں تے بھابی توں اپنے کوں بلا لے یا
فیر آپ پنڈ ہو آ۔

ثریا : جدوں تیکر تیں گھرنہیں آؤندے میں ایس شہروں باہر نہیں جاواں
گی۔ ایتھے دل توں ایہ ستے حوصلہ ہے پئی اسیں اکو شہر وچ آں۔

مجید:

الله خیر کرنے، جدوں ساڑا پاکستان بن گیا اسیں خوشحال ہو جاتا اے۔

ٹریا:

ربِ حصیتی اوہ وقت یا وے۔

مجید:

پر ٹریا نوں پاکستان آؤما نصیب نہ ہویا، پاکستان وا اعلان ہوں توں بعد بہت سارے سیاسی قیدی چھڈ دتے گئے پر میرے اُتے جل دے محکمے نے کئی کیس بنائے ہوئے سن۔ ایس کر کے میری رہائی نہ ہوئی، بُھر دن توں شروع فساداں دازوری، فیر اک دن میرے اک دوست نے ایہ سخنی تہرانی جے میری ہیوی تے پچ ما ردتے گئے۔

سعید:

اوہ آپ دی تے ختم ہو گیا ہونا ایں۔

مجید:

بان اوہ خود سے کس دیلے کس تھانوں ماریا گیا، میرے ہارا بدھی بُدھی ماں دی سینے وج ایڈا وڈا ملکھار لئی بچردی اے۔

سعید:

اوہ بدھی ماں جیوندی اے؟

مجید:

جی آ..... میرے کول اے۔

اسپکٹر:

بیہڑی بُدھی ماں تھانوں بھدمی آئی سی؟

مجید:

جی آ..... اوہ بُدھی ماں اوس اللہ کوک دی ماں اے۔

اسپکٹر:

آنا کرماں والی مینوں دی اپنے پتھر دی پتاٹانی اے۔ ماظر صاحب

تھانوں اوہنے منیں دیا صدر فقیر کویں ہویا یا؟

مجید:

مینوں آنا توں پہلے آپ ٹریا نے صدر دے سُداع دا سبب دس دتا

سی، اوس نیک بی بی دادل شیشے و انگر صاف سی۔ اوہنے اپنے واسطے

صدر دا جذبہ میرے کو لوں نہیں چھپایا تے ایہ مگل من کے میزوں عصوم

جیا صدر ہور پیار الگن لگ پیا، آنا میرے نال اپنا دکھ مچول دی اے

تے کدی ٹریا نوں تے کدی ٹریا دے گھر والے نوں بدُعا وان دیندی اے۔

اوہنون ابھے ایسہ نہیں پتہ ہے تھا یہ سن ایس جہاں تے نہیں نالے میں
ای اوہلا گھر والا واس۔ اوہ تے ایس اُس تے پئی حیوندی اسے جے اوہلا
پُتھر صدر کے سے دن اوہنون آن ملے گا۔

سعید: بھلا موٹے تے وچھڑے کوں میلے ایویں جیورا لوک والا ڈندا ای۔
انپکڑ: اچھا ہن موجو دہ کیس بارے وی کجھ دسو نام اسٹر صاحب۔

مجید: میں تمہانوں اپنے معصوم پتھے دے جان دی گل دس بیٹھا، ہن جیڑا میرے
بیہا حساس بندہ اپنی بیوی تے پتھے توں انج ہمیشہ واسطے وچھڑ جائے
اوہ اپنے پیار دے ہڑھنوں اندر کوں ڈک سکدا ائے مینوں پتھے پیارے
وی ڈرے لگدے نیں تے اپنی بالغ عمر دا بوتا حصہ میں پھیان نال
ای گزاریا، ایسے پیار دی سک توں مجبور ہو کے میں شا میں کم توں یہ میلا
ہوناں تے دس باراں آن پھوکے خبارے خرید کے تے اک پارک وج
جا بیٹھنا، اوستھے پتھے کھیڈن آؤندے نیں۔ میں اوہنماں بیان جھوپیاں
گلائیں کے اپناروح راضی کرنا تے خباریاں وج پھوک بھر کے اوہنماں
توں دریاں۔ میں اوہنماں توں بزرے ہوانی خبارے ای دریاں پر تیں
اندازہ نہیں کر سکدے اوہ مینوں کنیاں دولتاں دیندے نیں۔ پتھے تے
ہوندے ای نیں سختی بادشاہ۔

انپکڑ: پر اوس چھوٹے پتھے اتے تیں ایڈے مہربان کیوں اوچے اوہلے گھر
جا کے تیں اوہنون چکن دی کوشش کیتی؟

مجید: اوہ گلدو؟ اوہ مینوں سگواں اپنے ناجی واٹگلگدا اے، اوہ وی جدول
ایہدی عمر داسی تے انج میں کے میرے مونڈھیاں پتھے چھپ جاندا
سی۔ پرسوں میں پارک وج گیا تے گلدو اوستھے نہیں سی، میں بھیاں نال

وقتِ گزار کے پر تیاتے طبیعت بڑی اداس سی۔ کل فیر گی تے گڈوں میں سی۔ میں بچیاں کو لوں اوہدے گھر دا پتہ پچھوکے اوہ سختی گیا تے ماں اور ہنوں چک کے باہر نکلی، میں گڈوں نوں ٹھکن لگاتے مانی آکھیا گھر دیاں نے منع کیتا اے۔ پچھر کسے نوں نہیں دینا کیوں جے اج کل بچیاں دے انخوا دیاں وار داتاں ہو رہیاں نیں، میں اوہدی رہست کیتی جے میں گھی دے موڑ تک گڈوں لیجا کے ٹافیاں لے دیواں فیر بچانوں اور کدی اور ہنوں میرے کوں نہ لیا دے۔ گڈوں میرے ول نکیا تے میں اور ہنوں جھپٹ لیا۔ ماں نے زولا پا دتا۔

انسپکٹر: تمہارے بیان وچ صدقت لظر آئندی اے، نال دکیں صاحب دی

تمہاری میکھلپنی دے ضامن ہو گئے نیں ہن تمہارے تے کوئی عذر نہیں۔

سعید: شکریہ میاں صاحب، او ماشر صاحب چلیے۔ سانوں اجازت اے؟

انسپکٹر: اک گل دسدے جاؤ ماشر صاحب، پاکستان بنان دیلے تے سارے

علاقیاں دے سُلماں اپنے پاک وطن دی آن اُتے پنگیاں دا نگر لکھاں

جاناں واریاں ہن پاکستان تے بن گیا اے پراوہ پتھنگے سختی گئے؟

مجید: انسپکٹر صاحب شمع تے ہر موسم وچ بلدی رہندی اے پر پتھنگے برسات

وچ ای آئندے نیں۔ ساڑا وطن قائم تے دام اے پر پتھنگے اوہ دوں آفن

گے جدوں امتحان دا وقت آیا۔ فیر دیکھیا جے پاکستان دے ہر شہروں ہر

پنڈوں ڈاراں یاں ڈاراں پتھنگے بخلن گے تے اپنیاں جاناں قربان کرن گے۔

اک تے میں ای دھوان کھیا ہو یا پنگا تمہارے سامنے کھلتا وال۔ (سالے

ہسے نہیں تے ایسے بآسے اُتے فیدا دُٹ کر دتا جاندا اے)

(کالا پتن)

فرخندہ لودھی

فرخندہ لودھی 25 اکتوبر 1937ء توں مشرقی پنجاب (بھارت) دے شہر ہو شیار پور وچ نواز غاندھی دے گھر سیدا ہوئیاں۔ 1947ء وچ قیام پاکستان توں بعد ایمہ خاندان ساہیوال (منگلہری)، آن وسیا۔ میرٹرک دا امتحان 1953ء وچ پاس کیتا تے ہی۔ اسے تک تعلیم ساہیوال ای حاصل کیتی۔ 1958ء وچ لاہور توں کیتا۔ 1963ء وچ ایم اے ڈپلومر کر کے ملازمت دا آغاز کوئیں میری کالج لاہور توں کیتا۔ اور دوستے 1978ء وچ ایم اے لاہوری سائنس دے امتحان پاس کیتے۔ اوہ مختلف کالجاء دیاں لاہوریاں وچ لاہوریین دی جیشیت وچ کم کر دیاں رہیاں پر ایم دے نال نال علمی سفر وی جاری رہیا۔ علمیں وچ ایمناں نے اردو تے پنجابی وچ افسانوی ادب نوں اپنے اخمار دا خاص ذریعہ بنایا۔ گورنمنٹ کالج لاہور توں ریٹائر ہو گئیاں۔ پہلاں اردو وچ لکھ دیاں سن تے ایمناں دے دوناولی حضرت عرض تھنا تے 'پنجہرہ' شائع ہوئے۔ افسانیاں دے تین مجموعے 'شہر دے لوگ'، 'اکری تے' خوابوں کے کھیت' اور دو دے افسانوی ادب وچ اک نویکلا روپ لے کے ظاہر ہوئے۔ پنجابی وچ کہانی ایمناں نے کافی عرصہ پہلے متروک کر دی تے کہانیاں دا اک مجموعہ چنے دے ادبی پنجابی دے افسانوی ادب وچ خاص اہمیت دا حامل اے۔ ہن اوہنماں دا اک پنجابی ناول 'جنڈا انگیار' سامنے آیا اے۔ ایس توں دکھ پنجابی مضموناں ہی اک کتاب 'زنائی دے روپ' دی شائع ہوئی اے۔ بالائی ایمناں دیاں کہانیاں بڑیاں دلچسپ تے فکرانگیز ہوندیاں نیں۔ ایس توں دکھ ایمناں دے تحقیقی کم دے سلسلے وچ دکھروکھ بڑے مضید ترجیھ تے سروے روپ تھاں دی شائع ہو چکیاں تیں۔

پچھلی پڑھائی

ماشڑجی ہو راں توں ایس گلی وچ و سدیاں بوہتے نہیں تے گھٹر گھٹ پنجھی
درپے ہو گئے نہیں۔ گلی تے ایمناں ورہیاں وچ کئی باتے بدے پر ماشڑجی دی
حالت نہیں بدی، ہاں سراوہنماں دے کپڑیاں جیہا گھس میلا ہو گیا اے تے بُت
ادھورا تا — اوداچ وی ہتھ وچ چھمک چھڑی موری دے کنڈھ جماعت
لا کے محلے دے نکیاں بالاں توں پچھلی پڑھائی کراہے نہیں۔ بال اپنے ٹنے کھتے
بستیاں چوں کتا باں قاعدے ہو ہو کنڈھ دے، اپر نیلے اسماں ول تکدے
نہیں جھتھے گدیاں، نیکلاں، اڈ دیاں تے کبوتر قلابازیاں کھاندے نہیں۔ نیانیاں دی
امنگ پتی ڈور نال بھجی، نازک پریل تے سوار، کھلی فضناوچ تاریاں لا ڈوندی اے۔
جدوں بالاں دیاں نظران کتاب توں اسماں ول چھڑپتے لا ڈوندیاں نہیں تے ماشڑجی
توں قھر چڑھ جاندا اے پراوہ کے توں چھمک نال مار نہیں سکدے۔ چھمک زمین
تے مار مار کے آگھدے نہیں۔

”اوے اوے، بے وقوف! گھروں پڑھن آئے اوکہ پتیگ بازی کرن۔“ اودہ
چھمک چک کے مارن دا ڈراواوی دیندے نہیں بس ایناں کو ڈرم خم اے ماشڑجی
وچ، فیر جد کوئی چھلیدا جیہا منڈا کئی ہوئی پتیگ دی ڈور لہن لئی نس پیندا اے تے
باقي جاتک اوس منڈے توں پھرلن لئی ڈوڑ پیندے نہیں۔ ماشڑجی بے بس ہو کے
بھرہندا نہیں۔

ایمہ تماشا روز ای ہوندا اے۔

اک دن راجھوتاں کنڈھ دیاں جھینگی اکھ گھما کے تے کئی واری بس

کے آگھیا۔

”ماستر جی! ایمہ منڈے تھاڑے دس دے نہیں۔ ہوندی کھاں میں تھاڑی تھاں تے، تیسیں دیکھ دے ایمہ کنج نہ دے میں گذیاں پچھے۔“

ایناں آگھ کے راجو موہنہ دچ بُر بُر کر دی زور زور دی جھاڑو مارن لگ پئی۔

”رب دی خورے کیہ سوچ کے بندیاں نوں تھاں پر تھاں پر شدا جاندا اے۔ ایں نماں نے نوں ماشر بنا چھڈیا سوی“

راجودے پٹھے سدھے بہتھ مارن نال گندیاں چھٹاں اڑکے ماستر جی دے چھٹیاں کپڑیاں تے جا پیاں۔ ماستر جی اچھل کے ذرا کو اگامنہ ہو گئے تے بولے۔

”راجو جھیں دیکھ کے، دیکھ کے۔“

کیوں جے اوہ پچھے غصتے نال آگھ دے تے راجو اوہناں دے بُو ہے والی تھاں کدے صاف ای نہیں سی کرنی اوہ تے ہر دیلے ہنیری بی رہندی سی۔

ماستر جی وچارے گلی دا لکھو، لکھو اخ دی کسکدے نہیں۔

”آپ ای خیال کر جھیں۔“

”میں کیہ خیال کر لیا ہے تالی اُتے تیس آپ ای بیٹھے اوہ میں تے نہیں بھایا۔“

راجودے موہنہ تے معذرت والی کوئی لکیر دی نہیں سی تے نہ ای اوس ایہ

گلی ہس کے آکھی سی سکوں گھک کیتا۔

”ماستر جی ایمہ تھاں تے تساں اکاٹل ای لئی اے، بالاں نوں گھروں نہوا دھوا کے گھلی دا اے تے کوئی اکھ سکھ آون گے تیس اوہناں نوں تالی بننے بھا چھڈیا کرو، گند دچ بھد کے چھٹاں توں گھا بر دے او، کیہ کنج تھاڑے۔“

ماستر جی مجرمان والگوں نیوں پالی، راجونال ایں طرحان دی جمع جمع دو جے تیجے دن ہو جاندی۔ اوہ ہمیشہ راجودی قپچی درگی جیبھا گے چُپ سادھ لیندے۔

جس بندے دے ہتھ گند وچ ہوں، اوہ دے کولوں چٹ کپڑیئے لوگ سدا
 توں ڈردے آئے۔ ماشرجي تے پکے سفید پوش سن۔ اوہناں دے کول راجودے
 دو منڈے پڑھدے سن ویہاں ²⁰ روپیاں نے۔ جسے اوہ راجونال اکھابالے
 تے چالھیاں ⁴⁰ انقصان مجملہ دے۔ بھائیوں اوہ بورہت داری مٹکن پچھوں دیندی
 سی تے پیسر جیہدے دی ہتھ وچ ہو دے اوہ طاقت ور ہونالے۔ ماشرجي کہنے نہیں۔
 ”پیسر پستوں ہوندا ہے تے اپنالائنس آپ، ایس نوں سارے خون معاف
 ہوندے نہیں۔“

راجوتے انج ای کھنڈی چھری سی، بدروال کڈھ کڈھ کے ایس دا مومنہ
 بدروال بن چکیا سی۔

ماشرجي دے کئی شاگرد جوان ہو کے فیس فیں کاروباراں وچ رُجھ گئے بعضے
 تاں اوہناں کولوں انج لٹکھ جاندے جوں جان دے ای نہیں پر ماشرجي نوں
 اپنے اوہناں شاگردان تے بڑا مان سی جھڑے کاروچ بیٹھے شوں کر کے کولوں دی
 لٹکھ جاندے، ماشرجي اپنے دل وچ آکھدے:

”کیہ ہو یا جسے اوہ مینوں سیاندے نہیں بین تے میرے شاگرد۔“ اوہناں نوں
 اوہ دیلے یاد سن جدا یہناں شاگردان دیاں مانواں مُندیاں دی باہمہ پھٹی آندیاں
 تے بنتی کر کے آکھدیاں۔

”ماشرجي میں بڑی غریبی آئی، بورہتا دے نہیں سکدی۔ اپنے علم دی خریت
 ایمنوں سکول وچ چلن جو گا کر دیو۔“

ماشرجي نوں اوس دیلے انج لگدا جوں سکتے اوہناں دا ای ہتھاے۔
 اوہناں دوروپے مہینے لے کے دی ٹڑھایا تے بڑا چڑیخ لیندے رہے،
 ہن ویہاں روپے ماہوار فی پچھ لیندے سن۔ ماشاء اللہ ترقی تے بھیری کیتی پر ڈیرہ

جتنے سی اوتھے ای رہیا۔ کوٹھڑی دی اوہورہی جس دے وجہ اک منجی ڈاہ کے
حقوری کو تھاں پچدی سی جتنے مینہ پانی دے دتاں وجہ انگیٹھی رکھ کے روٹی ہاندی
کر لیں گے سن۔

لندے مسٹری دا پوت عنایت ما سٹرجی نوں کدے نہیں بھُل سکدا، کڑا کے دی
مٹھنڈ عنایت دے ہتھ پیر بھٹے ہوئے، نلی چوندی کلاگر تاپجا مس پیر ووں ننگا ہر کردا
ترکالاں دیلے ما سٹرجی دی انگیٹھی کوں ہتھ پسار کے ہمہ جاندا، اک دن ما سٹرجی نے چھیا۔
”عنایت! میون پڑھن دا شوق نہیں کھیڈن دا اے، پڑھیا کر۔“
”پڑھلاں گاتاں کیہ کراں گا ما سٹرجی۔“

”اوہ کلیا بندہ بن جائیں گا۔“

”بندہ تے میں ہن وی آں۔“

”میرا مطلب اے وڈا آدمی بن جائیں گا۔“

”تیس تے وڈے آدمی نہیں بننے۔“

”فیر میں کیہ آں عنایت؟“

”تیس ما سٹرجی اویں۔“

ما سٹرجی چُپ چپیتے رہ گئے۔ بنان لڑدے ہاندی دا ڈھکنا چکیا، دال نوں
آبال نہیں سی آرہیا پراوہناں نوں لگیا مستان آبال آرہیا اے۔

فیر دیکھ دیاں ویکھ دیاں عنایت جوان ہو گیا۔ پتہ لگا پئی کسی علاقے وجہ کاٹیئے
دا کار دبار کردا اے تے لامال بناؤندیا اے۔ ہن عنایت دی ماں کدے کدے
ایم دروں لٹکھ دی تے پل کوئی اجھک کے اوپرے جیسے جی نال پچھدی۔

”کیہ حال اے ما سٹرجی راضی او؟“

عنایت دی ماں پہلے نالوں جوان تے سوہنی ہو گئی اے۔ اوس دی چال وجہ

اعتماد لے جیہڑا ماسٹر جی نوں ہتھ دچ سوٹی پھر کے دی منیں ملیا۔

ایک دن راجوا پسے سب توں نکے اٹھویں پُر تر دی باشندہ پھر دی آئی تے ماسٹر جی دے سامنے آگڑ کے کھلو گئی۔ اج اوس دی آگڑ پہلے تالوں دی ودھ سی۔

”وفیر ماسٹر جی کیہ یاد کرو گے اس ان اپنا اخیری بال دی تھاڈے کوں ہی بھاکے پڑھانا اے۔ سکوالاں دے ماسٹر آگ لگنے کجھ منیں سکھاندے۔ ماسٹر جی! میں چاہنی آں منڈے نوں حرف چکنے آجائی۔ باہر جا کے سوکھا رہے گا، خیری وڈے دونوں تھاڈے شاگرد باہر نہیں۔ خورے کیہ کجھ گھلی جاندے نہیں مینوں تے اوترے ناں دی منیں آؤندے نیکلریں دیش دی سی آر، ٹیپ ریکارڈر، بالاں دے بولن والے کھڈو تے، سیٹی والیاں جُتیاں بیتے سوائے کپڑے، ٹھنڈی الماری۔“

ماسٹر جی نے اکھاں چک کے تکیا راجو نے اج بڑے سوہنے نوں کپڑے پائے ہوئے سن۔

”لوکیں تھاںوں دیہر دیندے نہیں میں تھاںوں تریہر دیواں گی کوئی محتوا نہیں۔“³⁰
ماسٹر جی راجو دے چھوٹے پُر توں پڑھاندے رہے۔ چھ مہینے ہو گئے سال لنگھ گیا، ایس سال دے دچ راجو چار یا پنج واری پیسے دتے اودی توڑ توڑ کے نال ایہہ دی آکھیا۔

”منڈے نوں محتوا لئی کھاتے آیا منیں پرمیں خیال کرنی آں تیسیں پرانے او، پچھلی پڑھائی لئی تیسیں ای ٹھیک او۔“

ماسٹر جی جدوں پورے پیساں دا مطالیہ کیتا۔ راجو آکھیا۔

”ماسٹر جی اسیں کدھرے نے جاندے آں۔ میں اپنے وڈے منڈے نوں سینہما گھلیا ائے آؤندہ ہو یا ماسٹر جی لئی گھر دی لیاں میں۔ تے نالے ماسٹر جی رفیق، شفیق ہر واری ٹیپ دچ تھاںوں سلام گھلدے نہیں۔ رب دی سو منہ ہن تے پڑھن لکھن

دی لوڑاہی منہیں رہی -

میں؟ سلام گھلے سے نیں — ٹیپ کر کے دو دو ان فوں میرے دلوں پیار
اکھیں تے آکھیں آون تے ملن۔"

ماستر جی لئی ٹیپ والی گل فوں تے اچھج سی، راجو ٹھیک اگھدی سی، ہن
پڑھن لکھن دی کیہ لوڑ اے -

پرماسٹر جی پرانے خلوص نال راجودے پُرتتے دو جے منڈیاں فوں چھلی
پڑھانی کراؤ ندے رہے۔ جویں اگے کراؤ ندے سن، جددوں دا باہر جان آون دا
کمر شروع ہوا ماستر جی فوں دنیا دے دیدیاں دفع سوکا دسداسی۔ رنج شاگروں فوں
ترقی کیتیاں دیکھ کے اوہناں داجی خوش ہوندا سی پر ہن پیراں تھلیوں جویں کوئی پڑی
کچھ رہیا ہو وے -

روز وانگ اوس دن وی اودہ پیرھی ڈاہ کے شاگروں دی قطار دے سامنے¹
بیٹھے رعب دار آواز نال بین رٹا رہے سن، گرمیاں دا لوڑھا ویلا ہولی ترکالاں
دل و دھر رہیا سی کہ کسے عین سرتے کھلے کے دی طرح سلام ماریا، اوہناں
دا کمزور دل کتب گیا۔ آون والے اپنا تعارف کرایا۔

"ماستر جی! میں رفیق آن چکھاتا نہیں؟ میں تمانوں آوندیاں ای چھان لیا
تیں اونوں دے اونوں اودہ"

ہاں میں اونوں دا اونوں ای آں — توں باہروں کددوں آیا ایں -
"پنج چھ دیہاڑے ہوئے نیں — ایکھوں لئھیاں تے لظر پھی دسو ہو رکیہ
حال اے"

"توں اپنادس"

"عیش کرنے آں ماستر جی — اچھا میں چننا آں کیسے نوں ٹیم دتا ہو یا اے -

رفیق گٹ تے لگی ہوئی ڈیجھیل گھڑی دل تکدا اڑپا۔ اوہ ٹریگی تے ماشرجی نوں اوس
گھڑی داخیال آیا جس دالارا راجو سال بھر توں لا رہی سی۔ پوری ٹیوشن فیں ہمیں سی
دیندی۔ اچ دی شام ماشرجی دادل انخے خالی کھوہ وچ ڈگ پیا۔ خالی کھوہ وچوں
اک گونج سنائی دیندی سی۔

”کیسے اے، ایہ سب کیہا اے؟“

اچ دی شام اوہناں توں ساریاں پچھلیاں پڑھائیں و ستریاں لگ رہیاں
سن فیرا وہناں اپنے ولوں دھیان ہشا کے رثانا مشرف کرتا۔

الف، زبر بے اب، تے زبر بے تب، رزبر بے رب، لام زبر بے لب۔
کبھے شلونگزے شاگرد ہو کالا کے آکھیا۔

لام زبر بھے بیو۔

”لبو نہیں اوئے لب۔“ ماشرجی نے صحیح کرایا۔

”ہمیں ماشرجی —— اب۔ تب۔ رب۔ بیو۔“

سارے بالاں کٹھے رولا پاتا۔

(چھنے دے اوہی)

ڈاکٹر انعام الحق جاوید

ڈاکٹر انعام الحق جاوید، چوبہ دری غلام حسین دے گھر 6 جون 1949ء نوں
فیصل آباد وچ پیدا ہوئے۔ پنجاب یونیورسٹی توں ایم اے اردو تے ایم اے پنجابی
کیتا۔ 1985ء وچ پنجاب یونیورسٹی نے ایمناں دے مقامے ”پنجابی ادب دارالعلوم
(پاکستانی دور)“ تے پنی ایج ڈی دی ڈگری دتی، کتاب ”اجوکی کہانی“ دے نال تنقید
تے تحقیق بارے کتاب 1979ء وچ چھپی۔ 1980ء وچ تنقیدی مضموناں می کتاب
”پرکھاں“ تے پنجابی ڈراما بارے نال نال 1986ء وچ ادارہ ثقافت پاکستان اسلام آباد
ولوں اردو زبان وچ شائع ہوئی۔ 1990ء وچ پنجابی ادب دارالعلوم (1947ء توں
1988ء) چھپی۔ تے ”پاکستان ان پنجابی لٹریچر“ دے نال نال 1993ء وچ شائع
ہوئی۔ 1987ء وچ پنجابی سے اردو تراجم دے نال نال پنجابی توں اردو وچ ترجمہ
ہون والیاں کتاباں تے مختصر تحریریاں دی توضیحی بیلوجرافی مرتب کیتی تے ترجمے دے
ہو رکم توں علاوہ خوشحال خاں شکاں دی اک بیاض دا پنجابی ترجمہ کیتا۔

نقاد تے محقق ہون دے نال نال انعام الحق جاوید شاعروی ہن۔ اردو تے پنجابی
دوسرا زبان وچ شاعری کر دے نیں۔ اج کل مقتدرہ قومی زبان نال منسلک نیں۔

پنجابی نشر دیاں وندائیں :

تاریخی تے تہذیبی اعتماد نال ویکھیا جائے تے پنجابی ڈھیر پرانی زبان اے
تے دوجیاں زباناں دے ادب و انگوں ایمدے وچ دی نظر دا مڈھ نشرون پیٹے بھجا
تے نشر، شاعری دے چوکھا چر بعد ہون وچ آئی۔ ابتدائی دور دی نشر دا جائزہ میا جائے

تے تو شریج سنجش دیاں وختاں توں لے کے پچھلی صدی دے ادھ تک جیہڑیاں نظری
تحریریاں سامنے آیاں اوہ براہ راست دینی مسیحیاں دے بیان، مذہبی تے تبلیغی
مقصدات تے اخلاقی درس نال تعلق رکھ دیاں سن جد کہ پنجاب اُتے انگریزان دے
قبضے توں بعد پنجابی زبان نژادیاں نویاں تخلیقی صنقاں یعنی انسانز، ڈرامے
نال متعارف ہوئی۔ بعد وچ ایسے ارشیٹھ سفر نامے تے انشائیے وی کھے گئے تے
ظرتے مزاج توں علاوہ تحقیق، تنقید وچ دی کم شروع ہویا۔ ایمان دا کھو دکھنا نویاں
ہیٹھ مختصر جیہما جائزہ پیش اے۔

افسانہ :

کہانی دال فقط کہن توں بنیا اے۔ بعد وچ نویں دور دیاں نویاں لوڑاں ہیٹھ کہانی
ہوئی ہوئی موجودہ افسانے داروپ دھار دی چلی گئی۔ موجودہ صدی دی ہیٹھ چوتھائی
توں بعد پنجابی کہانی تے بدیاں ہویاں قدریاں تے لہراں توں اپنے اندر سمیدیاں
ہویاں کئی مورثے تے کئی جہاندے بدل کے اخلاقی تے اصلاحی موضوعات توں
ہوندی ہوئی اچ دے مہاندرے تک اپڑی۔ ڈھلنے دور دیاں کہانی کاراں چوں
جو شوافضل الدین دانماں چوکھا سر کر دھوان اے۔

پاکستان بنن توں فوراً بعد جیہڑے افسانے لکھے گئے اوہ زیادہ تر بیانیہ تے
سدھ پدھرے انداز دے سن جیہناں وچ کوئی قصہ بیان کیتا گیا ہونداسی یاں کے
خاص ولقیے یاں تاثر نوں ابھاریا گیا ہونداسی۔ 1960ء توں 1975ء تک دا زمانہ
افسانے دا موبہلا یا عجوری دور بن دا اے۔ ایس عرصے اندر افسانے وچ ہر طرح
دے موضوع تحریکے دی کھلائی وچ ڈھل کے تخلیقی سطح تے سامنے آنے شروع ہو گئے
سن۔ نواز دا مجموعہ ”ڈو گیاں شام“ مطبوعہ 1960ء پاکستان بنن توں بعد چھپن والی

پھر مٹھی دی کتاب بن دی اے۔

1975ء توں بعد دے ذور وچ فتنی تے فکری پنگی توں علاوہ طبقاتی کشمکش، معاشرتی نا انصافیاں تے اقتداء دی جبر دے حوالے نال اجھرناں والی لہنوں مکھ کھدیاں ہویاں کہانی وچ سماجی شعور دی ڈلگھیاں دی جھلکنی شروع ہو گئی۔

جس طرح ان فکری اعتبار نال اج دے افسانے وچ کئی انگ پائے جاندے نیں۔ ایسے طرح فتنی تے مکمل کی لحاظ نال وی ہن افسانے چوکھے روپ وٹا چکیا اے۔ ”طویل مختصر افسانے“ تے ”مختصر ترین افسانے“ یعنی افسانے وی لکھے جا رہے نیں تے ”شعور دی رو“ دے حوالے نال وی نویکلے تجربے ہو رہے نیں۔ جیہنماں وچ کسے کردار دی سوچ دے حوالے نال اکو ہر وچ تخلیق کمبل کیتی جاندی اے۔ ایسے طرح ان ڈراماتی اختتا میں یعنی چونکا دین والے افسانے وی خاص اہمیت رکھدے نیں جیہنماں دے آخر وچ آن والی ”جسخ لائیں“ پورے افسانے نوں اک فریں مفہوم نال ہم آہنگ کر دیندی اے۔

اک معیاری افسانے بارے کہیا جاندا اے پئی ایہ بوجہت ساریاں خریاں دا حامل ہوندا اے تے کئی عنصر مل کے ایہ دے وچ تایش پیدا کر دے نیں مثلاً فقریاں دی طبیتی، فتنی پکیائی، مغل کرن دا نویکلہ ڈھنگٹ اظہار دی تازگی، کہانی یا واقعہ، پلاتھ یعنی فاکر، دلچسپ تے موهہ دین والا مژہ، واقعات دی آپس وچ جڑھتی تے لجھے دا ٹمارا چڑھا، سامنے دی گل نوں تھیل دی استاکاری نال نوں روپ دین دافن، زندگی دے کے اجھے تجربے نوں سامنے لیاں داول جیہڑا عام اکھاں توں اوہ ہے ہو وے تے اجھام یعنی کہانی دا ایسا اشت کہ پورے دل قعے دا کوئی نتیجہ نکل کے سامنے آسکے۔ ایس اعتبار نال دیکھیے تے پتہ گلدا اے جے مختلف رہ جاناں ہیٹھ پنجابی افسانہ ہر نویں ویسی سُرت نال سُر ملاندیاں ہویاں اج دے دُور تک پہنچیا تے اج جدید

علامتی افسانے دادور اے جیمیدے وچ علامت، شعوری استعمال پاروں اقل
حیثیت اختیار کر جاندی اے تے لفظ مفہوم نوں تی تے رکھ کے سامنے آن دی
بجا ے منٹھی وچ لکھنی رکھدے نہیں تے تھوڑی کیتیاں کے نوں اپنا بھیت نہیں
دیندے۔ ایس رنگ دیاں افسانیاں دادو جا پہلوادہ اے جیمیدے وچ ناصر طوچ
تے منشایاد دیاں افسانیاں وانگوں کہانی پن داعظروی علامت دے نال نال چلدا اے۔

ناول :

ناول اطابوی زبان دے لفظ "ناول" توں نکلیا اے جیمیدے معنی نوں گل دے
نہیں۔ ہندوستانی زباناں وچ ناول، انگریزی ساہت دے اثر یقیناً پہلاں بنگالی اردو
تے ہندی وچ لکھیا گیا تے فیر بجا بی تک اپڑیا۔ 1897ء وچ چھپن والے سُندھی
نوں پہلا پہچابی ناول سمجھا جاندا اے۔ میراں بخش مناس پہلا سلمان لکھاری سی جیسے
1923ء وچ "جٹ دی کرتوں" عُرف نواب خان دے نال نال دیہات سدھار
دے جذبے ہیٹھ سماجی نوعیت دا اک ناول لکھیا جیمیدے وچ تیان تے بیان دے
معیاری استعمال دے نال نال واقع نگاری دل دھی پوری توجہ دی گئی سی تے نہ نہ
واسطے پینڈ و سماج وچ رواج پاجان والیاں منفی ریتاں تے رسمان نوں نویکلے رنگ
نال پیش کر کے حقیقت پسندان انداز وچ ایمناں دے اپا دا چارہ کیتا گیا سی۔

ناول دے وکھو وکھ بُنتری انگل دل جھات پائی جاوے تے پتہ لگدا اے جے
ایہہ افسانے دی ای اک بھدری ہوئی صورت اے جیمیدے وچ کے اک کردار دی
زندگی دے کے اک پہلو دی بجا تے پوری حیاتی نال متعلق اہم واقعات نوں کلاوے
وچ لے کے پیدائش توں موت تک دے حالات نوں کامیابیاں تے ناکامیاں نے
بیان کیتا گیا ہوندا اے۔ پلات کردار نگاری، مکالے، موصوع تے منظر نگاری نوں ناول

دے اہم جزو تصور کیتا جاندا ہے۔ پلاٹ خام مواد دی ترتیب یا مختلف واقعات دے ربط نوں کیا جاندا ہے۔ کردار نگاری لئے ضروری اے جے ناول دیاں کرداراں توں عام فطری انداز فوج پیش کر کے ایہناں توں مختلف تبدیلیاں تے ارتقائی منازل پھول گزردیاں ہویاں وکھایا جائے۔ منظر نگاری توں مراد صرف فطری منظراں دی چرپکا دی نہیں بلکہ ایہدے وج سماجی زندگی دے مختلف منظروں شامل ہوتے نہیں۔

پاکستان میں توں بعد چھپن والا پہلا ناول جو شوافضل الدین دا "برکتے" (مطبوعہ 1954ء) سی جیہڑا کہ لفیاقتی پس منظر وج ایکیا گیا سی۔ زمانی ونڈ دے اعتبار نال 1970ء توں بعد ادوار تے خاص طور تے 1976ء دا سال اک اجیہا مولڈ بن دا ہے جسچے آکے ناول نگاری دل اچھا دھیان دتا گیا۔ ایس اک سال وج ای چھنناول شائع ہوئے جدکہ 1971ء توں پہلان دے دوریعنی 23 درجیاں وج صرف پنج ناول چھاپے چڑھ سکے سن۔ بہ حال پنجابی وج ہن سماں کچھ گئے ایہناں ناولاں وج اخلاقی ناول دی نیں تے تے سوائی دی، سماجی ناول دی نیں تے رومانی دی، سیاسی ناول دی نیں تے نفیاقتی دی۔ پر زیادہ تر ناول سماجی یا رومانی نوعیت دے نہیں۔ جیہناں وج پنڈید و رہتل تے پنجاب دیاں رسمائی دی دی عکاسی کیتی گئی اے۔

ڈرامہ:

ڈرامے دا لفظ یونانی زبان دے لفظ "ڈراما" توں نکلیا اے جیہدا مطلب اے عمل کر کے دکھانا، مطلب ایہدہ کہ ڈرامے وج قول توں ہن دے روپ وج تے فرد نوں تحریر دے مطابق ڈھال کے پیش کیتا جاندا ہے۔ ایس فن دی تاریخ بوجست پرانی اے۔ مصر تے چین دے نال نال شرق وج ہندوستان تے مغرب وج یونان توں ایہدا جنم گھر مستھیا جاندا ہے۔ پنجابی وج ڈرامے دا باقاعدہ آغاز انگریزی دو روج

ہویا تے موجودہ صدی دے پہلے دہا کے وچ اسٹیج لئی باقاعدہ تخلیقی ڈرامے لکھے
جان لگ پئے جدک ریڈیو دی ایجاد دے نال ای ایس فن تے اک نواں پاسا پر تیا تے
ریڈیو چھیتی ای آپنے سمن والیاں نوں سمجھوتے دی اوں سطح تے لے آیا جتھے سماعت
کو لوں بصارت واکم لیا جان لگ پیا۔ رفع پیر دارامہ اکھیاں (1938ء) پہلا ریڈیو ای
ڈرامہ سی۔ ایہدے بعد ڈرامہ سکرین تک جا پہنچیا تے موجودہ دور وچ ایہدے فن چار
خانیاں وچ ونڈیا جا چکیا اے۔ (1) ریڈیو ڈرامہ (2) دی ڈرامہ، (3) سیچ ڈرامہ،
(4) لکھتی ڈرامہ۔

پلات، مرکزی خیال، کردار نگاری، تصادم یا کشمکش، بختس تے مکالے وغیرہ
اک چنگے ڈرامے لئی بنیاد دار جبر کھدے نیں۔ کے کمانی نوں واقعیات دے
جیہڑے تسلسل یاں خاکے وچ پر دیا جاندا اے اوس نوں پلات آکھدے نیں تے
مرکزی خیال یا بنیادی مقصد پلات دی روح یا اوس درمیانی نقطے نوں کھندے نیں
جیہدے اے آل دوالے کمانی داجال بنیا جاندا اے۔

جویں ڈرامائی تکمیل دی کامیابی، پلات تے قصتے تے منحصر ہوندی اے انجے
ای قصتے دی کامیابی دا انحصار ایہدے کرداراں تے ہوندا اے ہمروپنے نظر العین
تک اپڑن لئی جتن کرداراے جدکہ ولن بار بار تصادم تے کشمکش دی صورت پیدا
کرداراے۔ تے تصادم دی ایہ صورت حال ڈرامے وچ بختس یاں حیرت دی راہ
ہموار کر دی اے۔ مکالمیاں داشمار ڈرامے دیاں یا درہ جان والیاں چیزان وچ
ہوندا اے ایس لئی ضروری ہوندا اے جے زبان تے بیان دی موزوں نیت دے علاوہ
ایہہ برجستہ، بمحل تے پکے پیڈھے ہوں۔

جس طرح اس زندگی خوشی تے غم دوواں چند بیان نال عبارت اے ایسے طرح
داخلی اعتبار نال ڈرامے دیاں دی موزوں نیت دے علاوہ طربیہ تے المیہ المیہ یعنی

ٹریجھڈی دارُخ بوہتا کر کے داخلیت دل ہوندا اے جد کہ کامیڈی یعنی طربیہ زندگی دی شگفتہ نقلِ تعالیٰ بن دا اے۔

پنجابی وچ ڈرامے دے مذہلے لکھاریاں وچوں سجاد حیدر، آغا اسٹرف تے اشراق احمد دے نام سرکڑھویں نیں۔ پاکستان مبن توں بعد چھپن والی ریڈیائی ڈرامیاں دی پہلی کتاب سجاد حیدر دی "ہوادے ہو کے" (1957ء) بن دی اے جد کہ کتابی صورت وچ شائع ہوئے والا پہلا ٹیلی پلے منوجھائی دا "جزیرہ" (1977ء) سی۔ ٹی دی ڈرامہ ڈرامے دی سب توں ترقی یافتہ ٹسلک بن دی اے کیوں جے ایں نویں میڈیم دے ذریعے ہر نوعیت دا منظر براہ راست وکھایا جا سکدا اے۔

سفر نامہ:

سفرتے سفرنامے دی تاریخ دل بھاتا رہی جائے تے پتہ لگدا اے جے سفر ہر دو روح انسان دی بنیادی ضرورت رہیا اے۔ فیر جدوں بندے نے لکھنا شروع کیتا اوبدیاں تحریریاں وچ سفر دے حالات وی آنے شروع ہو گئے۔ ایہا اوہ دوسری جدوں تاریخ تے سفر نامہ اکو گھروچ رہندا ہے سن۔ این بخطوط تے ہور پرانے سیاحوں دیاں لکھیاں ہویاں تاریخاں وچ سفرنامے دے ابتدائی عنصر دا سڑاغ لجھدا اے۔ فیر جویں علم دی روشنی و دھدی اگئی سفرنامہ تاریخ نالوں اپنا نکھیڑا کردا گیا پر حالے وی جنا چرستک سیاح دی اکھ، ٹوٹنچ دی سوچ تے ادیب داقلم تینے رل کے آک سانچھا منظر بھسن دا جتن نہ کرن ایک چینگا سفر نامہ تخلیق نہیں ہو سکدا۔ جدید حوالیاں نال ادب وچ سفرنامے دی عمر بوہت گھٹ بن دی اے۔ ویسے دی ایمنوں اک منگی صنف کہیا جاندا اے کہ ایمہدے لئی پہلے کے ملک یا علاقے دی سیر کرنی پہنندی اے جیہدے لئی دولت تے فرصت ضروری ہوندی اے۔ فیر

بندے دا صحمند ہونا وی ضروری ہوندا اے تاں جے اوہ اپنے پیراں تے ڈر کے ہر منظر دا باریکی نال مشا ہدہ کر سکے۔ فیر سفرگرن والا ہر بندہ اپنے مزاج تے اپنے مقصد نوں مکھ رکھ کے ای اپنے لئی رستہ چن دا اے تے رستیاں، مزاجاں تے مقصدان دا یہوا خلاف اے، جیہڑا ایس صنف وچ رنگارنگی پیدا کردا اے تے پڑھن والے نوں دلچسپی دا عنصر فراہم کردا اے۔

اینج تے بیان دی صداقت تے اخبار دی سچائی کے سفرنا مے وچ بنیادی اہمیت رکھدی اے فیروزی اک معیاری سفرنا مے نوں دلچسپ بنان لئی کئی طریقے درستے جاندے نیں۔ کدھرے سمجھک یاں فکر انگیز صورت حال نال قاری داملا کردا تا جاندا اے تے کدھرے افسوںی انداز اختیار کر کے تحیل تے رومان دے ذریعے دلچسپی پیدا کئی جاندی اے۔ حیرت دی سفرنا مے دا اک بنیادی جزو اے۔

پنجابی وچ پہلا سفرنامہ "میراولادی سفرنامہ" سی جیہڑا 1933ء وچ شائع ہویا۔ پاکستان بنن توں بعد 1975ء وچ شائع ہون والی اججاز الحجت دی "یورپ توں چیو ٹائم" دے نال "سفرنا مے دی پہلی کتاب بن دی اے۔ ایس توں بعد سیم خان گئی، محمد اسماعیل حمدانی، سجاد حیدر پرویز، ممتاز ڈاہر، نعیم شاقب، ارشد میر تے ہور کئی لکھاریاں ایس صنف نوں اپنا کے ایہم دے وچ وادھے کیتے۔

انشا سائیہ :

انشا سائیہ انشا پردازی توں تکلیا اے تے لغوی معنیاں وچ موصوع توں ہٹ کے ایہنوں اک اجیسی تحریر ہونا چاہی دا اے جیہدے وچ انشا پردازی تے بیان دے زور توں مذہلی اہمیت حاصل ہووئے پر اصطلاحی معنیاں وچ ایہم دے توں مراد اک خاص قسم دی صنف یا جاندا اے جیہڑی افسا تے توں وکھ، طنز تے

مزاح توں مختلف تے عام مضموناں توں ہٹ کے اپنی اک وکھری پچھان کھدی ہوئے۔

Light Personal Essay موجودہ حوالے نال انشائیہ انگریزی دی صنف

داترجہ بن دا اے پارکھاں دی اکثریت حالے ایہدے کے اک سابخی تے جامع تعریف تک نہیں پہنچ سکی۔ ایس بے وساہی دی اک وجہ تے ایں صنف دی کم عمری اے تے دوجی وجہ ایہہ اے جے ایہہ اک پچھیں صنف اے جیدا تعلق داخلی سطح نال اے تے خارجی سطح تے ایہدی اپنی کوئی بہشت یا فارم یا شکل نہیں اے۔

مشاق باسط دی کتاب "سکھ داساہ" پنجابی وچ چھپن والی پہلی کتاب اے جیہنوں ایہدے سر جنمدار نے آپوں انشائیے دی کتاب کیما اے۔ پچھلکھن دایاں توں علاوہ اسلام قریشی، عاشق ریس، محمد اسلم متواں، ناصرانا، میاں ظفر مقبول تے ہور کئی لکھاریاں دیاں کتاباں وی چھپ چکیاں نیں۔ جینماں دے ذریعے انشائیے دے مختلف روپ سامنے آرہے ہے نیں۔

طنز تے مزاح :

عربی دا اکھان اے کہ "المَزَاحُ فِي الْكَلَامِ كَالْمُلْحَّ فِي الطَّعَامِ" یعنی گفتگو وچ مزاح دی اوہوا ہیست ہوندی اے جو کھانے وچ لوں دی، تے ایہہ او دوں تک ای لطف دیندا اے جنان تک ایہدی مقدار ایہور ہوئے کیوں جے حیاتی نوں اُسارن تے دھرتی نوں شکھارن لئی سمجھیگی نال کم کرنا ضروری ہوندا اے تے مزاح دا کم صرف ایناں اے کہ جدوں کم دا تحکیماں یندے دے جئنے نوں دٹ پا کے اوہ بیاں تڑاواں کچھ رہیا ہوئے، ایہہ اوہنؤں اک اجسی تفریح مہیا کرے جیہڑی اوہدے جسم تے دماغ نوں کبھو چرائی آں دوالے توں بے شکر کے انج ہولا پھل کر دیوے کہ اوہ مڑا گا نندہ ٹرن لئی تیار ہو جادے۔

بنیادی طورتے طنز و مزاح صنف سخن نہیں بلکہ موضوع سخن اے یعنی مزاح
شاعری وجہ دی ورتیا جاسکدا اے تے نشر و توجہ دی۔ نشر و توجہ مزاح پیدا کرن لئی
جیہڑے حرbole اختیار کیتے جاندے نیں اور ہنساں وجہ لفظی بازیگری، لطیفگوئی واقعاتی
مزاح تے صورت حال دامزاج زیادہ اہم نہیں۔ خاکہ نگاری دی اصولوں مزاح دی ای
اک ذہلی صورت اے جیہدے وجہ شکفتہ انداز اختیار کر کے کے فرد دی شخصیت
دا تجزیہ کیتا گیا ہوندا اے۔

پنجابی نشر و توجہ مزاح دا کھڑا نہ دیاں ہویاں تجھے جائیئے تے نظر ان زیادہ توں
زیادہ ہفتہ وار مخولیا اخبار "موجی" تک ای جاندیاں نہیں جیہڑا 1931ء وچ جاری ہویا
سی۔ پاکستان بنن توں بعد اور علی دی کتاب "کالیاں آٹاں کا لے روز" (مطبوعہ
1972ء) نوں اولیت دا درجہ حاصل اے۔ ایہدے بعد ارشد میر، اسلام قریشی ابن
قیصر، سجاد حیدر پرویز تے ہور کھاریاں دیاں کتاباں آیاں تے پھیکل مضموناں دی
صورت وجہ چوکھا مزاح تخلیق کیتا گیا۔

نتقدیہ :

نتقدیہ داما ده نقداے تے ایہنوں آلوچنا یا پر کھڈپڑتاں دی کہیا جاندا اے۔
کے سیا نے آکھیا اے کہ نتفید و امطلب اے۔ اناج توں انج مخپلنہ کہ دانہ توڑی
توں دکھ ہو جائے۔ ایس اعتبار تال پار کھد دا کم ایہہ بن دا اے جے اوہ ادب
پلے دے دا تجزیہ کر دیاں ہویاں کھرے تے کھوٹے نوں دکھ کر کے رکھ دیوے۔
پرانے زمانے وجہ پنجابی نتفید دی پہلی کتاب "پرمیم کھانی" و انگوں نتفید نشر توجہ
یا تذکرے دے انداز وجہ کیتی جاندی سی پر توں ذور و توجہ ایہہ باقاعدہ اگل فن دی
صوفورت اختیار کر چکی اے تے ہن اک نقاد سماجی حوالیاں توں علاوہ لکھاری دے

نفسیاتی پچھوکڑنوں وی دھیان وچ رکھ کے محاکمے موائزے تے تقابلی مطالعے دے ذریعے تخلین نوں انج پر کھدا اسے جبے ایہدا ہر نگ نیتر کے سامنے آجائنا اے۔ بنیادی طور تے تنقید دے دو پہلو بن دے نیں۔ اک نظری، جیہدے وچ تنقیدی اصولاں تے بحث کیتی گئی ہوندی اسے تے دوجی اطلاقی تنقید جیہدے وچ تنقیدی اصول لاؤ کر کے کے فن پارے دی صنف یا ادبی دوردا باقاعدہ جائزہ لیا گیا ہوندا اے۔ متوازن تنقید ادھ ہوندی اسے جیہدے وچ اک نقاد کے اک خاص نظریے دی بجا ائے متوازن انداز وچ ساریاں اصولاں توں کم لیندا اے تے کے فن پارے داجائزہ لیندیاں ہویاں نفسیاتی، سماجی، معاشری، عمرانی تے تاریخی پچھوکڑنوں علاوہ ہور دی کئی پہلوان نوں سامنے رکھدا اے۔ تخلین نوں زمانی اعتبار نال وی جاپندا اے تے دوجیاں فن پاریاں نال ایہدا تقابلی مطالعہ کر کے ایہدی قدر تے قیمت دا تعین کردا اے۔

تحقیق:

تحقیق دا مطلب اے دوبارہ بھتنا، ایس لئی جس طرح ان تنقید کر دیاں ہویاں تحقیقی نگاہ دا ہونا ضروری ہوندا اے ایسے طرح تحقیق کر دیاں ہویاں وی تنقیدی شعور اک اہم جزو دی حیثیت رکھدا اے۔

پنجابی وچ تحقیق یعنی کھوج کاری دا سہرا پوہتا کر کے اوہناں انگریز حکمراناں دے سر جاندا اے جیہڑے اپنے علمی ادبی ذوق تے دوجیاں لوڑاں پاروں ایکھوں دیاں علاقائی زباناں وچ دی کمگر دے رہے۔ پنجابی وچ کھوج دی ابتدا لسانی خواںے نال ہوئی۔ ہم تک پچھے تحقیقی مواد داجائزہ بیا جائے تے ایہدے چار رُخ بن دے نیں۔ اک ادھ جیہدے وچ پہلے توں موجود مختلف خواہیاں نوں سامنے

رکھ کے قیاس تے دلیل ان نال ستارویاں کا ڈھان کٹھن دی کوشش کیتی گئی اے۔ زیاندہ نی، گرامر، لفظ وغیرہ دے سلے وجہ ہون والا کم ایسے ضمن دفع آوندا اے۔ دُوجا اودہ جیحدے وجہ برہا راست عمل تحقیق دے ذریعے پہلی واری کوئی تحریر یاں شخصیت سامنے لیا نہی گئی جویں شریف احمد مشرافت نوشاہی نے کھوج کر کے پنجابی دے اک صوفی بزرگ نوش پریدے وعظ بھئے۔ ایس دریافت نال پچابی ادب دی تشریی تایبؒ کئی دربے پچھا نہ سچلی گئی تے ہیں ایدھے آغاز دازماں 990 ہجری متحیا جاند اے۔ تیسری قسم سودھیاں تے مرتب کیتیاں گئیاں کتاب تے مبنی اے جیتوں متنی تحقیق وی کہیا جاند اے۔ جویں بیروے شخے یاں شاہ محمد دی وار نوں چھان پُن کر کے یاں ہو رکئی پرانے شاعر دے کلام نوں سودھ کے سامنے لیا نہ گیا اے۔ چوتھی قسم اودہ اے جیحدے ذریعے لوک ادب نوں محفوظ گرن دا آہر کیتا گیا اے۔

کھوج بارے کہیا جاند اے جے ایمڈا مرکز کوئی نہ کوئی ایسا مسئلہ ہوندا اے جیحدے بارے نویں گل کرن دی گنجائش موجود ہوندی اے تے کھوجی سائنسی نقطہ نظر تال غیر جذباتی انداز اختیار کر کے کوئی نہ کوئی ایہ وجہا ستاروں نتیجہ پیش کردا اے کہ حقیقت دے اصل مکھ توں گھنڈ لمحہ جاند اے۔

(غیر مطبوعہ)

ڈاکٹر یوسف بخاری

ڈاکٹر یوسف بخاری 29 اپریل 1940ء توں سید محمد یاسین بخاری دے گھر رنگوار بارہ مولہ (کشمیر) وچ پیدا ہوئے۔ مذہلی تعلیم سینٹ جوزف یائی سکول بارہ مولہ (کشمیر) توں حاصل کیتی۔ ایم اے اردو تے ایم اے انگریزی دے امتحان پاس کرن توں بعد کجھ عرصہ بلوچستان دے مختلف کالجات تے یونیورسٹی وچ پڑھاندے رہے۔ پنج ورہے تیکر گورنمنٹ کالج خاران دے پرنسپل وی رہے۔ "کشمیری اور اردو زبان کا تقابلی مطالعہ" دے عنوان ہیجھ تحقیقی مقالہ لکھ کے پنجاب یونیورسٹی توں پی ایچ ڈی دی ڈگری حاصل کیتی۔

ڈاکٹر یوسف بخاری توں ایہہ اعزاز حاصل اے کہ پنجاب یونیورسٹی وچ کشمیری زبان تے ادب دی ابتداء ایہناں دے ہتھوں ہوئی۔ اردو، انگریزی، پنجابی تے کشمیری زباناں وچ لکھدے نیں۔ بھانویں ایہناں دامن پسندِ مضمون کشمیریات اے فیروزی پنجابی زبان تے پنجابی رہتل نال ایہناں دی آن مٹ مجست دا اندازہ ایتھوں لایا جاسکدا اے کہ کشمیریات بارے پنجابی وچ وی لکھدے نیں، زبان عام فرم تے رواں استعمال کر دے نیں جیہدے وچ تحقیقی تے علمی رنگ نمایاں ہوندا اے۔ اج کل پنجاب یونیورسٹی وچ شعبہ کشمیریات دے سربراہ نیں۔ ہن تک ایہناں دیاں ایہہ کتاباں چھپ چکیاں نیں۔ "کشمیری اردو کا تقابلی مطالعہ مقالات"، "عالم تصوف اور کشمیر" ، "کامنز کتھا اور کشمیری سانیات" ، "کامنز گرام" اور "کشمیری سیکھیں" ، "سون رسول پاک" (سیرت) ، "کامنز شاعری" ، "صوفیا" کشمیری ، "کشمیر نامہ" ۔

حبہ خاتون

کشیر دی وادی جس نوں جنت نظیر وی آکھیا جاندا اے۔ ایمہ دنیا دیاں حسین
 ترین وادیاں وچ شمار ہوندی اے۔ ایتھے دن سوتے رکھاں نے بھار لائی ہوئی
 اے۔ رنگ برلنگے پھلاں تے پھلاں دے رنگاں تے ہمکاں نال وادی دا خسن
 تے جمال ہوروی ودھ جاندا اے۔ گل کیہ قدرت دیاں ان گنت رعنائیاں ایس
 خطے دیاں انمول ٹوپیاں نیں۔ ایس دے نال نال ایمہ دھرتی علم، فضل، ادب تے
 ثقافت دی دولت نال دی مالا مال اے۔ ایس ہرم خیز وادی وچوں دیلے ویلے
 نال عظیم دانشور، شاعر تے ادیب جنم لیندے رہے تے کشیر دے وسیکاں دے
 دلاں ذہناں تے روحاں توں اپنے علم دی روشنی نال منور کر دے رہے۔ ایتوں
 دی شاعری وچ جنتے ایس مٹی دی مہک تے رنگ رپھے ہوئے نیں۔ ادھنے کیشیر
 دی سیاسی، سماجی تے معاشری تاریخ دے دی بے شمار باب موجود نیں۔ ایمناں
 شاعراں وچوں کئی شاعر اجیسے گزرے نیں جیہناں دی شاعری وچ جنتے کشیر دا خسن
 تے جمال موجوداے او تھے ای کشیر والوں رنگ دی جھلک دا اے تے ایمہ سارا بکھر کشیر
 دی کھلائیکی شاعری دا انوں خزانہ نیں۔

حبہ خاتون کشیر وادی اک اجیہی شاعرہ اے جیسے اپنی شاعری وچ کشیر دی
 ٹقافتی، سماجی تے معاشری صور تھاں نوں بڑی خوبصورتی تے پوریاں فتنی نزاکتاں نال
 پیش کیتا اے۔ اوہدے گیت کشیر دے وسیکاں دے دلاں دی دھرگن بن کے پوری
 وادی وچ گونج رہے نیں۔ انسانی حیاتی دا کوئی دی مرقع ہو دے، خوشی ہو دے یا عتمی،
 حبہ خاتون دے گیت ضرور کشیر و اسیاں دے جھاں اُتے سرکن لگ پہنیدے نیں۔

سکول ہیں تے ایہ گیت لوگ گیتاں دی طرح کشمیر بیان دی رت دا حصہ بن گئے نہیں۔ جب خاتون دی تایخ پیدائش کے تذکرے یاں کے تایخ وچ حصی نہیں ملدی، عام طور تے ایہ قیاس کیتا جاندا ہے کہ اوہ 1541ء 52 ونے دران چند ہمار نامی پنڈ وچ اک درمیانے طبقے دے کاشتکار خاندان وچ پیدا ہوئی۔ ایسہ پنڈ جس نوں ٹرنہ ہار دی آکھیا جاندا ہے۔ پامپوریاں (پانپور)، قبیے توں لگ بھگ دکوہاں اُتے آباداے تے زعفران دی کاشت تے پیداوار دے حوالے نال پوری دنیا وچ مشہوراے۔ ایسہ پنڈ دا فاصلہ سرینگر توں تقریباً دس میل بین دا ہے۔

جب خاتون دا اصل ناں "زون" سی۔ "زون" کشمیری زبان وچ چن توں آحمدے نہیں۔ جب خاتون بارے آکھیا جاندا ہے کہ اللہ تعالیٰ نے اوہنوں صن تے جمال و افر مقدار وچ بخشیا سی زون (جب خاتون) نے مذہلی تعلیم تے قرآن پاک اپنے پنڈ دے مولوی صاحب کو لوں پڑھیا۔ ایس توں وکھ فارسی دیاں مشہور کتابیں "گلستان" تے "بوستان" توں دی بچپن وچ پڑھ دیا سی۔ ایہ مددے نال نال اوہ روزمرہ دے کماں کیاں دچ اپنی والدہ دا سختہ ونڈا نہیں سی تے زعفران دے گھیتاں وچ دی کم کر دی سی۔ جب خاتون نکیاں ہوندیاں توں ای ہڑپی حساس طبیعت دی ماںک سی۔ جوان ہوندیاں ای اوہدے مان پیٹوئے اوہدا دیاہ اک اکھڑتے جاہل کسان عزیز نوں نال کر دتا۔ جیڑا بڑا خشک مزاج تے بد دماغ دی سی۔ جب خاتون نال اوہدا سوک بڑا بھیرا سی تے اوہدی مان لعینی جب خاتون دی سس دی ہڑپی چالاک تیر مزاج تے اک لڑاکی طبیعت دی ماںک سی۔ دوواں نے مل کے جب خاتون دی حیاتی دوزخ بنادی۔ ایس دے یا وجود اوہنے کوئی شکوہ زبان اُتے نہ لیا ندا۔ کیوں جے اوہ صبر دی پتی تے وفادار خاتون سی۔ اللہ تعالیٰ تے اوہنوں شاعری داملک بخشیا ہویا سی۔ اوہدے اُتے الزم ایمہ لا یا گیا کہ اوہ شاعری کر دی اے تے ایسے الزم پاروں اوہدے خاوند نے اوہنوں طلاق دے

دقی. سوہرے گھرا وہ می اُتے کنے کو ظلم ہوئے۔ اوہ انکس جب خاتون دی شاعری
دچ نظر آئند اے۔

ہُن زون (جب خاتون) بجانوں اپنے پکے گھرا پنے بچپن دیاں سیلیاں نال
ظاہری طور تے خوش نظر آئندی سی پر اور بدی روح اندر اپنے سوہرے گھر گزارے
دنال دی یاد و سی ہوئی سی تے سس دے قلمان تے لفڑیاں دے زخم دی اجے
تازہ سن۔ اک دیماڑے خوٹگوار موسم دچ اوہ اپنے زعفران دے کھیتاں دچ کم
کر رہی سی نالے گز ریاں دنال دی یاد توں شعبدے روپ دچ گنگنا رہی سی۔ جیدا
ترجمہ ایس طرح اے:

”سوہریاں دے نال میری بن دی نہیں ائے میرے ما پیٹیو میر اکوئی بندوبست کرو۔“
اتفاق نال عین او سے دیلے اوس عمد دے سلطان یوسف شاہ چک دا
اوھنوں گزر ہویا۔ اوہ شکار کھیڈن ایس علاقے دچ آیا سی۔ اوہنون جدول حبات دی
دی ڈکھ درد تے کرب دچ ڈین پر تاشیر آواز شنی جیہی فضاؤں داسینہ چردی ہوئی دُور
دُور تیکر گنج رہی سی تے ایسہ پر کیف تے سوزدار آواز سلطان یوسف چک دے کنائ
دچ رس گھول گئی۔ اوہ بے اختیار ایس آواز دل کچھدا چلا آیا۔ ایس ملاقات دے بعد
اوہ جب خاتون نال نکاح ہو گیا تے انج جب خاتون کشمیرے سلطان دی ملکہ بن گئی۔

یوسف شاہ چک آپوں شاعری، اوہ شاعر ان ادیباں عالمان تے موسيقاراں
دی گرمی قدر کردا سی؛ اوہ جب خاتون دی شاعری تے پاکیاں شخصیت دادیوانہ سی۔
ایس لئی ہمیش اوہنون اپنے نال رکھدا۔ جدول اوہ شکار کرن یا سیر لئی باہر جاند تے
جب خاتون اوہ سے نال ہوندی سی۔ جس دیلے سلطان شاہ چک کشمیر دا حاکم سی اوس
ستھے ہندوستان اُتے مغل شہنشاہ جلال الدین اکبر دی حکومت سی۔ اکبر تے سلطان شاہ چک
دے تعلقات آپس دچ کشیدہ سن جیدا وچ نال اکبر تے یوسف شاہ چک نوں قید

کر کے کشمیر نوں اپنی حکومت وچ شامل کر لیا تے انج چہ خاتون نوں اک واری فیر بردا دے سائیں دی جدائی دے صدمے سئنے پے گئے۔ چہ خاتون نے ایس دوران جیڑی شاعری کیتی اوہ، بھرتے و چھوڑے دے کر بناں اوہدی بہترین شاعری لے ااوہ بے اک شعر اترجمہ ایس طرح اے۔

”توں میقتوں دُور رُس کے چلا گیا ایں، اوہ پھلان دے دیوانیا مجبوبا“
اخیر جدوں یوسف شاہ دی قیدی ہو گئی، چہ خاتون پکے آگئی تے اوختے ای 1604ء وچ وفات پائی۔ کہندے نیں کہ اوہنوں انتہاوچ دفن کیتا گیا۔ انتہوا دی اک سیست چہ خاتون دے نال نال منسوب اے۔ ایس توں دکھ سرینگر احمد گلمل (پل) تے گریں وچ اک چٹی تے چشمہ دی اوہدے نال نال منسوب نیں۔ پرنویں تحقیق موجب چہ خاتون تے اوہدے بے جلاوطن خاوند یوسف شاہ چک دیاں قبراءں صوبہ بہار دے اک پنڈ ”میسوک“ وچ نیں۔

چہ خاتون کشمیری زبان دی اک بے مثال شاعرہ سی۔ ایہدے نال اوہ موسیقی دے فن وچ وی ماہر سی۔ کشمیری زبان ادب تے ثقافت دے میدان وچ اوہنوں کلاسیک دارجہ حاصل اے۔ چہ خاتون دی شاعری دا جموعہ ”کلام چہ خاتون“ دے عنوان نال غلام محمد نور محمد کتب فروش سرینگر نے شائع کیتا اے۔ سرینگر ریڈیو تے میل ویژن توں اوہدی کلام نشر ہوندا رہندا اے۔ اوہدی غزل نوں کشمیری غزل دامیل پھر گنیا جاندا اے۔ چہ خاتون دی شاعری توں پھلان کشمیری شاعری وچ صرف تعریف دی روایت ای پر دھان سی۔ چہ خاتون نے رومانی شاعری دی بنیاد رکھی تے ایرانی طرز وچ غزل آکھن دی روایت دی وی بانی بنتی۔ اوس نے کشمیری زبان نوں بڑے سلیقے نال درتیا اے تے اوہدی شاعری وچ دیہماقی نندگی دے جھلکارے وی بڑے خوبصورت انداز وچ نظر آؤندے نیں۔ اوہدی شاعری وچ ایناں عوامی پن اے کہ

ارج و می پنڈاں تھاں وچ عورتاں، مرداں، بچیاں تے ڈھیاں نوں اوہ سبے شمار
شعر زبانی یاد نہیں۔ خاص طور تے دیاہ شادی دے موقعیاں اُتے کشمیری کڑیاں اوہ سے
گیت گاؤندیاں نہیں تے اوہدی شاعری نوں کشمیری روانی شاعری دا سرچشمہ سمجھیا
جاندی اے۔ کشمیر دے لوگ اوہنون ملک نور جہاں دے نال نال یاد کر دئے نہیں۔ اوہدی
شاعری تے شخصیت وچ کشمیر دا حسن جمال جھکدی اے تے شاعری وچ زعفران
دی مہک رچی ہوئی اے جیہڑی کشمیر دے لوگاں دے دلاں دماغاں نوں ہرو دیلے
مہکائی رکھدی اے۔ جب خاتون دی شاعری دے کچھ نہ نوئے پیش کیتے جاندے نہیں:

1 - میرے دل دیا لکا آجا، اسیں رل کے یا سمیں دے پھل چنیئے، پر کدے مرن
والے وی پچھا نہ پرتے نہیں۔ میں تیری اڈیک وچ میٹھی آتے تیریاں
سدھراں وچ حیات آتے۔ آمیرے پیاریا آجا۔ اسیں رل باغ وچ کٹھے پھل
چنیئے، توں رُس گیا ایں۔ میریاں اکھاں توں دُور میتھوں دچھڑا گیا ایں۔ اے
میرے پھلداں دے چاہوں والیا آسیں رل کے کنوں دے پھل چنیئے۔

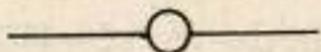
2 - کسم تے سبل دے پھلداں دیاں کو نپلاں بھل آیاں نہیں تے میریاں آسانیاں
کھیاں اندر ای اندر کملان گئیاں نہیں۔ گئی جوانی کدوں پر تدی اے جیہڑی تیردی
ظرعاں بھل گئی اے۔ میری حیاتی دے رکھاں وچ چاہت دے بھاڑپڑچے
نہیں۔ باغان وچ بھار آئی اے پرمیون کیے۔

بھرفاق دے وچھوڑے نے جدوں شدت اختیار کیتی تے اوہ مجاز توں
حقیقت دل سفرگر کے ایس طرعان ظاہر ہویا۔

3 - عشق دی اگ نے میرے اندر لتبولادی۔ جیتناں مینوں ساڑھکایا اے۔ اوہنے
مینوں الفت دے پیدے تندور وچ پا دیتا اے تاں جے میں رظر کے سواہ ہو
جاواں۔ محبت وچ میں برف دا گلوں پھل گئی آتے اوہنے مینوں طوفان دے

وں پا دتا اے۔ لوکیں روزے رکھ رہے نیں، عاشقِ عید مناون دیاں
تیاریاں وچ رجھے ہوئے نیں پر میں اپنے ماں دی محبت وچ غرق آں۔

(کشیری ادب کی مختصر تاریخ۔ دُختران ہند)

الیاس گھمن

محمد ایاس گھمن 25 اگست 1961ء نوں گوجرانوالہ دی تھیں ویڈیا ادا دے اک پنڈ چک ستیہ وچ چوہدری سردار خاں گھمن دے گھر پیدا ہوئے۔ میرٹل گورنمنٹ بائی سکول سوبہ رہ توں 1977ء وچ پاس کیتا تے بی ایس سی لئی گورنمنٹ کالج لاہور وچ داخل ہوئے۔ داؤ د کالج آف انженئرنگ اینڈ میکنالوجی کراچی توں 1985ء وچ بی ای ایکیوٹو نکس انجنئرنگ پاس کر کے واپس وچ اسٹنٹ ڈائریکٹر ہو گئے۔ کراچی وچ تعلیم دے دوران اوہناں دے من وچ پنجابی زبان تے ادب نال محبت دے دیوے روشن ہوئے۔ اوہنؤں دورسالے "سرحتے" سوہنی دھرتی" شروع کیتے۔ ملازمت دے نال نال گھمن علمی ادبی تے ہیئتی سرگرمیاں دی جاری رکھ رہے ہیں۔ ادہ صمیمہ وار رویل دے اعزازی چیف ایڈیٹر نیں۔ بالال لئی پہلا پنجابی رسالہ "میٹی" دی اوہناں دی ادارت وچ ای چھپ رہیا اے۔ ادہ پنجابی سائنس بورڈ دے بانی چیئرمین دی نیں۔ حال وچ ای اوہناں تے طباعت دے شبے وچ پنجابی کمپیوٹر نوں متعارف کرایا اے۔ گھمن اک اُپتے کمانی کارنیں تے اوہناں دیاں کھانیاں ادبی رسالیاں وچ چھپ دیاں رہندیاں نیں، جیہڑیاں پنجاب دے وسیب دا بہترن نمونہ ہوندیاں نیں۔ ہم تیکر اوہناں دیاں کئی کتابیں شائع ہو چکیاں نیں۔ جیہناں وچ بھگوان شکاری، ریڈار، سائنس (مذہلی احصا) جنور باتاں (لوك کھانیاں)، پرانا پنڈ (ناولث)، گھروانی (ناولث) تے واعو ملیاں (ناول)، خاص طور تے ذکر دے قابل نیں۔

ربڈار کہانی

ایہہ دیہوں صدی دے مشہور آمر ہلر دے عروج دے دن سن۔ ہتلر نے جرمن گھبڑوں نوں ایہہ پک کر اوتامسی کر اوہناں دا تعقیل دنیادی سب تھے ودھیا قوم نال اے۔ ایس لئی سارے جگ اتے حکمرانی کرن دا حق تصرف جرمتاں نوں ای اے جرمن نوں اپنے فالص خون اتے ڈاؤھاماں سی، اودا انگریزان نوں وی اپنے تل نہیں کچھ دے سن۔ اوس دیلے انگریز ادھی دنیا اتے راج کر رہیا سی۔ ایس لئی قدرتی طور تے جرمی دا بريطانیہ نال متنکالگنا یقینی ہو گیا سی۔

انج تے 1930ء توں پچھوں ای جرمی نے اک داری فیرابنیاں فوجاں نوں نویں اسلحے بارہ دنال مسلح کرنا شروع کر دتا سی۔ پراوس دیلے ہر پاسے ڈاؤھی تھرختی پے گئی جدوں سینکڑے بمبارتے لڑاکے جنگی ہوائی جہاز تیار کر کے جرمی دنیادی سب تھے انگریز ائیر فورس دا مالک بن گیا۔ کئی یہ اعظماء وچ دُور دُور تیک کھلے بريطانوی راج دا تخت یعنی لندن ہر دیلے جرمن بمباراں دے نشانے وچ آگیا سی۔ ایس خبر نے بريطانیہ دے بادشاہ جا رج تے اوہدے فوجی جرنیلاں دی نیند رحرام کر دتی سی۔ جرمن بمباراں دے حملے دے ڈرپاروں انگریز کاریگریاں ائی محنت کیتی جے چھیتی ای رائل ائیر فورس کوں اجیسے لڑاکا ہوائی جہاز موجود سن جہتاں وچ اٹھاٹھشین گناہ لائیاں جا سکدیاں سن تے اوہناں دی زبردست مار توں دشمن بمباراں دا پکنا اوکھا سی۔ فیروی انگریزان توں جرمی دے اچانک ہوائی حملے دا دھڑکا لگیا رہندا سی کیوں جے مسئلہ ایہہ کہ ایہو جیسے ہوائی جہاز تے اوہناں توں اڈاون والے اجے گنتی وچ گھٹ سن، جد کر لوڑا یہہ سی پی گھٹو گھٹ اک ہوائی دستہ ہر دیلے بريطانوی بندراگا ہواں دی

راکھی کرن لئی ہوا وچ موجود رہوے۔ اوس ویلے تک انچ منیں سی کیتا جاسکدا۔ ایس لئی کوئی ایسی شے ڈاٹھی ضروری جاپی جیھڑی دیری بساراں دے ہوائی حملے تو ایشاں چرپھلاں خبر دے دیوے کہ ہوائی اڈیاں اُتے تیار کھلوتے پائٹ اپنے جہاز ان فوں اوہناں دے مقابله لئی ہوا وچ لیا سکن۔

کئے ای چرتیک برطانوی سائنس دان اک اجنبی مشین ایجاد کرن دا جتن کردے رہے جیمیڈے ڈچون نکلن والی "موت شعاع" (Death Ray) اوہناں دے خیال موجب اپنے راہ وچ آون والی ہرشے فوں ملیا میٹ کر دیوے گی۔ ایہ بھرپے تے اکا ای ناکام رہے پر 1935ء وچ اک برطانوی سائنس دان سروال سن واث اپنے بھربیاں دے وچکار رب سبتو اک اجنبی مشین بناؤں وچ کامیاب ہو گیا جیمیڈے ڈچون والیاں شعاوں سکتناں وچ دور دور دیاں شیواں نال ٹکرا کے واپس آجائیداں سن تے اوہناں اُتے بھیڑے موسم یاں ہنیرے داوی کوئی اثر نہیں سی ہوندا۔ سروال سن واث نے ایس حیران کر دین والی مشین داناں "ریڈیولکٹین سسٹم" رکھیا۔ ایہہ کاٹھ جنگی بحاظ نال بوہت فائدے مند سی۔ ایس لئی انگلینڈ والیاں چھیتی ای چوکھے لکویں طریقے نال اپنیاں اہندياں بندراگا ہواں دے نال نال اجیھے سسٹم فوں چلاوں والے وچ شیش قائم کر دتے جیھڑے بعد وچ چین ہوم (Chain Home) دے نال نال شکور ہوئے۔

برطانیہ نے دو جی عالمی جنگ دے مرشد عہوندیاں سارا یا اپنیاں اہندياں چھلاں دے نال چین ہوم ٹیشناء دی لگتی دھھادیتی سی۔ فیر 1940ء وچ جدول فرانچی ایس عالمی جنگ وچ کڈپیا تے برطانیہ نوں اپنی جنوبی بندراگا ہواں ول دی اجیسے کئی شیش قائم کرنے پے گئے۔ برطانیہ نے ایس ٹھڈھے ریڈارسسٹم فوں بوہت ازداری نال جنگ دے اک خطرناک ہتھیار دے طور دیا۔ ایہہ پھلا ریڈارسسٹم جہازیں اچ کل دے ریڈار نالوں بوہت سادا تے گھٹ ریسخ والا سی پرایمہدی ویلے بر مدد پاروں

رائل ائیر فرس نوں روڈ پار انگلستان (English Channel) اُتوں آڈ دے آوندے کے جرمن فائزراں تے بیباراں دا اوہد دوں ای پتہ لگ جاندا سی جدوں ابھے اوہ برطانوی سرحد توں بوہت دور ہوندے سن۔ ایس لئی برطانوی لڑاکے ہوانی جہاز ایمناں ہلاؤں والیاں نال مجھیز کر لئی فضادوچ آون جوگ ہو جاندے سن۔ کمی داری تے برطانوی راکھے ہوانی جہاز جرمن خلد آوراں نوں راہ وچ ای ڈگ کے تباہ کر دیندے سن۔ بیان اوہناں نوں پچھا نہ پرتن تے مجبور کر دیندے۔ ایس ایجاد نے جرمنیاں نوں ڈاڈھا پریشان کر دتا سی۔ اوہناں نوں سمجھو نہیں سی اوندی کہ اوہناں دے خفیہ ہوانی جہازیاں دی کون مخفی کر دیندے۔ دو جھے پا سے برطانوی فضائیہ دے بیبار طیارے سمندر وچ دور دلاڑے تر دے ڈمن دے بھری جہازاں نوں اپنے "ریڈ یوکیشن سسٹم" راہیں لجھ لجھ کے اوہناں اُتے جا پڑ دے تے بمب مار مار کے اوہناں نوں سمندر وچ ای غرق کر دیندے۔ برطانوی بیبار دیلے سرتے ٹھیک تھاں بیباری کر کے جرمن فوجی ٹھکانیاں اسلخ بنادن والیاں فیکٹریاں تے صنعتی شہراں نوں تباہ بر باد کر دے رہے۔ ایمناں تباہیاں نے جرمی دالک تروڑ دتا سی تے فضادوچ رائل ائیر فرس دی برتری جنگ مکن توں پھٹے ای شایستہ ہو گئی سی۔ ایہاک حیثیت اسے کہ دو جی عالمی جنگ جتن وچ ریڈار دی ویلے سرا یجاد نے تھا دی فوجاں دا بوہت ساتھ دتا سی۔

جے ریڈار دی کاڈھ بارے تاریخی تے سائنسی حاویاں نال گل کریئے تے پتہ لگدا اسے پئی ریڈار دا بننا کوئی اتفاقی واقع یاں اک دو ڈناءں دے وچ کینے تھے جیز یاں دا پھل نہیں سی سگوں ایسہ ایجاد دنیا دے کئی نامی گرامی سائنس دانیاں دی ورہیاں بدھی کھوچ دا رہا سی۔ 1831ء وچ سب توں پہلاں مشہور سائنس دان جیمز کلیر نیکس ڈل نے ریاضی دے حساب کتاب نال شایستہ کیتا سی کہ "ریڈ یوکیشن" روشنی دی رفتار نال سفر کر دیاں نہیں تے اُنچے ای اپنے راہ وچ آون والی ہرشے نال مگر اکے پچھا نہ

پر تدبیاں نیں۔

میکس ول توں گروں 1888ء توں جزمنی وچ عملی تجربے کر دیاں اک سائنسدان ہیں رچ ہرٹز نے ایہ ثابت کر دتا پئی "ریڈیو لمراں" مصنوعی طورتے دی پد لکھیاں جا سکدیاں نیں۔ ہرٹز نے اپنے آیاں نال اجیماں "ریڈیو لمراں" پیدا کر کے دی وکھائیاں جیہڑیاں مساں دو چار فٹ دُور تیک ای اپنے سکدیاں سن۔

1895ء وچ عظیم سائنس دان مارکونی نے لمے ریچ (Long Range) اُتے ریڈیو لمراں گھمن دے تجربیاں واک لماچوڑا سلسلہ شروع کیتی۔ اوہ بنے ہرٹز نالوں چنگا ساز و سامان درتیا تے اوڑک اودھ طاقتور "ریڈیو لمراں" پیدا کرن وچ کامیاب ہو گیا۔ مارکونی دیاں بنائیاں ریڈیو لمراں اینیاں گھریاں سن کر اوہدے نشر کیتے گئے سگن (Signal) گھٹ ووھ دو ہزار میل لمبے بھرا وقیانوس نوں دی پار کر کے امریکہ وچ اپنے گئے سن۔ اوہ دوں مارکونی نے جیہڑی پشین گوئی کیتی سی اودھ بعد وچ اجو کے ریڈار تیک اپنے دن دی پکندنڈی ثابت ہوئی سی۔ اوہ بنے اکھیا سی پئی ایہہ ریڈیو لمراں اک دیہماڑے میلہلڈُور دیاں شیواں دے ہوں دا سوہ لیں لئی درتیاں جاوں گیاں۔

مارکونی نے ریڈیو لمراں باسے اپنی کھوچ جاری رکھی تے 1925ء وچ اودھ اجیماں ریڈیو لمراں نشر کرن وچ کامیاب ہو گیا جنمباں دے جوابی سگن توں اوہ بنے زمین تے فضا اُتے موجود اوزون دی خفاقتی پئی دی اچھائی ناپی۔ اُنچ تے ایہہ سارے کم ٹھڈے ریڈار دے کارنا مے ای وکھائی دیندے نیں پر اصل حقیقت ایہہ اسے پئی آج کل دا ریڈار جیہڑا ہن اک خطرناک جنگی ہتھیار بن گیا اے اودھ نتے اوہ دوں اجھے بیساکی تے نہ ای سائنس دانوں پورا احساس سی کہ ایہناں ریڈیو لمراں نوں درت کے کوئی ای ہوتی ہی پشین دی بٹانی جا سکدی اے۔

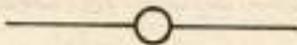
"ریڈیو لوگشن سسٹم" وچ ریڈیو لمراں نوں جنگی مقصد لئی درت دے طریقے دے

موجد بجا فیں انگریز سائنس دان اسی سن پر اورہ جان دے سے سن کر ریڈیو ایمی اس دوستے یو پرنی مکان دے سے سائنس دانا لئی وہی کوئی نویں شے نہیں ایس لئی اوہنال آپنی بجادوں فی اڑھا خفیہ رکھیا سی پر ایہ مدد سے بارے تکنیکی جا لکاری امر کیک توں دے دتی گئی۔ امریکی سائنس دانا اس سسٹم اُتے ایسی محنت کیتی پہنچ گھومنیاں وچ برطانیہ داریگیوں کیشیں سسٹم دنیا دا سب توں ھاقتوں تے چوکھا خطرناک جاسوسی آلہ بن گیا۔ امریکیاں ایہ مدد سے وچ اینیاں جدتان پیدا کر دیاں کہ اورہ اصولوں اسی اک نویں شے بن گیا۔ اوہنال ایہ مدتان وہی بدل کے "ریڈار" (Radar) رکھ دتا۔ اج ایہوناں اسی ساری دنیا وچ پڑھلت اے۔

بھالوں ڈھلا ریڈار دشمن ہوا گی جہازاں دے جھلے دا پھلان توں پتہ لادن لئی بنایا گیا سی پر ویلائنگمن نال ایہ مدد سے توں ہور بہت سارے کم لئے جان لگ چتے۔ اج جکل ریڈار ہر جکل لئی علاقائی دفاع والاز می آنگ ہوں توں اڈھام شہری زندگی وچ روز دیہماں دوستی جاون وائی میشین بن گیا۔ جنگ دے نمانے وچ ایہہ فوجاں توں ڈشمن ہوا گی جہازاں تے میزائیلان دے جھلے دی وارنگ دیندا اے تے سمندر وچ تروے اُندھے دشمن بھری جہازاں دا ہزاراں سیل دُور توں اسی خطرہ دسدے۔ ریڈار پھاڑتے واڈیاں وچ دشمن فوجاں دے پھیرے ٹوڑے بارے سلسی اٹھا عوام دیندا اے تے ایہواںی ہوا گی حملیاں وچ اپنے بھارتے لڑکے طیاریاں توں نشانے اُتے صحیح دیلے بمباری کرن وچ مدد دیندا اے۔ ریڈار نے شہری ہوا بازی وچ وہی ڈاڑھیاں آسانیاں پیدا کر دیاں نہیں۔ اج کل مسافرتے سامان ڈھون والے اُن نے تے تر نے جہازاں دی رہنمائی لئی ایہہ اک انتہائی ضروری آلہ بن گیا۔ سمجھنے بدلاں وچ اودھے بھوئے ترکھے ہوا گی جہازاں توں اک دوستے نال بھڑکن توں بچان تے سمجھنیاں دھنداں دیوں گردے بھری جہازاں توں سمندری چناناں تے وڈے وڈے بر قانی تو دیاں نال ٹکران توں بچان لئی ایہہ اسی ورتبیا جا رہیا اے۔ ایہہ بند رگا ہواں تے ہوا گی اڈیاں دے کم توں وہی ڈھیر سوکھا کر دتا۔

ایہ دو روزے سمندری جہاز نوں ساحل ول آون لعی صحیح راہ دسدا اے نالے ہوائی
 جہاز نوں ہنیرے تے بھیرے موسم وچ ہوائی اُڈے اُٹے اُترن لئی مدد دیندالٹ عام
 شہری ورتاوے وچ ریڈار محکمہ موسیات دے کم آئندائے محکمہ موسیات آون دلے موہان
 داریڈار راہیں گوئیلا کے پشین گوشیاں کردا اے۔ جدید ترین ریڈار سائنس دانان نوں خلا وچ
 وڈے وڈے راکٹ تے خلا لیٹیشن گھلن وچ مدد کر دے نیں۔ چن دی سطح اُتے خیریت
 نال اُترن والے امر کی خلا بازوی ریڈار راہیں ایہ کانا مر کر دکھاون دے قابل ہو گئے سن۔
 دن بدن فیان تینکنیکاں ورت کے ریڈار کوون بت نویں کم لئے جا رہے نیں تے میلے فے
 نال نال ایمدے گئے ودھدے جا رہے نیں۔ ایس لئی ایس دیلے مستقبل دے ریڈار
 دے بے حد انوکھے کماں بارے پشین گوئی کرنا وی اونکھا ہو گیا اے۔

(ریڈار)

حسین شاد

پورا نام محمد حسین شاد تھے حسین شاد قلمی نام اے۔ 24 فروری 1936ء نوں چکوکی ضلع جالندھر (مشرقی پنجاب بھارت) وچ پیدا ہوئے۔ مذہلی تعلیم ہو شیار پور (بھارت) وچ حاصل کیتی۔ 1947ء توں قیام پاکستان دیے گو جزاں والد دے اک پسند وچ آن دستے تے میریک دا امتحان گوجرانوالہ توں پاس کیتا۔ بعد وچ پنجاب حکومت دے پی ڈبلیوڈی مکمل وچ ملازم ہو گئے۔

سرکاری ملازمت دے نال نال اوہناں نے لکھن پڑھن دا کم وی جاری رکھیا۔ کہانی، ڈرامہ تے شاعری اہمیت دے میدان نیں۔ اوہ ریڈیو تے شیل ویژن دے پروگرام دی کمپنی نگ دی کر دے نیں۔ اوہناں دے کئی ڈرامہ سیریل پنجابی زبان وچ ٹھیک کاٹ ہوئے نیں۔ ریڈیو پاکستان دے پروگرام "سوہنی دھرتی" وچ اوہناں دی آواز کئی درہیاں توں گونج رہی اے۔ اوہ جنگ اخبار وچ "راوی رُت" دے عنوان نال پنجابی کالم دی لکھ رہے نیں۔ ماہنامہ لہر لایہ ہوتے ماہنامہ پنجابی ڈجیٹ لایہ ہو دے مدیریتی نہیں۔ اوہناں دیاں پنجابی کہانیاں دامحمد "شتر تے سُخنے" تے شاعری دامحمد "موسمی بارڈ" شائع ہو چکا اے۔ پر اوہناں دا خاص میدان کہانی کاری اے۔ اوہناں نے پنجابی افساتے نوں نوں اسلوب تے نوں موضع دئے نیں۔ اوہناں نوں اپنے فن اُتے پورا پورا عبور حاصل اے۔ اوہناں دے موضوع ساڑے معاشرے دے ہوندے نیں تے کردار دی جیوندے جاگدے چلدے پھر دے محسوس ہوندے نیں۔ حسین شاد نے عام طور تے پختے تے درمیا تے طبقے دچوں اپنیاں کہانیاں دے مضمون لئے نیں۔ اوہ تنقیدی حوالے نال وی اپنا اک مقام بنا چکے نیں۔

گھسمیلا چان

شب کدھرے خیالاں دی دنیادچ گواج گئی سی، دُور پاروے ویلیاں دی اخی گنگی
دھندوچ۔ شبانہ بُوہے دی رسول اُتے بیٹھی دیہڑے دچ کھلے ہنیرے دچ پرے کر کے
ہوئی شبونوں پی بھالدی سی۔ دیہڑے دے کھلے ہوئے ہنیرے دچ پرے کر کے
باہر کھلن والے بُوہے دے کول ایوں مختوا جناں تے گھسمیلا جیما چان اُبھردا تے
نما ہو جاندا سی۔ اصل دچ دیہڑے دی ایس نکرے ستاں درہیاں دی غُرد اوہدا لکا دیر
زمین اُتے لیکاں واہن دی کے بے مقصد کھیڈ دچ رجھیا ہو ما سی۔ شبانہ نوں ڈکھ
ہویا اوپ اشتووالاروپ وی ایسے طھاں دے کئی بے مقصد کھیڈ کھیڈ دارہندا سی۔
شبانہ جوان ہوئی تے شبواہدے نال ای سی۔ اجے دو سفته پھلان تائیں اوہدی ماں
اوہنون شبواہدی اکھدی اک دم چُپ جیھی کر گئی سی۔ ہن کوئی دی اوہنون شبونہنیں سی
اکھد۔ اوہدی ماں جس دیلے شبواہدے کے واج مار دی سی تے اوہنون انج لگدا سی جویں
دیہڑے دچ کنیاں ساریاں بالڑیاں ہسن لگ پتیاں ہون تے شبانہ اوہنناں اُتے حکم چلا
رہی ہو وے۔ پراج شبانہ دہیز اُتے بیٹھی ہنیرے دیہڑے دچ جیسدی اک نکر دچ ادھے۔
دیر دی موجودگی نے گھسمیلا جیما چان کیتا ہویا سی اپنے توں وچھری ہوئی شبونوں بھالدی
پی سی۔ اوہنون شبودے ہائے اوہدے رو سے تے اوہدیاں ہنداں اڑیاں مُڑمڑیا د
اؤندیاں سن۔ یاداں جیہنناں دا کوئی وجود نہیں ہوندا۔ جیہنناں نوں تیں پھر کے کول نہیں
بھاسکدے۔ یاداں تے پرے کھلوتیاں پنیرے بدل بدل کے جھکا ایاں دنیدیاں بندیاں
نہیں تے بندہ اپنی بے وسی تے مجبوری دے دکھ جرن توں سوا کجھ دی نہیں کر سکدا۔
شبانہ نے اپنے سرنوں آک زور دا ہنزا دتا، یاداں دی گنڈھ نوں پرے نتیا اپنے

کھلے ہوئے خیالاں تے گوچی ہوتی روح نوں سمیشیا، فیر پڑے گوہ نال یکاں ایکدے آفتاب دل تکیا۔ ایہنوں جوان ہوندیاں کئے درپے لگن گے۔ کس طرحان راتوں رات ایہدے اک چانی مینار و انگوں اُمر کے دیہڑے دیاں کندھاں توں اچا ہو سکدا اے۔ کس طرحان ایہدے میراتے ایس گھردار اکھابن سکدا اے۔ کس طرحان میرے پیٹوں دے گوچے خاندان دی نشانی بن کے اوہمے ہون دی گواہی دین جو گا ہووے گا۔ خوف تے یقینی نے آفتاب دے چان و وجود نوں حاٹے تائیں شبانہ دیاں نظران وچ گھسیلا جیما کیتا ہو یا سی۔

شبانہ نوں بے یقینی تے بے وساہی دے آنکھ کھوہ وچ اوہدا ڈا بھرا نوراں اس طرحان لٹکا گیا سی کہ اُتا نہہ اُبھرنا دی اوہمے وچ سکت ای باقی نہیں سی رہی۔ اوہ سوچدی سی کہ ماں نوں انج نہیں سی کرنا چاہیمد۔ اوہنے سارا پیار تے مکمل حیاتی اک پل وچ ای انورا توں دار دتی سی تے اپنی شبتو واسطے کھجھ دی نہ چھڈ دیا۔ سگوں اوہمے کولوں تے اوہدا اپنا آپ وی کھوہ لیا۔ بیٹو تے ہن کدھرے بے ای نہیں۔ ہن تے بس شبانہ ای رہ گئی اے جیہڑی بے یقینی تے بے وساہی دے آنکھ گلنے کھوہ وچ لشکی پیٹی اے تے اوہدا بکا ویرا یہناں ڈکھاں توں ایخان اے۔ اوہنوں تے اکاپتہ نہیں اے کہ اوہدی بھیں کیہڑے کھو بے وچ کھب گئی اے۔ نہ اوہ اوہنوں اس آنکھ کھوہ تے گلنے کھو بے وچوں کڈھن جو گا اے تے نہ ای واج مار کے ہو صلد دین جو گا اے۔ اوہ تے آپ کے دیے وی کھیڈن واسطے چن منگ سکدا اے۔ میری حیاتی داتے اوہ آپوں چن اے پر پھلیاں تاریخاں دا چن، چودھویں دا ہون لئی تے حاٹے بڑیاں ای کالیاں راتاں میری اڈیک دی راہ وچ کھلوتیاں ہویاں نہیں۔ اڈیک وی لانی ای جا سکدی اے۔ تا انگھوی لگ سکدی اے پر ایہ بے یقینی، ڈر، خوف، ان ڈھیاں ہرتاں دا ڈر خوف پر اودھ تے چودھویں دا چن سی۔ انورتے پورے گھر دا بکھر یا ہو ماچان

سی، خیرا و ہنے اپنے آپ توں آپ گرین لایا۔ اپنا حسن، اپنی جوانی اپنا جو بن بھریا چانی
آپ گوا لیا۔ او ہنے اپنے آپ دوائے نہری دھوئیں دے کا لے تبل انج کھلا کے
کرا دہ اپنے سارے وجود سمیت گواچ گیا۔ اپنے سلکھنے اور دفع زہر ای زہر بھر لیا تے
میرے لئے ہنری سے ای ہنری سے، ذر، خوف، بے یقینی تے لمی جُدائی تے اڈیک ایہو
ای مقدار اے۔

کڑے سو ہنے دن سن، خوشحالی تے ہا سے توٹ دی گورمی تے بھری چھاں انگلوں
سارے گھروچ کھدرے ہو گئے سن۔ انور دیاں گلائیں پیاریاں ہا سیاں بھریاں،
شان ای وکھری سی ادھناں دے گھردی۔ اک دن پتہ نہیں کس طرح ظالم پھر اتریا، انور
نے ٹھک کر کے باہر بولنا کھولیا تے اوبدی زبان وچوں بکلن والے اکھزخمی سن، وڈھے
بکھے ہو گئے۔ کے توں کجھ دی سمجھنے آئی۔ شبانہ جیران تے ماں پریشان۔ اکھڑا ی وڈھ
بک و دھدی گئی۔ اوہدے سے چھر سے دا چانن تے رنگ سواہ درگا پھکا ہو گیا تے اوس
ویلے پتہ لگا کہ انور تے ہیر دشمن پیندا اے۔ ماں تے شبانہ دے موہنوں ہو کا جیما نکلیا۔
اٹلا ساہ اتے تے بختے داساہ بختے۔ ماں تے دو ہتھڑی مسروچ ماری۔ بھین نے مخت
سینے اٹے رکھ لیا یہ مددی محرب بختے دل دا فانوس زور زور دی ڈولیا۔

دہلیز اتے بیخیاں شبانہ نے بے دھیان دفع اپنے منتخے تے لگئے چھٹ دے
نشان نوں ہتھلایا تے زخم جویں اک دم جاگ پیا ہو وے۔ اوہ سکوں پڑھا کے آئی سی۔
بو پے تیکر آن دا کے نوں پتہ وی نہ لگا۔ انور زخمی لفظاں نال کجھ کہہ رہیا سی تے کرے
دیاں شیواں نوں ایدھر اودھر سٹ رہیا سی۔ اوہدا وجود وی اوہدے لفظاں طرح
بے لہو لگدا سی۔ بے یقینا ڈاٹواں ڈول۔

”توں — توں کیوں نہیں سمجھدی ماں، میعنوں کئی زبر... زبردست هنرورت اے
پیساں دی ماں میرے اندر دے سینے دفع، میرے سارے وجود دفع جو کاں اُتر

آیاں نہیں جتنی دیر تماں میں دھواں، ہیر وئن دادھواں میریاں رگاں دچ مندیں اترے گا۔ ایسہ جو کاں میری رت دے گھٹ بھر دیاں رہن گیاں۔ میری نس نس دچ چونڈھیاں دڑھدیاں رہن گیاں۔ ماں بچالے مینوں خدا دے واسطے پیسے دے مینوں پیسے دے ماں ۲۳

انورتے اپنے کتبے سے ہتھاں نال ماں دی چادر دے پئے نوں پھر لیا ہویا سی۔ اوہ اسرا و جدوی کتب رہیا سی اور چادر نوں زور زور نال ہوتے دے رہیا سی تے ماں دی چادر مرتون ڈھک کے اوہ سے پیراں اُتے ڈگ پئی سی۔ ماں نے الماری وچوں اپنا بتوائلہ ہیاتے انورتے اوہ ٹوام کولوں کھوہ لیا تے پاگلاں و انگوں و حشائیں دی طرح ٹوے چوں سارے نوٹ کلڑھ لئے تے بے واتا وڈے بُو بے دل بھج ٹریا۔ اوس دیلے شبانہ بُو ہے دچ اوہ براہ ڈک کھلوتی۔ پرانور اُتے وحشت سواری۔ اوہ خورے ساریاں رشتیاں دا تقدس دھوئیں دچ گواچ کیا سی۔ اوہ بنے اپنے پورے زور نال شبانہ نوں دھکا دے کے پرے سٹ دتا تے باہر ول نہ گیا۔ شبانہ دا سر ٹوہنے نال ملکرا کے زخمی ہو گیا۔ رت دی پھوار دگی پر شبانہ فیروی انور دے پچھے نس پئی۔ اوہ دا کارہ پچھوں پھر کے کچھیا۔ مندیں جان دیاں گی میں تینوں، پیسے و اپس کر دے ماں نوں کیوں ڈکوں گیا ایں اپنے ای گھر نوں لٹ رہیا ایں۔ انورتے اوہنوں فیر اک دھکا دتا تے شبانہ پچھے نوں ڈگ پئی ماں نے اگاہمہ وده کے سانجھ لیا۔ پرانور نس گیا سی۔ لہو نال رنگے متھے نوں ماں نے اپنی چادر دے پئے نال صاف کر کے زخم اُتے پئی بخہ دتی۔

ایس توں مگر توں انور نوں گھر لئنوں کوئی نہ روک سکیا۔ اوہ ہیر وئن دے نشے دچ ڈبایا گھر وڑ داتے سب کچھ ہو بخہ کے لے جاندے۔ شبانہ تے ماں نکے آفتاب نوں اپنی بھوئی دچ لکا لیندیاں۔ کدھرے انور دے مکروہ پر چھاویں آفتاب نوں دی گرہن

ن لادین۔ انور خالی تے بے وادیاں اکھاں نال سب نوں سکھتا گھر نوں لُٹ پُٹ
کے لے جاندا۔ شبانہ تے ماں نوں بے آسرا تے گز در ہوں داؤ کھدے کے مُڑ اوس
دن ای آونڈا جس دن فیر اوہنے لُٹ مار کر فی ہوندی۔

اخیر گھر اُجڑ گیا۔ گھر دا بھائیڈا ٹینڈا، ماڑا موٹا جیہڑا فریچر اودہ گئنے لئے بے اوہنے
ہو بخھکے دھوئیں راہیں اڑا دتے۔ گھر دے نال نال ماں دھی دے پرس تے
سوٹ کیس دی خالی ہو گئے تے دل بھر گئے۔ گھاں در داں نال اکھاں وچ بے آسی
دی ڈھوڑ دو رتا میں کھدر گئی جتنے ہنخواں دے پانی نوں خشک کر دتا۔ جد دن کجھ دی باقی
نہ پچھاتے انور نے گھر آؤنا ای چھند دتا، اوہ کھرے نشے بازاں دے ڈیریاں تے نگی
زین اُتے بن پانی دی چھپی والگوں تریقہ پیارہندا تے ایہدے آس لائی رکھدا کہ خورے کوئی
پڑانا یسلی اوہنوں ہیروٹن بھرے سکریٹ دا اک ادھ سوٹا لاوادیوے پر کون۔ سب نوں اپنی
اپنی پیچی ہوئی سی۔ ہر کوئی اپنی سوولی اُتے آپ ای لٹکیا ہو یا سی۔ بے رحمی تے بے مروقی
دے ایہدے موسم اوہدے ذہن دیاں باریاں وچوں جھانکدا۔ اوہ واپس گھر پر تن داسوچدا
پر ہن خورے تو بدے ویلے بیت چکے سن۔ گھر جان دی ہمٹ ہن نہ اوہدے بے بخش وچ
سی نہ روح وچ تے نہ اوہدیاں اکھاں وچ سی، بے جان لاش زمانے دیاں مٹھوکرں
وچ تے بے رحم سکے دے پیاراں مختلے مارھوئی ہوئی۔ اوہنے اپنیاں اکھاں بند کر لئیاں
ساہ گوا دتاتے روح خالی کر لئی ہمیشہ لئی۔

گھر انور دی لاش اپڑی تے شبانہ دیاں اکھاں تے ماں دا دل پاٹ
گیا۔ گھروں دو جنائزے چکے گئے۔ انور گھروں باہر ہندا سی تے شبتوں دے آسے
جیوندی سی۔ انور جیوندی سی تے ماں روز مردی سی۔ اچ اوہ مر گیا تے ماں داروز دا
منا جیونا نک گیا۔ اوہ ایسی موت ہر یا جیہڑی ما فواں نوں بے موت مار دیندی اے
تے بھیشاں نوں بے آسرا کر دیندی اے۔

شبانہ گھر دے بُوہے دی سرول تے بیٹھی گوچی ہوئی شبوں نوں بحال دی سی یاں
 مان دی اڈیک وچ سی یاں فیر اپنے جوان بھرا دے آون دی آس لا کے بیٹھی سی جیہڑا
 ظالم نشے دی چھانسی چڑھ گیا سی۔ اوہ بھرا جیہڑا بھرے گھردار رکھاتے اوہدے موئے
 پیشوں دی نشانی سی۔ کون کیمنوں پچھے کر شبانہ توں کیمدی آس تے دلپیزتے بیٹھی ایں۔
 کہی گئے وی مڑکے آئے نیں۔ اوہدیاں خالی اکھاں وچ سوائے خوف دے کجھ نہیں
 سی۔ پر دُور پرے ویہڑے ہنیرے کونے وچ آفتاب دا گھسمیلا چانن ہوئی ہوئی کھنڈا
 جارہیا سی۔ اوہدیاں بے جان اکھاں وچ روشنی دی اک لکیرا بھرہ سی سی۔ ”آفتاب دا
 چانن“ اوہدی روح و چوں اک آس بھری آواز بھری۔ ایہہ چانن ای میرا کل اے اوہدے
 آئے دوالے کھدلری بے لیقینی تے بے دساہی، ڈرتے خوف دے ہنیریاں دی تینی ہوئی
 چادر و چوں روشنی دیاں کرناں اوہدے چھرے اُتے پے رہیاں سن۔ انچ جا پلا سی جویں
 اوہنے گوچی ہوئی شبوں نوں بھن دی راہ بھلئی ہو دے۔ میرا ویر، میرا آفتاب آون والی
 بھدک وچ ضرور چکے گا۔ گھر دے سارے ہنیرے گماں جاون گے۔ کوئی موت دا
 سوداگر ایمہدیاں رگاں وچ زہر نہیں اُتار سکے گا۔ میں اوہ ہمتح توڑیاں گی جیہڑا ایں
 آفتاب نوں گمناون دی کوشش کرے گا۔ اوہنے اگانہ ودھ کے آفتاب نوں اپنی
 چادر دی بکل وچ لکولیا۔ ایہہ گھسمیلا چانن چودھویں رات دا چن بنے گا۔ انچ جا پلا سی
 جویں اوہنے اپنے پورے کل نوں مختوڑ کر کے شبوں نوں بھدیا ہو دے۔

(غیر مطبوعہ)

ڈاکٹر سید اختر حسین اختر

ڈاکٹر سید اختر حسین اختر 3 مئی 1937ء توں مالاکنڈہ دویڑان دے ضلع دیردی تھیں اج دے آک پنڈ کوئی گراں وچ سید برکت علی شاہ ہوراں دے گھر پیدا ہوئے۔ مذہلی تعلیم اج، بٹ خیل مردان تے پشاور توں حاصل کیتی۔ 1954ء وچ میرک پاس کرن مگروں نہر دے محلے دعے ملازم ہو گئے۔ 1958ء وچ لاہور آئے۔ جی اے بی ٹی ہرمن مگروں 1962ء وچ سکول ٹیچر مقرر ہو گئے۔ اسلامیہ ہائی سکول مٹان روڈ دے ہیڈ ماسٹر ہے۔ فیر سیکرڈ ہارٹ سکول، شپل روڈ دے پرنسپل رہے جتوں 1997ء وچ ریٹائر ہوئے۔ اوہناں دیاں انتظامی صلاحیتاں ای اوهناں دیاں تحریریں توں منظم تے سوہنیاں بنادیندیاں نیں۔ آپ دی مادری زبان پشتواں پراوہ جدوں دے پنجاب وچ آئے پنجابی زبان تے ادب دی سیوا اک اپنے تے سچے جذبے نال ایس انداز وچ کیتی کادہ خاص پنجابی ای لگن لگ پئے۔ ایسے جذبے پاروں 1976ء وچ ایم اے پنجابی کیتا تے پنجاب دیاں لوگ رسمان لوک عقیدے تے لوگ ڈرامے دے جولے نال بہت اپنی پدھر تے تحقیقی تے علمی کم کیتا۔ ہن تک اوہناں دا شعری مجموعہ ”دل دیاں پڑاں“ 1966ء وچ شائع ہویا۔ ایس توں دکھ ”کھلے موتی“ ”بڑی مصنوانی“ مجموعہ 1966ء وچ تے ”پنجابی گپوزیشن“ شائع ہوئے۔ پنجابی زبان تے ادب دے معیاری سالے ”لران“ نوں سلسل 27 وریاں توں جاری رکھنا اوہناں دا اک ہر سہرا کارنامہ اے۔ جیہدے را پیس اودہ پنجابی زبان دی خدمت کر رہے نیں۔

پنجاب دیاں لوک رسمائیں

لوک رسمائیں اصل وچ سادھی رہتیں دیاں ای پیداوار نہیں تے کے دی معاشرے دے اپنے تے بُرے دسیب تے وسیکاں دی امیری یاں غربی داشیشہ وکھان والیاں ہوندیاں نہیں۔ ایہہ چنگیاں دی ہوندیاں نہیں تے بُریاں دی — سادہ دی تے گھنڈاروی — لوکائی تے بھارپان والیاں دی تے اوہناں دا بھار ہو لا کرن والیاں دی — سماجی حالت توں خوشگوار بنان والیاں دی تے ایمنوں تباہ برپا کرن والیاں دی — سکون انج آکھنا چاہیدا اے کہ جمیعی طور تے ملک تے قوم دی اُساری کرن والیاں دی تے بعض حالتاں وچ ایمنوں گراوٹ دے ڈونگھے کھڈیاں وچ سُشن والیاں نہیں۔ لوک رسمائیں بھاتوں کوئی قانون تے نہیں ہوندیاں پر فیر دی ایہہ قانون ناٹوں ودھو و قوت تے اہمیت رکھن والیاں لکھن پڑھن وچ آئیوں بناں ای سینہ بسینہ چلدیاں رہندیاں نہیں۔ لوک رسمائیں دے ہر ملک تے ہر خلخے وچ ہوندیاں نہیں۔ ایہہ وکھری گل اے کہ مختلف مکاں وچ ایمناں دیاں شکلاں وکھو و کھہ ہوں۔ ایہہ رسمائیں سماج دا اٹوٹ انگ ہوندیاں نہیں کئی واری کچھ اصلاح پسند لوک رل کے جے کے بھیری تے مکروہہ قسم دی رسم توں مکانا چاہیں دی تے مکا نہیں سکدے کیوں جے ایہہ رسمائیں لوکاں وچ اینیاں وچ مج گشیاں ہوندیاں نہیں کہ ایمناں توں مکاں دا جتن کرن والے توں پاگل سمجھیا جاندا اے۔ خاص کر کے پنجاب دے واسی تاں صدیاں توں ایمناں توں نک دا مشکل بنائی پھر دے نہیں تے ہر حال وچ ایمناں توں اپناں تے پورن دی کوشش کر دے رہے نہیں — جدوں تائیں سادے پرانے زمانے توں چل دے ایمناں رواجاں توں پورا نہ کیتا جاوے سادھی عزم قائم نہیں رہندی۔ نک لمحہ جان دا ذر ہوندالے۔ سکون کئی وارتاں ایں نک دی خاطر تن من دھن دی

بازی وی لادتی جاندی اے۔ ساڑے ایتھے عام طورتے شادی ویاہ دیاں رسماں
 بڑیاں دھوم دھڑکے نال منایاں جاندیاں نہیں۔ پر ایس دھوم دھڑکے داشت تقدیل
 سارا می قرض لئی ہوئی رقم دیاں سود سنتے بھاریاں قسطاں آتاں دامسئلہ پیش آؤندی
 اے تاں شادی خانہ آبادی دی تھاں خانہ بربادی دال نقشہ بن جاندی اعے۔ جھڑے
 بندے دی شادی اُتے قرض یا گیا ہوندا اے اوس وچارے دا ایس قرض دی واپسی
 کر دیاں کر دیاں لک دو ہر ہو جاندا اے۔ ایسے گیر درج اوہدی اولاد جوان ہو جاندی اے
 تے فیر اوہ اپنی اولاد دیاں ویا ہموں شادیاں اُتے اوہ بکھر کر دا اے جیڑا کجھ نک رکھن
 لئی اوہدے مپیاں کیتا سی۔ تے ایہدہ چکر انجے اگلیاں کئی پڑھیاں تائیں چلدا رہندا اے۔
 لوک رسماں دے کجھ نقصان وی میں تے کجھ فائدے وی۔ مثال دے طورتے
 پنجاب درج ورتن بھاجی نوں خاص اہمیت حاصل اے۔ ایہدہ اصل درج رہنم دا لین
 دین اے۔ جے اج تیں کے دی شادی یا خوشی غنی دے موقعے اُتے کجھ درت ورتا
 آئے اوتے کل کلاں نوں اوہ تھاڈے کے اجیسے موقعے اُتے تھاڈے نال تھاٹھوں دھ
 ای درتے گا یعنی تھاڈی دتی ہوئی رقم توں کجھ دھدر قم ای تھاٹوں دے کے جاوے گا۔
 انج وکھو دکھو دکھو دکھو اتحوڑا کر کے جو کجھ دتا ہوندا اے اوہ
 اک مٹھ تھاٹوں اوس دیلے مل جاندا اے جدوں تیں کوئی ویاہ شادی کر دے او۔ اوس
 خوشی دے موقعے اُتے تیں چڑھا خرچ کرنا اے اوہ باچنگا پوکھا حصہ تھاٹوں موڑوں
 بھاجی راہیں مڑا اُندا اے تے انج تھاڈے اُتے قرض دا بھار ہولا ہو جاندا اے۔
 بعض تھاٹوں اُتے ایس نوں ہو رہتہ شکل درج ورتوں درج لیا جاندا اے۔
 مثال دے طورتے عقیقہ یا دربے گندھ (سالگرہ) دے موقعے اُتے تھاڈی
 درتی ہوئی رقم مڑا اے گی تے ایس رقم نال تھاڈی کوئی دیلے دی لوڑ پوری ہو
 جاوے گی۔

انج پنجاب دیاں لوگ رسمان وچ معاشرتی لیں درین دامعاملہ اے۔ اوہدے
وچ عورت لوں خصوصی اہمیت حاصل اے۔ عورت بھائیوں دھنی ہووے، نونہ
ہووئے ماں یا بھیعن ہووے۔ دیاہ شادی یا کسے خوشی دے موقع آئے ایہنوں
سب توں دو دھنہ ملدا اے۔ ایہہ شاید ایسیں لئی کرساؤے ایتھے پتراں دی تابت
دھیاں نوں جائیداد وچ حصہ نہیں ملدا۔ جیسے ملدا وہی اے تے نہ ہون دے برابر تاں
ای ایہہ رسم بنائی گئی پھی جھنیں توں لے کے مرن تائیں ایہنوں ماپیاں ولوں کجھ نہ کجھ
ملدا ای رہوے۔ سگوں ایہدے مرن مکروں دی دوہتریاں نوں ناتکیاں ولوں کجھ نہ کجھ
ملدا ای رہندا اے فیرڑا خوشی دے موقعیاں اُتے ای نہیں سگوں اوہدے سوہنیاں
دل کے ڈریئے چلانا کر جان دیلے دی اوہدے سے پیکیاں ولوں کجھ نہ کجھ ملدا اے۔ انج
دیاں ہورومی کئی رسمان نہیں جیہڑیاں رہن دیاں کئی مستلیاں نوں ٹرے چن جال حل کر
دیاں نہیں تے ایہہ سماج وچ بڑی اپنی حقاں رکھدیاں نہیں۔ ایہناں رسمان نوں تن
حصیاں وچ دنڈیا جا سکدا اے:

(1) خوشی دیاں رسمان (2) غمی دیاں رسمان (3) عام رہنی رسمان۔

ایخوں دے وسنیک دی تون طبقیاں وچ دنڈے ہو گئے نہیں :

1 — اُپھے درجے دے امیر کبیر سرمایہ دار تے جاگیراں والے۔

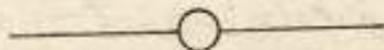
2 — وچلے طبقے دے لوگ۔

3 — ہیٹھلاتے غریب طبقہ۔

اُپھے طبقے دے لوکیں تاں ایہہ رسمان اج وچ کے منانکے ای نہیں پڑھکالے
تے ہیٹھلے طبقے دے لوکیں دی ایہناں رسمان رواجاں نوں نجاحاں وچ کوئی گسر نہیں
چھٹدے۔ ایس واسطے ایہہ رسمان اصل وچ نک دامسلہ بنیاں ہویاں نہیں تے
جوہیں تُسی جان دے اوپھی نگ تے آخر ساریاں دے موہنہ اُتے لگا ہویا اے۔ ایس

کر کے کیہے غریب تھے کیہے امیر، ایہ مدھی سنبھال توں ساریاں نے اپنا دین ایمان بنایا اے تے ایمناں رسمان دے جال وچ سارے دے سارے انج جگڑے پئے نیں پئی ایمناں توں خلاصی مشکل ای نہیں سگوں نامکن جیسی نظراؤ نہی اے۔ جیڑا ایمناں توں چھٹکارے دا سوچے اوہنؤں پاگل تے کنجوس سمجھیا جاندا اے۔ ایہہ رسمان دی لوک عقیدیاں وانگ اوس رے ملے سماج دی پیداوار نہیں جس وچ ہندو مسلمان، سکھ تے عیسائی اکٹھے رہندرے سن تے نال نال رہن والیاں دا اک دوچھے اتے اٹھیاں اک قدرتی امر اے۔ ایس لئی ایس رملی رہتل دی پیداوار ایہہ رسمان ایمان پیکاں پیڈیاں نہیں کہ پاکستان بنن مگر دی ایسہ اوسے ای آہر نال نجھائیاں جا رہیاں نہیں جس آہر نال ایہہ پاکستان بنتن توں پھلان رے ملے سماج وچ نجھائیاں جاندیاں سن۔

(ماہنامہ لہڑاں)

شاعران دے تعارفی توٹ

جہنم ان شاعران دے تعارفی توٹ گیا رہوں جماعت دی کتاب وچ موجود نہیں
اوہنماں شاعران دے تعارفی توٹ ایس حصے دچ شامل نہیں کیتے گئے۔

حُضْرَم کے ماذد

1- سیف الملک : میاں محمد عبیش رضا تقیان طلاق الدین	12- کلارکھ : بشیر مندر
2- راقب قصوی یاں نعتاں : راقب قصوی	3- آنکھیا بابا فرید نے : مرتبہ محمد اصف خاں
3- ہاردی سار : اقبال صلاح الدین	4- کافیاں شاہ حسین : ڈاکٹر موسیٰ بن سلگھ دیوناہ
4- شکر دوپھر : روف شیخ	5- ابیات باہم : مرتبہ سلطان الطاف علی
5- سرگھی داتارا : سلیم کاشر	6- کافیاں نلکھے شاہ : نلکھے شاہ
6- یاداں : ڈاکٹر شیید الدور	7- ہیروارث شاہ : مرتبہ شریف صابر
7- توئی ہی چن اچھاں کوئی : منظور وزیر آبادی	8- دیوان فرید : مرتبہ تو راحمد خاں فریدی
8- اکھیاں دے پرچھا دیں : الطاف قریشی	9- کرم چلواڑی : استاد کرم امرتسری
9- مور چلدا یاں سوچاں : علی محمد ملوک	10- سمنہی کھیاں : فیروز دین شرف
10- تنے داروگ : اکرام مجید	11- چن دی کھاری : علامہ عقیقب اور
11- جاویدنا مارا پنجابی ترجمہ : شریف کنجھا ہی	
12- دیوان غالباً منظوم ترجمہ : اسیر عابد	

مولوی لطف علی بہاولپوری

مولوی لطف علی ممتاز دفع 1714 / 1716ء توں پیدا ہو گئے۔ پر آپ دی حیاتی دا اک وڈا عرصہ ریاست بہاولپور دفع گزریا جس پاروں آپ مولوی لطف علی بہاولپوری مشہور ہو گئے۔ آپ حضرت بہاؤ الدین ذکریا ممتازی دے مرید سن۔ آپ آستی سال دی عمر دفع 1794ء توں وفات پا گئے۔ آپ دامزاد میومبارک دفع اے۔ آپ دی مشہور تصنیف "سیف نامہ" (مشنوی سیف الملک) اے جیہڑی عبد الغفور قریشی ہوراں دے طابق پہلی واری کانپور (بھارت) وچوں 1879ء توں شائع ہوئی۔ ایہ مشنوی جنوبی ایشیا وچ پہلی واری دکنی زبان دفع ملائ غواصی نے ترجمہ کر کے شائع کرائی تے پنجابی دفع ایہ سرف مولوی لطف علی ہوراں توں حاصل ہویا۔

آپ توں پچین توں ای شاعری داشوق سی۔ شاعری دفع علی حیدر ممتازی توں اپنا استاد بنایا۔ آپ نے اپنی اعلیٰ تعلیم مولوی نور محمد ہوراں دے مدرسے توں حاصل کیتی تے روحانی تربیت اپنے مرشد پاک تے استاد محترم دودوان کو لوں مکمل کیتی۔ سیف الملک (سیف نامہ) توں دکھوی آپ نے شاعری کیتی۔ خواجہ فلام فرید آپ دے نکرتے فن دے بڑے قدر داں سن۔ آپ نے ایس مشنوی دفع صرف داستان بیان کیتی اے۔ عربی تے فارسی دے اکھر دی درتے نیں۔ سراپا نگاری تے منظہ نگاری دے حوالے نال آپ دازور بیان دیکھن تے پڑھن نال تعلق رکھدا اے۔

حمد باری تعالیٰ

جُمِل جہاں مکان اُتے تھیا روشن نور خدائی
گُن فیکون کنوں جیس فتادر، بنا جہاں بنائی

شاید ہے اُوں واحد تے دُھر توڑ کنوں ہرداں
تھیبھیں باجھ کھڑا ایں محکم گند صاف سماں

بُت آدم دا خلقيس خاکوں دے زينت زیباں
راحت رُوح رلاں ایں تِس دفع کر حکمت دانائی

طمعت ہر مخلوق مصور رنگاں رنگ رنگائی
کپ چہرہ شب رنگ دُسیجے کپ جلوہ سیماں

ہکڑیاں کوں بادشاہی بخشی پکنیاں شرگدانی
ہکڑیاں کوں گُل اندر گزے ہکڑیاں غرض نہ کانی

ہکڑے نقش بھگار دیکھن کپ کرن حصول صفائی
ہکڑے مرد قیاس ٹکر دے ساتھ عقل ہرائی

ہکڑیاں تے آسان کیئس چا، جان کمند تملخائی
ہکڑیاں دی تملخائی توں دت جان بیاں تے آئی

سیف نامہ (مشنوی سیف الملوك)

راقب قصوری

راقب قصوری 1883ء نوں قصور وچ پیدا ہوئے۔ آپ نے قصور وچ اپنی تعلیم مکمل کیتی۔ سرہند وچ قیام دے دوڑان نبی آخر اتر ماں صلی اللہ علیہ والہ وسلم نال محبت، چاہت تے عقیدت دے جذبے اک خاص لگاؤ دے تخت جا گے۔ ایہ اودہ مقام سی جنچے آکے راقب قصوری ہو راں نے اپنے آقادی منج مبارک نوں ای اپنی حیاتی دام مقصد بنایا۔ آپ جون 1936ء نوں وفات پا گئے۔

پنجابی شاعری دی روایت وچ اودہ اک رجحان ساز شاعر دی حیثیت اختیار کر گئے کیوں ہے اوہناں توں پہلاں عام طور تے پنجابی شاعر مشنیاں جنگ نامیاں داراں تے قصیاں وغیرہ دے مدد وچ محمد نعت تے منقبت وغیرہ برکت تے حقیدت پاروں درج کر دے سن۔ راقب نے پہلی داری نعت نوں اک دکھری صنف سخن دے طور تے اختیار کر کے کئی نعتیہ مجبورے پیش کیتے جہناں وچ حضرت دی حضنوی مولانا منظوری، مدینے پاک دی کستوری، نبی پاک دی دُوری، روپے پاک دی چُوری دیوان راقب تے راقب قصوری دیاں نعتاں (جمع و تدوین ڈاکٹر شہباز علک) خاص طور تے ذکر دے قابل نیں۔

راقب قصوری دیاں نعتاں وچ حضور اکرم صلی اللہ علیہ والہ وسلم دے روڈھ مبارک اُتے حاضری دی خواہش بڑی مچدی اے۔ اودہ ہرویلے مدینے دی حضوری اسٹے ٹرندے رہندے سن تے ایہہ کیفیت اوہناں دی اک اک نعت وچ بھری ہوئی اے۔

لغت

یا مسند یا محمد آکھدی کر پھیسے یاں!
تیری بندی چنگی مندی در تے دی پیسے یاں

برہوں جلیاں لاثاں بیان گلیاں گلیاں کوکدی
بوہر سائیاں کہیاں سائیاں سانوں بوڑاں تیسے یاں
توں پیسا را، توں دلارا، توں سهارا خلق دا
سینے لامیں، ہن کدا میں عرضان عرضان سیسے یاں

رچ نہ جمدی، پٹکی غم دی کجھ نہ کم دی کاج دی
لائیاں لیکاں بسھد شرکاں نت اڈیکاں تیسے یاں

نت میں روگی، روگاں جوگی، عمر جھوگی روٹری
موئی گئی کھد دی مجھکھی، ہن کیمیاں نیں پیریاں

تیری گولی، کد میں بولی، جان گھولی صدقہ رے
جانہ چھڈ کے، جھوٹی اڈ کے منڈاں کردتی سیسے یاں

خاک چھانی، میں نمانی مسید راقب ہے گواہ
آؤے سائیاں ہورڈھائیاں میں تے سجھے ڈھیریاں

(راقب قصوری دیاں لفظاں)

بول فریدہ

(بایا فرید الدین گنج شکر)

فریداروٹی میری کاٹھ دی لاون میری مجھکھ
جیمناں کھادی چوڑپی گھنے سن گے مجھ

فریدا چار گوایاں ہندھ کے چار گواہیں سم
لیکھا رب منگیا توں آیوں کیسرے کم

بڑھا ہو یا شخ فریدا کتب بن لگی دیس
جے سو درہیاں جیونا بھی تن ہو سی کھیہ

فریدا کوٹھے منڈپ ماڑیاں اساز ہندے بھی گئے
کوڑا سودا کر گئے گوریں آء پئے

فریدا خانق خلق میں خلق و سے رب ماہش
مند اکس نوں آکھیے جاں تیں بن کوئی ناہش

فریدا میں جانیا دکھ مجھ کوں دکھ بجا یہ جگ
اپے چڑھ کے دیکھا تاں گھر گھرا یہا اگ

(اگھیا بایا فریدتے)

کافیاں

(شاہ حسین)

مائے نی میں کیمنوں آگھاں درد و چھوڑے دا حال
 ڈھواں ڈھکھے میرے مرشد والا جاں پھولائیں لال
 سولائیں مار دیوانی کیتی برسوں پیاساٹے خیال
 ڈکھاں دی روٹی سولائیں داسالن آئیں دایاں یاں
 جنگل بیلے پھرائیں ڈھونڈنیدی ابھے نہ پائیو لال
 کے حسین فقیر نانا شوہ ملے تاں بھیواں نہال

ماہی ماہی گوکدی میں آپے راجھن ہوئی
 راجھن راجھن میمنوں سمجھ کوئی آکھو ہیز نہ آکھو کوئی
 جس شوہ نوں میں ڈھونڈ دی لدھا شوہ سوئی
 کے حسین سادھاں دے میاں نکل بھل گیوئی

(کافیاں مادھولائی حسین)

ابستا

(سلطان یا ہو)

الف - ایہ تن میرا چشم ان ہوئے تے میں مرشد دیکھ رجحان ہو
توں توں دے مڑھ لکھ کھا چشم ان ہک کھول لان ہک بچان ہو
آنیاں ڈھیاں صبیر ن آوے ہور کتے ول بچان ہو
مرشد دادیار ہے باہم سینون لکھ کروڑان بچان ہو

پ - پیر بیان جے پیٹھ نے جاوے اس توں پیر کیسہ دھرنا ہو
مرشد بیان ارشاد نہ من توں اوہ مرشد کیسہ کرنا ہو
جس ہادی کو لوں ہدایت ناہیں اوہ ہادی کیسہ پھرنا ہو
جے بردیاں حق حاصل ہوئے باہم اس موتوں کیسہ ڈرنا ہو

ک - کھے لکھ کروڑان تارے ولی کتے سے رائیں ہو
کھے نال بچائے دوزخ جتھے ال بلے از گاہیں ہو
کھے نال بہشتیں جانا جتھے نت سخ صبا عیں ہو
کھے جیسی کوئی ن نعمت باہم اندر دویں سرائیں ہو

(ابیات باہم)

کافی

(سید بلمحہ شاہ)

کت گڑے ن ووت گڑے
چھلی لاه بھڑو لے گھٹ گڑے

ماں پئیو تریکر گندھیں پایاں
ابھے ن تینوں سُرتاں آیاں
دن بھوڑے تے چامکایاں
ن آسیں پیکے ووت گڑے

کت گڑے، ن ووت گڑے

بھے داج وہوئی جاویں گی !!
تاں کے بھلی ن بھاویں گی ا
توں شوہ نوں کیوں رجھاویں گی !
کجھ لے فیراں دی مت گڑے

کت گڑے، ن ووت گڑے

تیرے نال دیاں داج رنگائے نی
اوہناں سو بے سالو پائے نی
توں پیر اٹھے کیوں چائے نی
جا او تھے لگسی توت گڑے

کت گڑے، ن ووت گڑے

شوہ بُھیا ! گھر اپنے آوے
 چُورا : بیٹا تمے سُہادے
 گن ہو سی تاں گئے لگاوے
 نہیں رو سین نینیں رت گُڑے
 کت گُڑے ، ن دوت گُڑے

بحدله مدنی
 (کافیاں بُھی شاہ)

مقولہ شاعر

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيْمِ
(سیدوارث شاہ)

بھائیاں باہجھ نے مجلس اس سوہنڈیاں نی اتے بھائیاں باہجھ بہار ناپس
بھائی مرن تے پوندیاں بھیج بانہاں بنائیاں پرہے پروار ناپس

○
گئے عمر تے وقت پھر نہیں ہڑوئے گئے کرم تے بھاگ نہ آوندے نی
گئی گل زبان تھیں تیرچھتا گئے رُوح قلبوت نہ آوندے نی

○
صلح کیتیاں فتح ہے ہتھ آوے کمر جنگ تے مول نہ کیئے نی
تیر بے درد دا سبھ علاج منتھے وارث شاہ نوں ویدنا دبیئے نی

○
بھلا موئے تے دچھڑے کون میلے ایویں جیوڑا لوک دلاؤندا ای
اک باز تھوں کاڈن نے کوئی کھوہی دیکھاں چُپ ہے کہ گُلاؤندے لے

○
کئی بول گئے شاخ عمر دی تے ایتھے آہنا کے نہ پایا ای
کئی حکم تے نظم کما چلتے نال کے نہ ساتھ لدايا ای

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيْمِ
(ہیروارث شاہ)

کلام

بِسْمِ اللّٰہِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ

(میان محمد بخش)

سدانہ رسد پازاریں وکسی سدانہ رونق شہر ان
 سدانہ موج جوانی والی سدانہ ندیں لہر ان
 سدانہ لاث چسرا غان والی سدانہ سوز پنگان
 سدانہ اداراں نال قطراں رہیں کد کلنگان
 سدانہیں ہتھیں مہندی رتے سدانہ چھنکن ونگان
 سدانہ چھوپے پا حصہ ترل مل بین سنگان

حسن بہمان نہیں گھر باری کیسے اُسف زانا
 راتیں لختا آن سُتوئی، فجری کوچ بلانا
 سگ دے سا تھی لدی جانے اس بھی ساتھ لانا
 ہتھیں آوے پھیر حستہ جان ایسہ وقت دلانا

سدانہیں مرغایاں بہنا، سدانہیں سر پانی
 سدانہ شیاں سیس گنڈاون سدانہ سرفی لانی
 لکھوار بھار جن دی خاکو دج سمانی
 لا پریت حستہ جس بھیں جگ دج ہے کہانی

مگر مشکاری کرے تیاری بارچ سریند یا ہزنا
 جو چڑھیا اس ڈھینا اور کجو جھیا اس مرتنا
 وئی لوئی بھر لے گئی ہے تند بجاندا بھرنا
 شام پئی بن شام محمد گھر جاندی نے ڈرنا
 (سیف الملوك)

کافی

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيْمِ
 (خواجہ غلام فرید)

کیا حال سنداں دل دا کوئی محسوم راز نہ ملدا
 موئسہ دھوڑ مٹی سر پايم سارا نگ سوز و بخایم
 کوئی پچھن نہ ویہڑے آیم ہمھوں اُستھا عالم کھلدا

دل یار کتے کرلاوے تڑپھاوے تے غم کھاوے
 ذکھ پاوے سوں بخاونے ایہو طور تیڈے بسیدل دا

دل پریم نگر ڈوں تانگھے جمچاں پینڈے سخت اڑانگے
 نہ راہ فسرید نہ لانگھے ہے پسند ہ بھوں شکل دا

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيْمِ
 (دیوان فرید)

استاد کرم امرتسری

کرم امرتسری دا پورا نال کرم دین تے شخص کرم سی۔ آپ امرتسردے اک راچھوت گھر انے وچ میاں فضل دین دے گھر پیدا ہوئے۔ آپ دا فائدان پشینے تے ریشم دریابی کپڑے دی تجارت کردا سی۔ کرم ہوراں نے صرف مسجد وچ وینی تعلیم حاصل کیتی، آپ نے سید امیر علی (شاہی قاضنی) دی شاگردی اختیار کر کے شعرو شاعری دا سلسلہ شروع کر دتا۔ امرتسردے نور شاہ جنتی سائیں دے تکیہ وچ کرم ہوراں دا شعری ذوق پر وان چڑھیا۔ قیامِ پاکستان توں بعد لا ہور آکے آباد ہو گئے تے ایتھے ای 12 جنوری 1959ء نوں 106 ورہیاں دی ٹھروچ انتقال کیتا۔ اوہناں نے ساری حیاتی ویاہ منیں کیتا۔

استاد کرم امرتسری دے شعر علام اقبال[ؒ] بڑے ذوق شوق نال شُن دے ہوندے سن تے اودہ بابو کرم ہوراں نوں پنجابی دا غالب آنکھ دے سن پہنچے اور دو شاعری کر دے سن پر آغا حضرت دے کھن تے پنجابی شاعری شروع کیتی۔ کرم ہوراں دا پہلا مجموعہ کلام "گلدستہ کرم" 1927ء نوں شائع ہو یا سی۔ جس نوں بعد وچ اوہناں دے بھاجنے میجر عبد الکریم ہوراں نے "کرم چھلوڑی دے حوالے نال 1965ء وچ شائع کیتا۔ ایسے طرح ان ایہناں تے استاد کرم دی شاعری تے شخصیت اُتے اک سوبھنی کتاب "تکریم کرم" 1987ء وچ شائع کیتی۔ استاد کرم نے زیادہ تربیت چو مصروع (چوبر گے) لکھے۔ جیہناں وچ اوہناں نے اخلاق، تصوف، مرستی، طنز، قومی رنگ دی شاعری کیتی۔ اوہناں دے کلام وچ ڈراسوزتے درد دی موجوداً سے۔

چوبرگے

ہمیں سفر سامان درست کیتا کیسے کراں گا خاک ویچ ریا میں
 جی چاہوندا اے پاڑ کے پھوک شاں تینوں کیہ کلں گافالی پیا میں
 فرست ہوندی تے کجھ بنا لیندا، تھوڑے ویچ کیسے کرد جھلیا میں
 بد میں آیا تے کرم اذان ہوئی ہو گئی نسازتے چلیا میں

زیر دار منصور نوں آگھیا میں سن لے گل ایسہ ہے سن لین والی
 کردوں درس مسجد یا محراب منبر تیری گل ہنیں سی دُنیا سمن والی
 کا ہنوں "حق" چھپا کے رکھ دایں نہ تے میں نہ دنیا ہے رہن والی
 کرم منبر تے کس طرح آگھ دا میں جیہڑی گل سی دارتے کمن والی

ایسے سخت سیاہ سن عمل میرے کہ میں بھوکراں تھیں پائمال ہوندا
 پُرزرے پُرزرے کر چھڈ دے لوک مینوں جُدا جُدا میرا وال وال ہوندا
 پتھر پرس دے وانگ منصور مینوں گریبان دامن میرا لال ہوندا
 ہے نہ رب دی ذات رحیم ہوندی، کرم ویکھ دن کیہ تیرا حال ہوندا

(کرم بھلواڑی)

علامہ یعقوب انور

علامہ یعقوب انور دا اصل نام غلام یعقوب تے قلمی نام یعقوب انور سی بیانوالي
دچ 1915ء نوں اپنے دیلے دے مشہور شاعر باپو عبد الغنی دقادے گھر پیدا ہوئے۔
میرک تک تعلیم گوجرانوالہ تے بنی اے گونٹھ کالج لاہور توں پاس کيتا، بعد دچ یونیورسٹی¹
لاء کالج توں ایل ایل بی دا متحان پاس کيتا تے فیر پنجاب حکومت دے محکمے ایکسائز
ایندیکسیشن دچ ملازم ہو گئے۔ بعد دچ ملازمت توں فارغ ہو کے لاہور ہائی کورٹ
دچ ایڈوکیٹ دی ہیئت نال پریکٹس شروع کر دی۔ علامہ یعقوب انور ہو ریں 21 جنوری
1974ء توں گوجرانوالہ دچ وفات پا گئے۔

علامہ یعقوب انور نے انگریزی اور دو تے پنجابی دچ شاعری کیتی۔ اوہ اک پنجگانے
نشر نگاروی سن پنجابی دچ اوہناں دیاں غرالاں دا جموعہ "چن دی کھاری" شائع ہویا
اے۔ پنجابی دے کئی صوفی شاعر امشلا شاہ حسین لاہوری، حضرت سلطان باہوت تے
بلحے شاہ دے منصب کلام دا انگریزی نظم دچ ترجمہ دی کيتا اے۔ اک طویل نظم
"رافی دیس پنجاب دی" دی تخلیق کیتی۔ علامہ یعقوب انور دا اک ہور سچا کار نام پنجابی
صنفان تے پنجابی اوزان دے عنوان نال بول تے قول اے۔

یعقوب انور نے نویں پنجابی غزل دچ کمال حاصل کيتا اے۔ زبان خالص پنجابی
محادرے والی ورقی اے۔ اوہناں دے مضمون دی نویں تے تو یکلے نیں۔ آپ نے
پہلی واری پنجابی غزل دچ پنجاب دی وابھی تیجی، فصلان، رکھاں تے روتاں دے
حوالے نال تشبیہاں تے استعارے درتے نیں۔

غزل

چکی دلیاں دی جدوں کڈھ دی اے گلے رات فوں
سودہم پھردے نیں مرے آل دلائے رات فوں

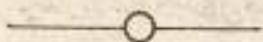
اکلا پیاں دے ہنری وچ ایس دل فوں چھڈ کے کلیاں
بھراں دا چانن دی سجن لے جانے نالے رات فوں

سجناں دے کچلے دا بگ میتھوں رات رٹھی جادی
کیہ ایمہدے کئیں دیریاں پائے نیں فالے رات فوں

اج کون دستے کھول کے اور کھیدے لئی جاؤ دا
یا بُت اں والے جاگدے یا اللہ والے رات فوں

(چن دی کھاری)

بیشہر مُنذر

بیشہر احمد اصل نال اے تے تخلص مُنذر سی۔ گجرات وچ 3 جنوری 1925ء توں
ملک حسن محمد دے گھر پیدا ہو گئے۔ زمیندارہ ہائی سکول توں میرک تے زمیندارہ دُگری
کالج توں بی اے دا امتحان پاس کیتا۔ روزگار دے سلے دچ 1954ء توں لاہور کے
پنجاب حکومت دے محکمہ سماںیات وچ ملازم ہو گئے۔ ایتھے آکے اوہناں نے
اور ٹینٹل کالج توں پہلاں ایم اے اردو کیتا تے بعد وچ ایم اے پنجابی وی کریا۔ برکاری
ملازمت توں چھڈ کے اوہناں نے 1956ء دچ کتابیاں دی اشاعت دا ادارہ کتب صنعت
قائم کیتا اپنا پریس لایا۔ ایمہد سے نال نال علمی تے ادبی سرگرمیاں وچ حصہ لینا شروع
کردا تا جیڑا وفات تک، قائم رہیا۔ بیشہر مُنذر 1990ء توں اللہ توں پیارے ہو گئے۔

بیشہر مُنذر پہلاں سرف اردو وچ شاعری کر دے سن پر بعد وچ پنجابی شاعری
مشرع کیتی، اوہناں ان نظماءں دا پہلا مجموعہ "کلارکھ" 1969ء توں شائع ہو یا۔ تے
"الھر بلھر باوے دا" دے عنوان تیھاں اک مجموعہ 1979ء دچ شائع ہو یا۔ ایس
مجموعے اُتے اوہناں ان کئی انعام تے ایوارڈ وی ہے۔

بیشہر مُنذر ہوراں بیان پنجابی نظماءں دی زبان تے اسلوب اک عجیب طرح دی
садگی دا نمونہ پیش کر دے نیں۔ پنڈاں دے وسیکاں دے سیلیاں توں بڑے ڈنگھے
جھر بیاں نال بیان کر دے نیں۔ اوہناں نے عام طور تے مکی نظم اکھی اے۔ بیشہر مُنذر
دا اک ہیور فتنی وصف ایمہد اے کہ لفظاں توں گھٹ توں گھٹ ورت دے نیں پر اوہناں
وچھل دڈے دڈے معنی اخذ کر دے نیں۔

کلارکھ

بھاں بھاں کر دی جوہ میرے دی
 جیون بڑا کولا
 چار چوپیرے ڈونگھاریتا
 میں وچ کلم کلا
 ساوے پیلے میرے پتہ
 موٹے پتے ڈالے
 لمسلیاں لغمان آتے
 بولن کاں گوئندہ کاے
 آون بھکھڑ جاون بھکھڑ
 تھاں توں ذرا شہلان
 لوہندياں دھنپان مارو پالے
 اپنی جاتے جھلان
 چھاں نوں کوئی چھاں نہ جائے
 پھیل نوں پھیل نہ سمجھے
 اوہ جیون کیسہ جیون جس دا
 کوئی مل نہ سمجھے

(کلارکھ)

اقبال صلاح الدین

اقبال صلاح الدین 28 اکتوبر 1933ء نوں ضلع اوکاڑا دے اک پنڈ قلعہ دنور درج حکیم چوبدری فتح الدین دے گھر پیدا ہوئے۔ گورنمنٹ ہائی سکول اوکاڑہ توں دسویں کر کے لاہور آگئے۔ 1965ء نوں فارسی فاضل تے بنی اے دے امتحان پاس کیتے۔ 1966ء درج ایم اے، ایم او ایل (فارسی) اور ٹینش کالج لاہور توں تے 1967ء درج ایم اے اردو، 1968ء درج پنجابی فاضل دا امتحان پاس کیتا، بھجھر اور ٹینش کالج درج ریسرچ سکالر رہے۔ ساری حیاتی تصنیف، تالیف، تدوین تے تخلیق نوں اسی اپنا مقصود جانیا۔

اقبال صلاح الدین اکو دیلے اک اپنے محقق، سچے نقاد، نویکلے شاعر، اعلیٰ کہانی کار نیں۔ لاہور دے قیام دے دوران اوہ بجھچر ماہنامہ لمبڑا دے مدیر وی رہے۔ 1968ء درج اوہ رائل ایشیاٹک سوسائٹی دے فیلو چنے گئے تے 1970ء درج انہیں ترقی اردو دلوں اوہناں نوں سند اعتراف تے نشان پاس ملیا۔

فارسی، اردو تے پنجابی دیاں لگ بھگ 35 کتاباں دے مصنف، معروف تے مرتب نیں۔ فارسی درج امیر خسرو کے تحقیقی کم کیتاتے تاریخ پنجاب، حدیث اشنا (معتیہ جمیون عکلام) اتے پنجابی درج لعلاء دی پنڈ، سنگی نامہ، بار دی سار (مجموعہ کلام) (لکھ کر کنڈیاں) (شاعری، کوچ کہانیاں) سیف الملوك۔ احسن المقصص، فہرست مقالات، کرب قبیله (طویل نظم) خاص طور تے اہم نیں۔ اوہناں دی پنجابی شاعری درج گنجی بارے و سنیکاں دے دکھ درد تے بار دے مخصوص بحث نے ہوروی اثر انگیز بنا دتا اے۔

مسکنے پا تر

مسکنے پا تر
 عیب درختان
 بک ہونا کھاون
 بھوئیں وے اُتے دھیندے جاون
 خاک سماون
 عیبان پاک سداون
 میرے دی لکھ پا تر مسکنے
 عیبان نال پڑتے
 سو ہلو نے کھاون
 ہمقوں گئے پیر جمادون
 نا یہ س خاک سماون
 نا یہ س پاک سداون
 مژوی میں سوتے داسونا
 کھوٹ ناما
 سچا ستر واسا
 کیہا ہسا —————

روفیشخ

روفیشخ 14 اگست 1934ء نوں حافظ آباد صنعت گورنمنٹ وچ شیخ محمد شراف دے گھر پیدا ہوئے۔ میرک کرن توں بعد اوہ اپنے جدی پشتی تو ہے دے کار دبار وچ مصروف ہو گئے۔ پر کار دبار دے نال نال اوہناں نے تعلیم دا سلسلہ جاری رکھیا چنانچہ پنجابی فاضل کرن توں بعد اوہناں نے پہلے ایف اے تے فیرنی اے دا امتحان پاس کیتا۔

اوہناں نے 1964ء دے دوران پنجابی شاعری دے میدان وچ قدم رکھیا۔ اوہ پاکستان رائٹر گلڈ لاءور ریجن دے سینکرٹری دی پختنے گئے۔ ایہ دے نال نال اوہناں نے اپنا اک وکھرا علمی تے ادبی ادارہ پنجاب رنگ قائم کیتا جسے اوہ چیئر مین سن۔ روفیشخ دے شعری مجموعیاں وچ واثقان (قومی نظمان، بلداشر (غزلان)، چپ دا زہر (غزلان، گرناں (نظمان) غزلان تے گیت) تے شکر دوپہر (غزلان) شامل نیں۔ روفیشخ نے اپنی غزل وچ جدید عہد دے چدید مضموناں تے موضوعات نوں سمودتاسی۔ اوہناں نے اج دے عہد دے انسان دے ذہنی تے قلبی کرب دے ذریعے پنجابی غزل نوں اک نو ان طرز احساس عطا کیتا۔ 21 جولائی 2000ء نوں رب نوں پیار سے ہو گئے۔

غزل

او بدوں تیک سارا تے خوف ہنیریاں جھلیاں رہن گیاں
 انسان نوں جد تک اپنیاں تدریاں جھلیاں رہن گیاں

 کنماں کو چسے اکھیاں آگے گوڑھ ہنیرے پنج گے
 کنماں کو چسے سوچاں دے وچ زہر لجھلیاں رہن گیاں

 اس پا سے بے دیہتا پانی سڑکاں روڑھ لے جاوے گا
 اوس پا سے مکہ نہر دے مونہہ مکدیاں پلیاں رہن گیاں

 دھرتی اتے نقش رہن گے گزرن والے دیے دے
 پانی بھاؤں ٹک جاوے گا تنداں پھلیاں رہن گیاں

 جنگل دافت اون بننے گا ایساں قسمت شہزاد دی
 چھویاں دی چھاں ہیٹھاں علم کست باں جھلیاں رہن گیاں

 سوہرے گھر وچ کویں بننے گی صورت روٹ دیبے دی
 پیکیاں دے گھر جے نکڑیاں رُسیاں کھلیاں رہن گیاں

(مشکر دوپر)

سیم کا شر

سیم کا شر اکتوبر 1934ء نوں لاہور وچ جناب محمد دین بٹ دے گھر پیدا ہو گئے۔ لی اسے سینک تعلیم حاصل کرن توں بعد ادہ نیشنل بنک آف پاکستان وچ ملازم ہو گئے۔ 1993ء نوں اک چنگے تے اہم عہدے توں ریٹائر ہو گئے۔ اودہ اپنیاں تخلیقی سرگرمیاں درج رکھے رہنے والے نہیں۔

سیم کا شر نے تعلیم دے دوران ای شعر آکھنے شروع کرتے سن۔ اوہناں دے گیت صحیت ای ریڈیو، ٹیلی ویژن تے فلم اندر گونجن لگ پئے۔ سیم کا شر نے غزل نظم تے گیتاں وچ روایت تے جدیدیت نوں اک مک کرتا۔ اوہناں دی شاعری وچ پنجاب تے اوہبے دیسے دے نال تال پنجاب دے وسیکاں دادل دی وہڑک دا۔

سیم کا شر دا کلام تیاں چھانوان (نظم) اُمرگی داتارا (غزلان) ہوادی سولی (نظم) تے درداں دا کھڑا موتیا (غزلان) دے صنانویاں نال چھپ چکیا اے۔ ہوادی سولی تے اوہناں توں اکادمی ادبیات پاکستان ولوں انعام دی مل چکیا اے۔

اوہناں دی شاعری ساڑے اج دے سکے دے انسان تے اوہبی حیاتی دیاں خوشیاں غمیاں دی شاعری اے۔ اپنی غزل وچ اوہناں نے تمثیل گوئی کو لوں کم لیا اے۔ اوہناں نے کدمی دی اپنے فن توں نکرا تے تے نکر توں اپنے فن اُتے غلبہ حصل کرن دی اجازت نہیں دی۔ زبان دی چاشنی سیم کا شر دی شاعری نوں ہور نکھارتے سنوار دیندی اے۔

غزل

اپنے گھر دی چھڑواڑی وچ ہنجواں دے چھل لائے کے دیکھ
رنگاں تے مہکاں دی دنیا موتیاں تال سجا کے دیکھ

ممٹی اُتے بیٹھیاں ہویاں بندے نبکے لگدے نہیں
اپنا آپ پچھاں دے لئی میرے نیڑے آکے دیکھ

روڑے کھا کے چھل و نہن وچ کتنی لذت ہوندی اے
میرے والگوں سنگھنے رکھ دا کدی تے روپ ٹاکے دیکھ

دو جیاں توں نہ منڈرا کہنا مرداں دادستور نہیں
اپنیاں عکلاں دی کھاری توں اپنے سرتے چڑا کے دیکھ

بوٹا لائیئے تے مڑا وہ دی سیوا وچ ای میوہ اے
ہور وہی را کھی کراوے کمیا ہور وہی رت پیا کے دیکھ

موہہ دا جھان کوڑا وہاں میں دل دا اوناں سمجھا وہاں
فرصت ہو وہی تے میرے دل پیار دا ہمچو دھل کے دیکھ

اکو مٹھڑے بول تے کاٹر ساری عمران دکیا اے
قصت ساتھ دو دے جئے تیرا نواں بھیکھا پا کے دیکھ

(سرگھی داتارا)

ڈاکٹر شید انور

ڈاکٹر شید انور 7 ستمبر 1923ء نوں نو شہرہ پہلوان ضلع امرتسردھ پیدا ہوئے۔ والد دانش میاں کرم دین سندھوسی۔ قیام پاکستان ویلے ایہ خاندان بھرت کر کے پاکستان آگیا، میٹرک کرن توں بعد فوج وچ ملازم ہو گئے پراوہ انگریز دی توکری نوں پسند نہیں کر دے سئے سن تے اوہناں نے ہومیو پیچک دا امتحان پاس کیتا تے ڈاکٹر شید انور دے نام نال مشہور ہوئے۔

ڈاکٹر شید انور شاعری توں دکھ تحقیقی تے تنقیدی مضمون دی لکھتے نیں۔ اوہ پاکستان رائٹرز گنڈ لاہور یونیورسٹی دے آفس سیکرٹری دی رہے۔ شاعری وچ اوہ مشائق اسلام آبادی دے شاگرد رہے۔ ڈاکٹر شید انور 19 جنوری 1989ء نوں وفات پا گئے۔

ڈاکٹر شید انور دے شعری مجموعے وچ منزال، یاداں تے لمیاں اڑاریاں شامل نیں۔ پر ڈاکٹر صاحب دا بہت سارا کلام تے تنقیدی مضموناں دے کئی مجموعے آن پچھے نیں۔ اوہ سچے پاکستانی تے اپنے انسان سن۔ 1965ء دی پاک بھارت جنگ دا مکرازن کچھ دے میدان وچ ہویا تے اوس ہر کے دے حوالے نال ڈاکٹر شید انور مرحوم دا یہ نغمہ ایہناں نوں ادب دی دنیا وچ لازوال کر گیا:

ع جنگ کھیڈ نہیں ہوندی زنانیاں دی۔

ڈاکٹر شید انور نے سماج دی اجتماعی بے حریتی تے بے اعتباری، طبقاتی ونڈتے معاشری ناہمواری ورگے مضمون اپنی شاعری وچ سمونے۔

غزل

کیہ دسائیں کیڑھی گکوں جتئی بازی ہار گیا
 جیہنون منصف پایا اوہ ہو مینون چار گیا
 لوزنگا اوہ اتھرو جیہڑا پنکیں زویں ڈیاسی
 ڈلگدا ڈلگدا کئی سجناء دے پیار دیجھار آتا گیا
 نہ کنارے میلا گلیا لوکیں چھدے پھر دئے نہیں
 ڈین والا کاغذ دمی اک بیڑھی کا ہنون تار گیا
 تیری اکھ سارا دتا میریاں ٹیاں آسان نوں
 تیرا اک دلا ساچھاں میرا بُت سار گیا
 کندھاں ات نیرے یاں ڈھاکے دی ڈین ہبھا
 چن چڑھیا تے نیرے گردے چانن کندھا اسار گیا
 اک الی توں پیار دا سودا یعقوب کھتھے لجھنا ایں
 جدھر فرگھے حسن بیو پاری اوہ دھرا وہ بازار گیا
 ایہواک و ڈیائی میری میں بُوہا کھڑک کیا نہیں
 دفع خیالیں بجاویں اوہ دے بوبے لکھاں دار گیا
 کوئی موت بہانہ یارو میری موت نوں طیا نہ
 مینون اپنے اندر ووں اٹھدا ہو یا ہو کا نار گیا
 پر لے پار اوہ یکن والے بزدل کھکے فرگھے نہیں
 اور لے کندھے اکھن لوکیں انور پر لے پار گیا

○

(یاداں)

منظور وزیر آبادی

منظور وزیر آبادی دا اصل نام منظور الہی اے۔ اوہ ۱۷ فروری ۱۹۳۶ء نوں صلح گورنمنٹ دی تحصیل وزیر آباد شہر وچ جناب فضل اللہ دے گھر پیدا ہوئے۔ میر ٹک گورنمنٹ ہائی سکول وزیر آباد توں پاس کیتا تے فیر روزگار دی تلاش وچ لا ہور آگئے۔ ایتھے اوہ سہراں دے عکسے وچ ملازم ہو گئے تے فیر لا ہور توں اسی اپنا مستقل رہائشی مکان بنایا۔ اوہناں نے پہلے اردو تے پنجابی فاصل کیتا۔ بنی اے کرن توں بعد اردو تے پنجابی وچ ایم اے کیتے۔ اوہ پس نہنڈنٹ دے عمدے توں ریٹائر ہو کے اک پرانیویں فرم وچ ملازم ہو گئے تے نال نال تصنیف تے تالیف دا سلسلہ جاری رکھیا تے ۱۹۹۰ء وچ رب نوں پیارے ہو گئے۔

اوہناں تے اردو تے پنجابی وچ شاعری کیتی اے۔ اوہناں تے غزل وی اکھی اسے تے نظر وی۔ ہن تیکر پنجابی غزال دے تن جمیع شائع ہو چکے نیں۔ ویلے ہتھ نیاں ۱۹۷۸ء نوں، غزال دادو جا مجھوڑ توں وی چن اچھال کوئی ۱۹۸۵ء وچ تے تجا مجھوڑ دکھ دا صدقہ جاری اے۔ ۱۹۹۲ء نوں چھپیا اے۔

منظور وزیر آبادی نے قافیے تے ردیف دے حوالے نال کئی تجربے کیتے۔ کئی غزال وچ دو ہرے دو ہرے تے تھرے قافیے درتے نیں۔ انہوں وکھرا اسلوب وجود وچ آیا۔ ایم دے نال سماجی تے طبقاتی کھج دھرو تے بے لنسافی دا اک دکھ بھریا احساس وی منظور وزیر آبادی دی شاعری دا وصف اے۔

غزل

دھرتی توں اسماں پلے توں دی چن اچھاں کوئی
دس دے دنیا نوں جے رکھیں اپنے کوں کمال کوئی

تیرے تے افسوس اے مینوں ذہن تے جذبہ ہونگیاں دی
اج تیکر توں چل منیں سکیا اوہدے درگی چال کوئی

اوہنوں بھجن دے لئی دردی میرے نال ٹڑے
کس نوں دسان اوہناں وچوں اج نہیں میرے نال کوئی

جے کوئی وڈا تکھے راہ وچ مسحالاں دی سوچنے آں
کڑا کے لٹکھن دی کریئے دیکھ لیئے جے بال کوئی

اپنی عادت پاروں ہو گئے اج تے نکلاں تک مخدود
کس نوں کہیئے آکے ساڑا پچھدا منیں ہن حال کوئی

خورے کا ہنوں رنگ اڈیا لے پھلان ای وسیکاں ڈا
دیکھ دواں گے جد آوے گا ساڑے دل بچھاں کوئی

اک پھر منظور ہے تیرا ہر دم کلمہ پڑھدا اے
تیرے پیار خلوص دی جت لے تیرا نہیں کمال کوئی

(توں دی چن اچھاں کوئی)

الطاں قریشی

الطاں قریشی 13 نومبر 1937ء نوں مظفر آباد آزاد کشمیر وچ پیدا ہوئے۔ آپ دے والد صاحب دانان احمد دین قریشی سی۔ الطاف قریشی نی اسے دا امتحان پاس کرن توں بعد ریڈیو وچ پروگرام پروڈیوسر ہو گئے۔ بعد وچ پروگرام میسٹر ہو گئے ریڈیو دی ملازمت دے دوران اوہ مختلف ریڈیو سٹیشن ان اُتے خدمات انجام دیندے رہے۔ لاہور شیشن اُتے اوہ سنٹرل پروڈکشن یونٹ دے پروگرام میسٹر ہسن۔ 12 اگست 1980ء نوں دل دادوڑہ پیاتے اوہ اپنے حقیقی خاتم نال جا گئے۔

الطاں قریشی دی ما دری زبان بجا نویں کشمیری سی پر پنجاب دے دکھو وکھ شہراں تے خاص طور تے لاہور رہن دے دوران پنجابی زبان نے اوہناں نوں بڑا تاثر کیتا۔ جس پاروں اوہناں تے پنجابی زبان نوں اپنے تخلیقی اثمار دا ذریعہ بنایا۔ کشمیر دے لوکاں دی غلامی تباہی، معاشی بدحالی نے الطاف قریشی نوں بڑا حساس بنادتا سی۔ ایہناں دکھاں درداں تے محرومیاں دیاں داستاناں نوں اسی اوہناں تے اپنی پنجابی شاعری داموضوع بنایا۔

الطاں قریشی دا پنجابی شاعری دا کوئی مجموعہ "اکھیاں دے پرچھاویں" تے اردو دا مجموعہ "داتا زہر پلا" دے نال چھپ چکیا اے۔ اوہناں دی پنجابی شاعری توں ایہہ احساس ہوندا اے کہ اک چنان بھری سوچ بار بار ایمپردی اے جیہڑی معاشرے دی بیسی دے حوالے نال پیدا ہو گئی اے۔ ایہہ وجہ اے پئی انسانی جذبے تے معاشرتی قدر دے بین تے نہن دی گوئی وی اکھیاں دے پرچھاویں" وچ سُنائی دیندی اے۔

ڈو گھے پانی

چُپ چُپ رہندا
 کجھ نہ کہندا
 چن اسمانوں تکدار رہندا
 پھلار وائگوں ہسدار رہندا
 کدی کدائیں
 لگ لکا کے
 پچھلی راتیں ڈیکی لا کے
 سستیاں لہاں نوں گل لا کے
 روندا رہندا
 ہسدار رہندا
 کون دلا سے کس نوں دیندا

(اکھیاں شے پر چھاویں)

علی محمد ملوك

علی محمد ملوك دا اصل نال علی محمد اے۔ ملوك تخلص اے۔ آپ 1935ء نوں ترن تارن (امر تسر) وچ جناب تواب دین دے گھر پیدا ہوئے۔ مذھلی تعلیم اپنے محلے دے سکول توں حاصل کیتی۔ قیام پاکستان دیلے اوہ ستیں جماعت نے طالب علم سن۔ 1947ء وچ ایمس خاندان ترن تارن توں بھرت کر کے بورے والا وچ آکے آباد ہو گیا۔ ملوك ہوراں اپنے والد صاحب دے نال ریڈی میڈی پڑیاں دی دکان بتائی تے اوہ ایسے کاروبار وچ مصروف رہے۔

نعت تے غزل اوہناں دے فن تے نکر دی فاص پچھاں اے۔ ملوك ہوراں دا پہلا مجموعہ کلام "مور مچلدیاں سوچاں" 1984ء وچ شائع ہویا جس نوں رائز گلڈ دلوں انعام دتا گیا۔ اگست 1994ء نوں دوچا مجموعہ "ساہواں درد سمندر پینا شائع ہو یا۔ اوہ بورے والے دی علمی تے ادبی تنظیم لالہ اکیڈمی دے بنیادی رکن سن۔ مور مچلدیاں سوچاں وچ مضافات دی تازگی، سادگی تے حسن شامل اے۔ اس مجموعے وچ اوہناں نے اپنے آل دوالے بولی جان والی زبان ورقی اے جیہڑی جمایا تی حوالے نال فن دے کمال توں چھوہندي ہوئی محسوس ہوندی اے۔ جس پاروں علی محمد ملوك پنجابی دی نویں غزل وچ اپنے پھٹے ای محبرعے نال اک معتبر نال بن کے سامنے آئے۔ 14 جنوری 2000ء وچ اللہ توں پیارے ہو گئے۔

غزل

سچ سمندر تر دے عمر گزار لئی
ڈکھ دے جردے جردے عمر گزار لئی

اوہدی سا بخجھ تے پھروی رہی اے غیر ان نال
جس دا پانی بھردے عمر گزار لئی

کالی رات دے مکھ توں کالاک دھوؤں لئی
چانن کر دے کر دے عمر گزار لئی

ساہواں والی پوبنجھی داءتے لاوندے رہے
جیون بازی ہردے عمر گزار لئی

لوکاں نوں اپڑاؤندے رہے آن منزل تے
اپنی وچ سفر دے عمر گزار لئی .

آیا نہ آرام نہ نتے زخمیں نوں
مریم دھردے دھردے عمر گزار لئی

رہ کے گھاں دی نگلی وچ اسیں ملوک
پالے ٹھردے ٹھردے عمر گزار لئی

(مورچہ دیاں سوچاں)

اکرام مجید

اکرام مجید 2 ستمبر 1940ء نوں چودھری عبد الجید دے گھر مقام گڑھا، جالندھر چھاؤنی (بھارت) وچ پیدا ہوئے۔ مذھلی تعلیم عربی تے فارسی وچ گھر توں حاصل کیتی۔ بعد وچ اوہناں نوں سکول وچ داخل کر دتا گیا۔ ایہد خاندان 1947ء نوں قیام پاکستان دیلے جالندھروں بھرت کر کے فیصل آباد آسکے آباد ہو گیا۔ اکرام مجید نے 1957ء نوں دسویں دا امتحان پاس کیتا۔ ایسے دوڑان اوہناں دے والد صاحب 1953ء نوں وفات پا گئے۔ ایس کارن تعلیم جاری نہ رکھ سکے تے سوت تے کپڑے دی بتجارت وچ رُجھ گئے۔ اکرام مجید نوں علمتے فن دی دولت ورثے وچ ملی۔ پنجابی زبان وچ اوہناں دا پہلا مجموعہ ”تنے داروگ“ 1984ء تے دو جا مجھ پر ”نویاں زمیناں“ 1990ء وچ شائع ہوا۔ جس نوں کئی العام تے ایوارڈ ملے۔ اکرام مجید جدید پنجابی غزل دے اک روحان ساز شاعریں۔ ”نویاں زمیناں“ وچ اوہناں نے اپنیاں بھراں ورتبائیں کر گھٹ ای کے اردو یا پنجابی شاعر تے ورتیاں ہوں گیاں۔ اوہناں دیاں غزلان غم جانان دے قصیاں دی تھاں تے پنجاب دی میقی دی واشن، ایتھے دے وسیکاں دے دکھ درد، سدھراں، چاہ تے خوشیاں غمیاں دیاں مورتاں نیں۔

غزل

نویاں سوچاں جندڑی نوں شنگار دیاں
گھنڈاں کھولن ویلے دی رفتار دیاں

چنگے جذبے کچھ بیادن مستزل نوں
پتھیاں سدھراں کرے نہ بازی پار دیاں

لمے چورے پسندھ مکائے عقلان نے
پل دچ خبداراں ملن سمندر پار دیاں

ایس طرعان دی ہو جاندا اے کرے کرے
ڈھپاں برفاں دانگوں سینہ ٹھار دیاں

شہراں اندر لوڑاں سپاں دانگ چھرن
گھر گھردے دچ اپنا زیر کھلار دیاں

عملاء والا بھارتے کوئی پچکدا نہیں
بھٹاں چھیری رکھدے نیں بیکار دیاں

(ستے دار دگ)

فیروز دین شرف

فیروز دین شرف دا اصل ناں فیروز دین تے تھوڑا شرف سی۔ آپ پنڈ تولہ نگل (راجہ سانسی) امر تسرد وچ میاں دیر و خان دے گھر 1901ء وچ پیدا ہوئے۔ والد صاحب ریلوے پولیس وچ ملازم سن۔ قیام پاکستان دیلے بھرت کر کے لاہور آئے وسے۔ بابو شرف ہوراں نے ذاتی سطح تے فارسی، اردو تے پنجابی زباناں وی پڑھیاں تے اہمیت زباناں دی پرانی شاعری دادی چینی طرح مطالعہ کیتا۔ شاعری وچ اوہناں نے استاد محمد رمضان سعدم نوں اپنا استاد بنایا۔ اوہناں نے پہلی نظم 1911ء وچ لکھی سی تے اوہناں دا کلام مختلف اخباراں تے رسالیاں وچ چھپن لگ پیا۔ باپو فیروز دین شرف پہلاں پہل روانی شاعری کر دے رہے پرچھیتی ای اوہ مقصدی شاعری دل پرست آئے تے اوہناں نے بڑیاں حقیقت پسند نظماء کھیاں جیہناں دی وجہ نال اوہ بہت مشور ہو گئے۔ پنجابی زبان تے ارب دے تدردانان نے اوہناں نوں پنجابی ببل دے خطاب نال نوازیا۔ آپ 13 مارچ 1955ء نوں وفات پائی گئے۔

اوہناں دیاں کتاباں وچوں سہری کلیاں، فوری درشن، پریم ہلارے، جو گن، شرف نشانی تے سی جرفی مزدور خاص طور تے ذکر دے قابل نیں۔ شرف ہوراں نے غزل بہت گھٹ آکھی۔ اوہ بنیادی طور تے نظم تے گیت دے شاعر سن۔

مٹاں

جے توں پنڈھ زندگی دا سوکھ نال کٹنا ایں
 دنیا دے وجہ والی موہریوں اتار گنڈھ
 پلاچڑیں اک دا جہان دچ گھٹ کے قُلُّ
 جنے کھنے نال پیا ایوں نہ پسیار گنڈھ
 بھلا رب آسرے نوں جگ دی متحاجی کاہدی
 سر اتے چکدا نہیں گھوڑے اسوار گنڈھ
 یعنی پلے بخ کم سارے نیکیاں دے
 شوم جوں رکھ دا ہے پیاس نوں را گنڈھ
 بھیت اک دُوسرے دا لڑکے بھی کھولیئے نہ
 دلال دچ پوے بھانویں لکھتے ہزار گنڈھ
 لک تیرا توڑ دیں وادھو فیض صوفیاں ایسے
 وَ توں باہری پچکی ہوئی کر دی اے خوار گنڈھ
 شرف تیری زندگی دا شانیک چاہیدا اے
 ستو ہتھ رتھہ اوہدے مرے اتے مار گنڈھ

(سنہری کلیاں)

جاوید نامہ چوں اقتباس دا پنجابی ترجمہ

تاریال دا گیت (از شریف کنجای)

عقل حیاتی دا ہے رہتا، عشق ہے رمز اس جگ دی
 خاکی پتلے صدقے آیوں، لانجھاں دی چھٹد ننگری
 تیرے پچھے چون ستارے کھنڈ کاں کھانے رہندے
 جلویاں دے دوچ تیسری اک بنا گا ہوں لہڑ با کھڑی
 سجن دے راہ اندر جلوے سحرے دن سوتے
 شوقاں سدهراں والا پڑھدا نہیں آئے دی پئی
 پُنگرن دا ہے ناں زندگانی یاں مُرّ صدق صفا دا
 ازل ایداک ورکی تیسری جیون ملک خُدا دا
 ہیبت دیکھ فتندراں والی، شان سکندر والی
 اوہ کلیمی جذبہ تے ایہ جادو جادو گر دا
 اوہ مارے تے اکھ نال مارئے ایہہ شکر نال مائے
 اوہ پیار سلوک تمامی، ایہہ رُوانی دھکا!
 دوویں دنیا جتن وائلے سدا حیاتی چاہندے
 ڈاہدے داست ویہا سوایہ، اسدا بول رسیلا
 اگرست فتندراں والی بھن اسکندری ڈکے
 رسم کلیمی تازہ کر جے ٹونہ نہ ڈک سکے

(جاوید نامہ دا پنجابی ترجمہ)

اسیر عابد

اسیر عابد دا اصل نال غلام رسول اسیر اسے تے اودھ علمی، ادبی تے تعلیمی حلقوں
وچ اسیر عابد دے نال نال مشہور نیں۔ آپ 5 اپریل 1936ء نوں سید بگر ضلع گوجرانوالہ
چودھری مزاد بخش دے گھر وچ پیدا ہوئے۔ اسیر نے پرائمری دا امتحان کوٹ بھاگا
(گوجرانوالہ) تے میٹرک دا امتحان علی پور چھڑھ توں پاس کیتا۔ ایسے دوران فاضل ادیات
(اردو تے فارسی) دے امتحان پاس کیتے تے بعد وچ بی اے کر کے بی ایڈ کیتا تے
کرچیئن اسٹی ٹیوٹ رائے وندوچ اسلامیات دے استاد مقرر ہو گئے۔ فیر ایم اے
اُردو دا امتحان پاس کر کے نومبر 1974ء وچ اردو دے میکھار مقرر ہو گئے۔ گورنمنٹ
اسلامیہ کالج گوجرانوالہ توں ریٹائر ہو گئے نیں۔

اسیر عابد دا وڈا امعرک "دیوانِ غالب" دا مکمل تے منظوم پنجابی ترجمہ اے۔ ایس
توں اڈا اہنساں تے امام بو صیری دے مشہور قصیدے "قصیدہ برده شریف" دا منظوم
پنجابی ترجمہ دی کیتا۔ ایسے طرح اہنساں نے حکیم الامت علام اقبال دی مشہور
کتاب "بال جبریل" دا "بجربیل اڈاری" دے عنوان نال منظوم پنجابی ترجمہ دی کیتا۔

اسیر عابد دے ترجمے علمی تے ادبی حوالے نال ڈرے اہم، تے فنی اعتبار نال
پنجتھ تے سوہنے نیں۔ اودھ خالص پنجابی محاورے تے ماہول نوں ڈرے سوہنے املاز
نال ترجمے وچ استعمال کر دے نیں۔

غالب دی غزل دا پنجابی ترجمہ

(از اسیر خا بد)

دندے رہن جے دست میں ٹوں اگے بُوہے کندھاں
میرے اُڑنے شوق دے کھمب نہیں تیرے بُجھے کندھاں

ہنجواں دی واچھڑا مومنہ گھر دادو جے بُتے لایا!
لوکو ہو گئے میرے کندھاں بُوہے بُجھے کندھاں

پرچانوں نہیں ایسہ تے اوپر سے آؤں یاں خوشیاں نہیں
جی آیاں نوں آکھن اگوں ٹُرپے بُوہے کندھاں

یکھڑے دن میں رج کے رُنا جد اچھی ساہ کڈھیا
نیوں ہو کے میرے پیریں ڈگے بُجھے کندھاں

تیرے باجھوں اکھ دا گکرا وسدے گھر دی وسول
ہر دیلے روندے رہنے آں دیکھ کے بُجھے کندھاں

(دیوانِ غالب دا منظوم ترجمہ)

فرہنگ

ب	ا
بوپڑا: اپڑ، پہنچ	الفاظ معنی
برخون (برھا): دھچوڑا، غم	اڑانگے: کُشتی دا اک واٹ
بتسارنا: مطلب پورا کرنا	روک / سہارا
بنتی: درخواست، التجا	اپا: علاج کرنا / جتن کرنا
بے وہتا: بے قابو	اسارنا: تعیر کرنا
بے دوسرا: بے یقینا	آئم: آنا / میں آیا / میں آوان
بے دادیاں: اُبڑیاں، غیر آباد	اکھاں: کھاوت
بے دوسرا: بے قصور	امر: مطلق العنوان حاکم رڈ کلیئر
پدرو: گندی نالی	اگ: گئے دے اپر والا حصہ
بوڑما: گھیوٹی شکر	اگرست: زور والی
باگڑا: چرخے دے ڈھول جدے	اتا کاری: کاریگری
اُتے ماہل ہوندی اے۔	اندوہ: ال، وکھ، غم
مجھوگی: گزاری	ایاتاں: نابالغ، ناجمی
بختا: روٹی	اوٹے: انوکھے
بھاں بھاں کڑی: اُبڑی، ویران	اسرار: راز - جھیست
بھڑو لے: چھکو	اُسرنا: جوان ہونا / ودھنا
بھویں: پھری، واپس، پری	اُخترے: مُوئہزہ زور

تودے:	ڈھیلے	بار:	بچار، بوجھ، جنگل
ترانماں:	تاناں	پـ:	—
تنت:	گرم	پردار:	خاندان
ٹلّا:	لکڑی دے تئے فون کھوکھلا	پایم:	میں پایا / میں پاداں
کر کے بنائی ہوئی پیری	—	پندھـ:	سفر، فاصلہ
ٹـ:	—	پائال:	پیراں تختے تازیا
ٹونباں:	زیورات	پرستے:	بھرے ہوئے
ـجـ:	—	پارکھـ:	پرچول کرن والا
جُل جہاں:	سارا جہاں	پچھوکڑـ:	پس منظر
جوہـ:	علاقہ، حد، بتا	پرمندھـ:	بندوبست
جـی:	بندے	پرچلتـ:	چاری
جـتن:	کوشش	پـدری:	ہموار، اگو جیسی
جـھـلاں:	برداشت کرنا	پـاتر:	گردوار
جـیلـ اقدر:	اُچھے مرتبے والا	پـڑھـیا:	پـچـائـت
جـھـوکـ:	پـندـ	پـنگـرـنـ:	چـھـنـ
جـھـلـیـوـمـیـں:	روکیاـے	پـھـٹـکـلـ:	اـکـاـڈـکـا، مـخـلـفـ
ـجـ:	—	مـتـرفـقـاتـ:	وـکـھـرا وـکـھـرا
چـتـ:	دل	ـتـ:	—
چـشمـاـں:	اـکـھـاـں	تاـنـگـھـے:	خواہش کرنا
چـخـاـ:	اـگـ دـاـ جـانـبـرـ	ترـکـالـاـں:	شـامـ دـاـ دـیـلـ
چـسـ:	سواد، مـزـا	تـرـڈـاـنـ:	اـکـڈـیـاـ ہـوـاـ

دھرو:	نلم	چورگے:	چو مصروع
ڈھیاں:	دیکھیاں	چترکاری:	فن کاری
ڈنگیائی:	ٹریڑھی	چھوپے:	ڈیرے، من چھینیاں
ڈھیندے:	ڈگدے	چھوپاں:	کھماڑیاں / ٹوکے
ر		چھیناں گیاں:	دھوکہ گاگیاں
رسد:	راشنا، ذخیرہ	چھمک:	پتلی، نرم ٹہنی
رست:	خون	ح	
رُتّا:	رویا	حلقہ ادارت:	منن والیاں دا گروہ
راہک:	مزارع	خ	
تحقیق:	کھوج	خمانا:	سر پرستی کرنا
رہسل:	رہن سہن داطریقہ	خواہسیں:	چاہت
رجھادیں:	مناویں، خوشی کریں	غلقیں:	اوں نے بنایا
روم، روم:	وال، وال	و	
رجھوتیں:	راجا	وُھر:	ئنگر، نشانہ بنالینا
س		یسیجے:	بتائے
شولان:	کنڈے	داج وہوئی:	بغیر داج دے
سادھاں:	درویش	دھوان کھیا:	دھواں لگیا، کالا / سیاہ
سنج صباحیں:	شام سویرے	واخ:	انگوراں دا چکھا
ساوے:	ہرے، بزر	ڈلی:	دنیاوی
ستکارن:	تعریف کرنا	د سچے:	دستے
		وھرگ:	پچھکار

ف

نیکون: بس ہو گیا

فیل صوفیاں: فلسفہ ڈانی

ق

قبیرت: جسم، بخشہ

ک

کائی: کوئی

کاٹھ: لکڑ

کوڑا: جھوٹا

کولا: آٹا، اوکھا

گگرا: آکھ دیاں پوچھیاں دالاں حصہ /

اکھاں دی بیماری

گھمہ: پیٹ

کڈھاں کڈھنا: کھوج لانا

کارنے: کم، کارنا مے

کلک: لشکر، فوج

گزگ: پجنسر

کینڈے: کس دے

کھند کاں: گرمی کھانا

کھڑا گھڑی: رُتانا جھگڑنا

کھمب: پر

سلکھنا: سوہنا، صاف

سمن: یاد کرنا

سبو: سلطھی ہونا، بھی

سٹوپ: بدھ مذہب دی عبادت گاہ

سوہارا: برکت والا

سیس: دُعا

سم: سوں کے

سوہ: کھوج، پتہ لگانا

ش

شوہ: محبوب، خاوند

شوم: کنجوس

شہتنا: شیراں / شیر

ص

صف: چھوڑہ

ع

عشوہ: ناز، سخرہ

عین عیاں: باکل ظاہر

عرضان: لکھتاں، درخواستاں

غ

غُرب: ہضم

مول : بالکل
 محراب : سچھے والشان / امام دے
 کھلون دی تھاں
 منبر : مسیت دی اودہ تھاں جتھے
 مولوی بہر کے داعظ کردا اے
 ماہل : پڑھنے دادھاگا جیدے نال
 پڑھنے چلدا اے۔
 مہاندرا : شباہت۔ مُونہہ مسحتا
 مشکریاں : تمسخریاں، مذاق
 جہاڑ : رُججان
 مسان : مردے ساراں دی تھاں
 مخطوط : قلمی کتاباں / نسخے
 گھار : سوراخ
 میکھلا : گل دا کینٹھا
 میرے : زمین دا وہ حصہ جیمیدے وج
 ادھی ریت ادھی مٹی ہوندی
 اے / زمین دی قسم۔

ن

نیر : اخنو، ہنجو
 نماںی : عاجز، مسکین
 نامنہود : عزت، قدر، وقار

کھاری : ٹوکری
 کُفندی : جیہڑی تکھی دیروے
 کھنڈا : کھنڈا

 گ
 گولی : باندھی، توکرانی
 گندھیں : شادی پکی کرنا
 گن : خوبی
 گالے : پرائے
 گھت : ڈان
 گھسیلا : بلکا، متیالا، دھنڈلا
 گوہ : غور
 گلگلی : روٹی

 ل
 لا تھاں : آئے دوالے
 لیکھا : رقم دا حساب
 لوہنڈیاں : سارڈیاں
 لیکال : ازالم، تہتان
 لدھا : پالیا، لجھلیا

م

منڈپ : چبوتراء، شیعج
 ماریاں : حولیاں

وحدت الشہود: توحید دی فلسفیانہ تشریع
کاللہ دی ذات دا مشاہدہ کیتا
جاسکدا اے۔

وسنا: بھعندا
دن: جنگل داک مرکھ
ونجائے: یہ پاری
ورتن بھاجی: خوشی غمی دے مرتق تے درتارا
واڈھے: کنک وڈھن والے

— 5 —

ہوند: وجود
پکڑیاں کر: آکنائیں کوں

نبجی: بے شرم جس نوں لاج نہیں

نیں: ندی، منہ

نیوٹن: پیار، محبت

نخن اقرب: اصولوں نیڑے

— 6 —

وَت: پھر، فیر

وَجَاهِیم: گنوانا / میں گنوایا

وَچَھْر: میمنہ دی بوجھاڑ

وحدت الوجود: توحید دی فلسفیانہ تشریع
کاللہ دی ذات ای موجود ہے۔

اسم تصغیر بنانے والی طریقہ

پنجابی وچ اسم تصغیر دو مقصد دا کرن لئی بنایا جاندا اے۔ اک تے 'نکے' دے
معنیاں لئی تے دو جا لاد پیار واسطے' ایہدے وچ دو معروف طریقے میں۔
۱۔ لفظ دے آخر وچ 'ڑا' یا 'ڑی' دا دھا کر دتا جاندا اے مثلاً

پچہ	پچڑا	ڈکھ	ڈکھڑا
مکھ	مکھڑا	صندوق	صندوقڑا
پنجی	پنجڑی	دیگ	دیگڑی

2۔ کچھ لفظاں دے آنزوچوں الف اڑاکے کا، دادھا کر دتا جاندا اے
مثال: ڈنڈا ڈنڈا کا

لفظ بنان داطریقہ

کے نون پکارن یا بلان لئی اسم مذکور دے آخر وچ "یا" دھا دتا جاندا اے۔
مثال: بشیر بشیر یا سوہنا سوہنا
پچھا پچھا بھیڑا بھیڑا
جسے اسم مؤنث ہو دے تے اوہ دے آخر وچ "یا" نہیں سگوں سے (یعنی)
دالا ضاف کیتا جاندا اے جوں: واری واری سوہنی سوہنی
بعض دیلے لفظ نما توں پہلے مذکور لئی اے، اوئے دے تے مؤنث لئی اے، نی،
دے لفظ دی درتے جاندے نیں جوں:
وے بشیر یا اوئے سوہنا نی داریئے وغیرہ

حاصل مصدر بنان داطریقہ

مصدر نوں حاصل مصدر بنان لئی پنجابی وچ کئی طریقے درتے جاندے نیں۔

1۔ مصدر دے آخر توں "نا" ہٹا دتا جاوے مثال دے طور تے:

چمکنا	چمک	جتنا	جتنی
کھینڈنا	کھینڈ	لٹنا	لٹنی

2۔ مصدر دوچوں صرف 'ن، غائب کر دتا جاوے مثال دے طور تے:

چھردا	چھردا	ترفا	ترفنا
رگردا	رگردا	بھردا	بھردا

3۔ مصدر ردا'نا، ہٹا کے انی، دا اضافہ کر دتا جاوے:

پڑھائی	لکھائی	پڑھنا	لکھنا
دھوائی	ووھائی	دھونا	ووھنا

4۔ مصدر ردا'نا، ہٹا کے ت، لگا دین نال:

پڑھت	چلت	پڑھنا	چلنا
پڑھت	لکھت	پڑھنا	لکھنا

5۔ مصدر ردا'نا، کے اوٹ، دا وادھا دی کیتا جاندے مثال دے طور تے:

بنا	بناؤٹ	سجنا	سجادوٹ
-----	-------	------	--------

6۔ صفت دے اگے "ن" دا وادھایاں مصدر ردا'نا، ہٹا کے ان، دا وادھا مشتمل:

بستان	اچانا	بستان	اچانا
ووھانا	اُٹھانا	ووھانا	اُٹھانا

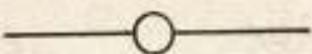
اکو جیسے لفظاں وچ زیز زبرتے پیش نال معنیاں دافرق:

دو جیاں زباناں دی طرح پنجابی وچ وی اعراب دے بدل نال لفظاں دے

معنی بدل جاندے نئیں مشتمل:

نہ دے	بمحجوبے	گھنثہ	ٹل
نگے ہوئے	بمحجوبے	زور	ٹل
مرڈے	بمحجوبے	بیکا	ٹل
اکھاڑنا	پٹنا	وستا	رستا
بریاد ہونا	پٹنا	وگنا سمنا	رسنا
ما تم کرنا	پٹنا	ناراض ہونا	رسنا

گل	مشین	کل	رگو (فعل مر)
کل	چھمنی	کل	ملقات کر
گل	سارا	کل	قیمت
گن	گنتی کر	کل	سلونا
گن	وصف	کل	نمک

امتحانی پرچیان دی تدوین لئی سفارشات

(ب) بارھویں جماعت لئی

نشر — 40 نمبر (مضمون = 30 نمبر + مرکزی خیال = 10 نمبر)

نظم — 30 نمبر (شاعران دے نال نال شعران دی تشریخ)

15 نمبر ادبی اصناف + قواعد (الفاظ سازی)

(اصناف ادب - 10 نمبر، قواعد - 5 نمبر)

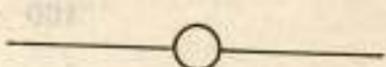
15 نمبر شاعران دی حیاتی تے فن

کل نمبر 100

مطاععہ کتاب

- 1 - ابیات سلطان یا ہو بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيْمِ
مرتبہ: سلطان اطاف علی مولوی غلام رسول عالمپوری
- 2 - احسن القصص
عارف عبد التین
- 3 - اکلائے داسافر
مرتبہ: ڈاکٹر فتحیر حسند فقیر
- 4 - بول فردید بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيْمِ
تصوف تے پنجابی دے صوفی شاعر ڈاکٹر فراز حسین قاضی (مرحوم)
- 5 - پنجاب دے ٹوک گیت
مرتبہ: مقصود ناصر چوبی
- 6 - پنجاب دے ٹوک گیت
عبد الغفور قریشی ڈاکٹر فراز حسین قاضی (مرحوم)
- 7 - پنجابی ادب دی کہانی
ڈاکٹر شہباز عک
- 8 - پنجابی ٹوک گیتاں دافتھی تجزیہ
ڈاکٹر شہباز عک
- 9 - پکی روئی
ڈاکٹر محمد بشیر گورا یا
- 10 - مطاععہ غلام رسول عالمپوری
ڈاکٹر انعام الحجج جاوید
- 11 - پنجابی ادب دا ارتقاء
ڈاکٹر اسلم رانا (مرحوم)
- 12 - ٹوک پک

فرمانِ قائدِ اعظم

آپ کی توجہ صرف حکومی طور کے لیے وقف رہے
صرف اسی صورت میں آپ اپنے ملک کو دنیا کا عظیم
طاقت و اور ترقی یافتہ ٹکٹ ہا کر سرخونی ماحصل
کر سکتے ہیں۔

(نو جو دنوں سے خطاب)

اپیل

بخارب نگست بک بروز آپ کا اپنا ادارہ بے بخوبی بخوبی کے طلب و طالبات کے لیے میدانی اور ستری
کتب مہیا کرتا ہے جس پر بودھ کا مہاؤ کام مدد جو دیتا ہے۔ ان لی تباہی نامیں کی ریکارڈ اُن کی جاتی ہے کہ
بخارب میں تحقیق ملاجیں اچاکر ہوں۔ کچھ بھائیں ان ایسی سنت شانگ کرتے ہیں جس میں سوالا جوانہ محکم
ہوا ہوتا ہے۔ ان کتب میں نیزت، ہیزر، کاپیڈ، خاص، چینی، چمچ، مثالیں ہیں۔ ایسی کتب کو درست یعنی سے
طلب و طالبات امتحان تو شاید یاں اُنکی بخوبی اُن کی ایسی ترقی کو لے لے رہا ہوئی ہے۔ ایسے پہلی پڑھ
واراثت اور دنوں میں ہر کام ہو جاتے ہیں۔

محمد ولدِ اللہ میں ماسنندہ کرامہ اور عزیز طلبہ مطالبات و مطلع یا جاتا ہے کہ وہ اسی فخر معاشری کتب
خوبی کے پاندھیں ہیں اور اگر کوئی فرائیں اس سلطے ہیں مجھوں اسے تو چیز پر ہے ان بخوبی نگست بک بودھ اور
الخائن دیں۔

دیکھو تو نہ چھپو

لی ایجی ڈی ٹی اس (کوئی کم)

(ستارہ اعلیٰ، ۱۹۷۴ء، ایضاً)

کوئی پس

بخوبی نگست بک بودھ

II-E-21، گلہر، لاہور